NISAB-I-FARSI

by

Dr. Syed Azhar Ali M.A., PhD.

&

Shamsul Ulema Molvi

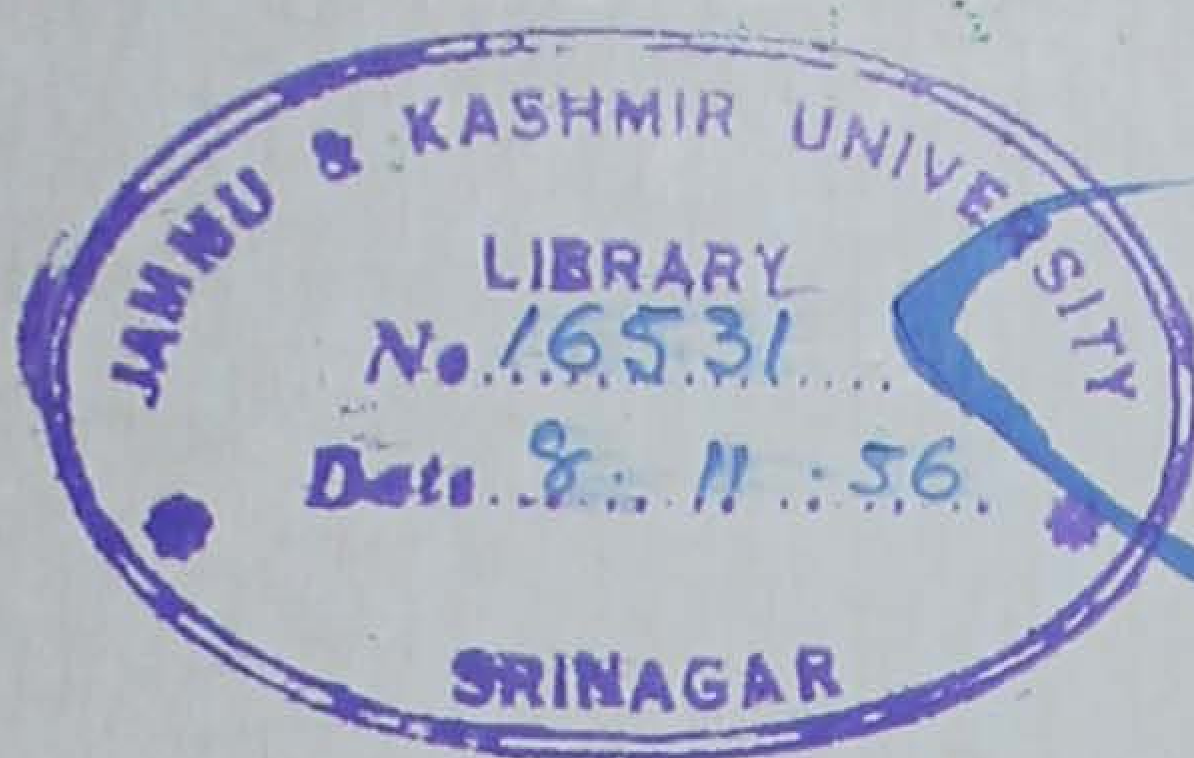
Haji Abdul Rahman Sahab

PREMIER BOOK CO.,

NAI SARAK

DELHI-6.

از گلستانِ سعدی

حکایت

لقمان را گفتند کہ ادب از کہ آموختی۔ گفت از بے ادباں۔ ہرچہ از ایشاں در نظرِ ناپسند آمد از فعل آن پرہیز کردم۔

قطعہ

نگویند از سرِ بازیچہ حرفے
کزاں پندے نگیرد صاحبِ ہوش
وگر صد بابِ حکمت پیشِ ناداں
بخوانند آیدش بازیچہ در گوش

حکمت

ہر کہ با بداں نشیند نکوئی نہ بیند
گر نشیند فرشتہ با دیو
وحشت آموزد و خیانت و ریو
از بداں جز بدی نیاموزی
نہ کند گرگ پوستین دوزی

قطعه

وقتے بلطف گوئے و مدارا و مردمی
باشد کہ در کمندِ قبول آوری دِلے
وقتے بقہر گوئے کہ صد کوزۂ نبات
گہ گہ چنان بکار نیاید کہ حنظلے

پند

ہر آن سرّے کہ داری با دوست درمیان منہ۔ اگرچہ دوست مخلص باشد۔ چہ دانی کہ وقتے دشمن گردد و ہر گزندے کہ توانی بہ دشمن مرسان۔ باشد کہ وقتے دوست گردد۔

پند

ہر رازے کہ نہان خواہی با کسے درمیان منہ۔ اگرچہ دوست باشد کہ مر آن دوست را نیز دوستان باشند ہمچنیں مسلسل۔

قطعہ

خامشی بہ کہ ضمیر دلِ خویش
با کسے گفتن و گفتن کہ مگوئے
اے سلیم آب ز سر چشمہ ببند
کہ چو پُر شد نتوان بستن جوئے

فرد

سخنے در نہاں نباید گفت
کآن سخن بر ملا نشاید گفت

حکمت

خبرے کہ دانی کہ دل بیازارد
تو خاموش باش تا دیگرے برساند

فرد

بلبلا مژدۂ بہار بیار
خبرِ بد بہ بُوم شوم گذار

حکمت

ہمہ کس را عقلِ خود بکمال
نماید و فرزندِ خود بجمال

قطعہ

یکے جہود و مسلمان مناظرہ کردند
چنانکہ خندہ گرفت از نزاعِ ایشانم
بطنز گفت مسلمان گر این قبالۂ من
درست نیست خدایا جہود میرانم
جہود گفت بتوریت میخورم سوگند
و گر خلاف بود ہمچو تو مسلمانم
گر از بسیطِ زمین عقل منعدم گردد
بخود گمان نبرد ہیچکس کہ نادانم

حکمت

ہر چہ زود بر آید دیر نپاید۔

قطعہ

خاک مشرق شنیدہ ام کہ کنند | بچہل سال کاسہ چینی
صد بروزے کنند در بغداد | لاجرم قیمتش ہمے بینی

قطعہ

مُرغک از بیضہ بروں آید و روزی طلبد
آدمی زادہ ندارد خرد و عقل و تمیز
آن کہ ناگاہ کسے گشت بہ چیزے نہ رسید
وین بہ تمکین و فضیلت بگذشت از ہمہ چیز
آبگینہ ہمہ جایابی ازان بے محل ست
لعل دشوار بدست آید ازان است عزیز

حکمت

کار بہ صبر برآید و مُستعجل بسر در آید

مثنوی

بچشم خویش دیدم در بیابان | کہ آہستہ سبق بُرد از شتابان
سمندِ باد پا از تگ فرو ماند | شتربان ہمچنان آہستہ می راند

حکایت

پیش یکے از مشائخ کبار گلہ کردم کہ فلاں در حقِ من بفساد گواہی دادہ است۔ گفت بصلاحش خجل کُن۔

قطعه

تو نیکو روش باش تا بدسگال
بنقص تو گفتن نیابد مجال
چو آہنگ بر بربط بود مستقیم
کے از دستِ مطرب خورد گوشمال

حکمت

دو کس رنج بیہودہ بُردند و سعیٔ بیفائدہ کردند یکے آن کہ اندوخت و نخورد و دیگر آنکہ آموخت و نکرد۔

مثنوی

علم چنداں کہ بیشتر خوانی
چون عمل در تو نیست نادانی
نہ محقق بود نہ دانشمند
چارپائے بر و کتابے چند

حکمت

سہ چیز بے سہ چیز پائدار نماند۔ مال بے تجارت و علم بے بحث و ملک بے سیاست۔

قطعه

وقتے بلطف گوئی و مدارا و مردمی
باشد کہ در کمندِ قبول آوری دلے
وقتے بقہر گوئی کہ صد کوزہ نبات
گہ گہ چناں بکار نیاید کہ حنظلے

حِکمت

رحم آوردن بر بدان ستم است بر نیکان و عفو کردن از ظالمان

جورست بر درویشان۔

بیت

خبیث را چو تعہد کنی و بنوازی
بدولتِ تو گنہ میکند بانبازی

حکمت

سخن درمیان دو دشمن چنان گوئی کہ اگر دوست گردند شرم زدہ نباشی۔

ابیات

میانِ دو کس جنگ چون آتش ست
سخن چینِ بدبخت ہیزم کش ست
کنند این و آن خوش دگر بارہ دل
وے اندر میان کوربخت و خجل
میانِ دو کس آتش افروختن
نہ عقل ست و خود درمیان سوختن

پند

خشم بیش از حد گرفتن وحشت آرد و لطف بے وقت ہیبت ببرد۔ نہ چندان درشتی کن کہ از تو سیر گردند۔ و نہ چندان نرمی کہ بر تو دلیر۔

ابیات

درشتی و نرمی بہم در بہ است
چو فاصد کہ جراح و مرہم نِہ است
درشتی نگیرد خردمند بیش
نہ سُستی کہ نازل کند قدرِ خویش

نہ مرخویشتن را فزونی نہد نہ یکبار تن در مذلت دہد

نظم

جوانے باپدر گفت اے خردمند مرا تعلیم دہ پیرانہ یک پند
بگفتا نیک مردی کن نہ چندان کہ گردد چیرہ گرگِ تیز دندان

پند

ہرکہ نصیحت خودرائے میکند او خود بنصیحت گرے محتاج ست۔

حکمت

ہرچہ دانی کہ ہرآئینہ معلوم تو خواہد شد بپرسیدن آن تعجیل مکن کہ ہیبت سلطنت را زیان دارد۔

قطعہ

چو لقمان دید کاندر دست داؤد ہمین آہن بمعجز موم گردد
نپرسیدش چہ می سازی کہ دانست کہ بے پرسیدنش معلوم گردد

حکمت

خداوند تبارک وتعالیٰ مے بیند و مے پوشد وہمسایہ نمی بیند و مے خروشد۔

بیت

نعوذ باللہ اگر خلق غیبدان بودے کسے بحالِ خود از دستِ کس نیاسودے

حکمت

دو کس مُردند و تحسّر بُردند یکے آنکہ داشت و نخورد و دیگر آنکہ دانست و نکرد۔

قطعہ

کس نہ بیند بخیلِ فاضل را | کہ نہ در عیب گفتنش کوشد
ور کریمے دو صد گنہ دارد | کرمش عیب ہا فرو پوشد

حکایت

پارسائے بر یکے از خداوندانِ نعمت گذر کرد کہ بندہ را دست و پا بستہ عقوبت ہمی کرد۔ گفت اے پسر ہمچو تو مخلوقے را خدائے عزّ و جل اسیرِ حکمِ تو گردانیدہ است و ترا بر وَے فضیلت دادہ۔ شکرِ نعمتِ باری تعالےٰ بجا آر و چندیں جفا بر وَے مپسند نباید کہ فردائے قیامت بہ از تو باشد و شرمساری بری۔

مثنوی

بر بندہ مگیر خشم بسیار | جورش مکُن و دِلش میازار
او را تو بہ دہ دِرم خریدی | آخر نہ بقدرت آفریدی
این حکم و غرور و خشم تا چند | ہست از تو بزرگ تر خداوند
اے خواجۂ ارسلان و آغوش | فرماندۂ خود مکُن فراموش

حکایت

بادشاہے پسرے را بادیبے داد۔ گفت تربیتش چنان کن کہ یکے از فرزندانِ خودرا۔ سالے بروسعی کرد و بجائے نرسید پسرانِ ادیب در فضل و بلاغت منتہی شدند۔ ملک دانشمند را مواخذت کرد و معاتبت فرمود کہ وعدہ خلاف کردی و وفا بجا نیاوردی۔ گفت بہر رائے خداوند روئے زمین پوشیدہ نماند کہ تربیت یکسان است ولیکن طبائع مختلف ست۔

قطعہ

گرچہ سیم وزر زسنگ آید ہمی | در ہمہ سنگے نباشد زرّ و سیم
برہمہ عالم ہمے تابد سہیل | جائے انبان میکند بائے ادیم

حکایت

جوانے خردمند از فنون فضائل حظّے وافر داشت و طبعے نافر چنانکہ در محافلِ دانشمندان نشستے وزبان بہ بستے پدرش گفت اے پسر تو نیز آنچہ دانی بگوئے۔ گفت ترسم از آنچہ ندانم پرسند و شرمساری برم۔

قطعہ

آن شنیدی کہ صوفیے میکوفت | زیر نعلین خویش میخے چند

آستینش گرفت سرہنگے | کہ بیا نعل بر ستورم بند

فرد

نگفتہ ندارد کسے با تو کار
ولیکن چو گفتی دلیلش بیار

حکایت

یکے از ملوک با تنے چند از خاصان در شکارگاہے زمستان از عمارت دور افتاد۔ تا شب در آمد خانہ دہقانے را دیدند۔ ملک گفت۔ شب آنجا رویم تا زحمت سرما نباشد۔ یکے از وزرا گفت۔ لائق قدرِ بلند بادشاہاں نباشد بخانۂ دہقانے رکیک التجا کردن۔ ہم اینجا خیمہ بزنیم و آتش افروزیم۔ دہقان را خبر شد ما حضرے کہ داشت ترتیب کرد و پیش آورد و زمین بوسید وگفت۔ قدرِ بلندِ سلطان بدین قدر نازل نہ شدے ولیکن نخواستند کہ قدرِ دہقان بلند شود۔ سلطان را سخن گفتن او مطبوع آمد۔ شبانگہ بمنزل او نقل کردند۔ بامدادش خلعت و نعمت فرمود۔ شنیدندش کہ قدمے چند در رکابِ سلطان بود و میگفت

قطعہ

زِ قدر و شوکتِ سلطان نگشت چیزے کم
زِ التفات بہ مہمان سرائے دہقانے

کلاہ گوشۂ دہقان بہ آفتاب رسید
کہ سایہ بر سرش انداخت چون تو سلطانے

حکایت

حاتم طائی را گفتند از خود بزرگ ہمت تر در جہاں دیدہ یا شنیدہ۔ گفت روزے چہل شتر قربان کردہ بودم و اُمرائے عرب را دعوت نمودہ۔ ناگاہ بحاجتے بگوشۂ صحرا رفتم۔ خار کشے را دیدم پشتۂ خار فراہم آوردہ گفتمش بمہمانی حاتم چرا نہ روی کہ خلقے بر سماطِ آن گرد آمدہ اند؟ گفت

ہر کہ نان از عملِ خویش خورد
منّتِ حاتم طائی نہ برد

حکایت

حکیمان گفتہ اند اگر آبِ حیات فروشند۔ فِی المثل بآبروئے دانا نخرد کہ مُردن بعزّت بہ از زندگانی بذلّت۔

اگر حنظل خوری از دست خوش خوئے
بہ از شیرینی از دستِ ترش روئے

حکایت

درویشے را ضرورتے پیش آمد کسے گفت فلاں نعمتے دارد کامل و کرم نفسے شامل اگر بحاجت تو واقف گردد ہمانا

در قضائے آن توقف روا ندارد۔ گفت ۔ من اُو را ندانم۔ گفت منت رہبری کنم ۔ دستش گرفت تا بمنزل آن شخص در آورد ۔ یکے را دید لب فروبستہ و تُند نشستہ ۔ برگشت و سخن نگفت ۔ کسے پُرسش چہ کردی ۔ گفت ۔ عطائے اُو را بلقائے او بخشیدم

قطعہ

مَبر حاجت بنزدیکِ تُرش روئے
کہ از خوئے بدش فرسُودہ گردی
اگر حاجت بَری نزد کسے بَر
کہ رُویش بنقد آسودہ گردی

حکایت

یکے از پادشاہان پارسا را دید۔ گفت ہیچت از ما یاد می آید گفت بلے وقتے کہ خدائے را فراموش مے کنم۔

فرد

ہر سو دَوَد آنکس زِ درِ خویش براند
و آن کس را بخواند بدرِ کس ندواند

حکایت

یکے از بزرگان بہ محفلے اندر ہمی ستودند و در اوصاف جمیلش مبالغت ہمی کردند۔ سر برآورد و گفت کہ من آنم کہ من دانم

قطعہ

شخصم بچشم عالمیان خوب منظر است
وز خبث باطنم سر خجلت نهاده پیش
طاؤس را بنقش و نگارے کہ ہست خلق
تحسین کنند و او خجل از پاے زشت خویش

حکایت

اسکندر رومی را پرسیدند دیار مشرق و مغرب را بچہ گرفتی کہ ملوک پیشین را خزائن و عمر و ملک و لشکر بیش ازیں بود و چنیں فتحے میسر نہ شد۔ گفت بعون خدائے عز و جل ہر مملکتے را کہ بگرفتم رعیتش را نیازردم و رسوم خیرات گذشتگاں باطل نہ کردم و نام پادشاہان جز بہ نیکوئی نہ بردم۔

بیت

بزرگش نخوانند اہل خرد کہ نام بزرگان بزشتی برد

قطعہ

این ہمہ ہیچ است چون مے بگذرد بخت و تخت و امر و نہی و گیر و دار
نام نیک رفتگان ضائع مکن تا بماند نام نیکت برقرار

لطیفہ

برطاقِ ایوانِ فریدون نوشتہ بود

مثنوی

جہان اے برادر نماند بہ کس | دل اندر جہان آفرین بند و بس
مکن تکیہ بر ملک دنیا و پشت | کہ بسیار کس چون تو پرورد و کشت
چو آہنگ رفتن کند جان پاک | چہ بر تخت مُردن چہ بر روئے خاک

حکایت

بادشاہے با غلامے عجمی در کشتی نشست و غلام دیگر دریا را ندیدہ بود۔ و محنت کشتی نیازمودہ گریہ وزاری در نہاد و لرزہ بر اندامش افتاد۔ ملک را عیش ازو منغص بود کہ طبع نازک تحمل امثال این صورت نہ بندد۔ و چارہ ندانستند۔ حکیمے در آن کشتی ملک را گفت اگر فرمان دہی من او را بطریقے خاموش گردانم گفت غایت لطف و کرم باشد۔ بفرمود تا غلام را بدریا انداختند چند نوبت غوطہ خورد۔ ازان پس مویش گرفتند و پیش کشتی آوردند و بدو دست در سکان کشتی آویختند۔ چون برآمد بگوشہ بنشست قرار یافت۔ ملک را عجب آمد پرسید کہ حکمت چہ بود گفت از اول محنت غرق شدن ندیدہ بود و قدر سلامت کشتی ندانستہ و ہمچنیں قدر عافیت کسے داند کہ بمصیبتے گرفتار آید۔

قطعہ

اے سیر ترا نان جوین خوش ننماید | معشوق من است آنکہ بہ نزدیک تو زشت ست

حوران بہشتی را دوزخ بود اعراف — از دوزخیان پرس کہ اعراف بہشت است

حکایت

ہرمز را گفتند از وزیران پدر چہ خطا دیدی کہ بند فرمودی گفت گناہے معلوم نکردم ولیکن بہ یقین دانستم کہ مہابت من در دل ایشان بیکران است۔ و بر عہد من اعتماد کلی ندارند۔ ترسم کہ از بیم گزند خویش آہنگ ہلاکِ من کنند۔ پس قول حکما را کار بستم کہ گفتہ اند۔ قطعہ

ازاں کز تو ترسد بترس اے حکیم — و گر با چنو صد بر آئی بجنگ
ازان مار بر پائے راعی زند — کہ ترسد سرش را بکوبد بسنگ
نہ بینی کہ چوں گربہ عاجز شود — بر آرد بچنگال چشم پلنگ

حکایت

یکے از وزرائے معزول شدہ بحلقہ درویشاں در آمد و برکتِ صحبت ایشاں در وے سرایت کرد و جمعیت خاطرش دست داد ملک بارِ دگر با او دل خوش کرد و عمل فرمود و قبولش نیامد و گفت معزولی بہ کہ مشغولی۔ رباعی

آنانکہ بکنج عافیت بنشستند — دندانِ سگ و دہان مردم بستند
کاغذ بدریدند و قلم بشکستند — وز دست و زبان حرف گیراں رستند

ملک گفت ہر آئینہ بارا خردمندے کافی باید کہ تدبیر مملکت را شاید گفت۔ نشانِ خردمندِ کافی آنست کہ بچنیں کارہا تن در دہد۔

فرد

ہمائے بر ہمہ مرغاں ازاں شرف دارد کہ استخواں خورد و جانور نیازارد

حکایت

آوردہ اند کہ نوشیروانِ عادل را در شکار گاہے صیدے کباب میکردند و نمک نبود غلامے بروستا دوانیدند تا نمک آرد۔ نوشیروان گفت۔ قیمت بستاں تا بدرسمے نگردد و دہ خراب نہ شود۔ گفتند ازیں قدر چہ خلل زاید۔ گفت بنیادِ ظلم اندر جہاں اوّل اندک بودہ است و ہر کس کہ آمدہ برآں مزید کردہ تا بدین غایت رسید۔

قطعہ

اگر زباغِ رعیّت ملک خورد سیبے برآورند غلامانِ او درخت از بیخ
بہ پنج بیضہ کہ سلطان ستم روا دارد زنند لشکریانش ہزار مرغ بسیخ

حکایت

یکے از بندگان عمرو لیث گریختہ بود۔ کسان در عقبش برفتند و باز آوردند۔ وزیر را باوے غرضے بود۔ اشارت بکشتن کرد

تا دیگر بندگان چنین فعل نیارند۔ بندہ سر پیش عمرو لیث بر زمین نہاد و گفت:

فرد

ہرچہ رود بر سرم چون تو پسندی رواست ‌ ‌ بندہ چہ دعوی کند حکم خداوند راست

لیکن موجب آنکہ پروردۂ نعمت این خاندانم نخواہم کہ در قیامت بخون من گرفتار آئی اجازت فرمائی تا وزیر را بکشتم پس آنگہ بقصاص او بفرمائی خون من ریختن تا بحق کشتہ باشی۔ ملک را خندہ گرفت وزیر را گفت چگونہ مصلحت مے بینی۔ وزیر گفت اے خداوند جہان مصلحت آن مے بینم کہ از بہر خدا صدقہ گور پدر او را آزاد کنی تا مرا نیز در بلائے نیفگند گناہ از من است و قول حکیمان معتبر کہ گفتہ اند۔

قطعہ

چو کردی با کلوخ انداز پیکار ‌ ‌ سر خود را بنادانی شکستی

چو تیر انداختی بر روئے دشمن ‌ ‌ چنان دان کاندر آماجش نشستی

حکایت

یکے از پسران ہارون الرشید پیش پدر آمد خشم آلودہ کہ مرا فلان سرہنگ زادہ دشنام مادر داد۔ ہارون الرشید ارکان دولت را گفت جزائے چنین کسے چہ باشد۔ یکے اشارت بکشتن کرد۔

ویکے زُبان بُریدن و دیگرے بمصادرت ونفی - ہارون گفت - اے پسر کرم آنست کہ عفو کُنی واگر نتوانی تو نیز ش دشنام مادر دہ چندان کہ از حد نہ گذرد پس آنگہ ظلم از طرفِ تو باشد و دعوے از قبل خصم -

قطعہ

نہ مردست آن بنزدیکِ خردمند | کہ با پیلِ دمان پیکار جوید
بلے مرد آنکس ست از روئے تحقیق | کہ چون خشم آیدش باطل نگوید

حکایت

ہارون الرشید را چون مُلکِ مصر مُسلّم شد گفتا بخلاف آن طاغی کہ بغرور مُلکِ مصر دعوئ خدائی کرد نہ بخشم این ملک را الا بہ خسیس ترین بندگان سیاہے داشت خصیب نام ملک مصر بوے ارزانی داشت - آوردہ اند کہ عقل و درایت او تا بجائے بود کہ طائفہ حُرّاث مصر شکایت آوردندش کہ پنبہ کاشتہ بودیم بر کنارِ نیل و باران بے وقت آمد و تلف شُد - گفت پشم بایستے کاشتن حکیم درویش گفت -

مثنوی

اگر روزی بدانش برفزودے | زنادان تنگ تر روزی نبودے
بنادان آن چنان روزی رساند | کہ دانا اندر آن حیران بماند

مثنوی

بخت و دولت بکاردانی نیست جز بتایید آسمانی نیست
کیمیاگر بغصّه مانده و رنج ابله اندر خرابه یافته گنج
او فتادست در جهان بسیار بے تمیز ارجمند و عاقل خوار

حکایت

زاهدے مہمانِ پادشاہے بُود چون بطعام بنشستند کمتر ازان خورد کہ ارادتِ او بود و چون بہ نماز برخاستند بیشتر ازان کرد کہ عادت او بُود تا ظنِّ صلاح در حقِ وے زیادت کُنند۔

فرد

ترسم نرسی بکعبہ اے اعرابی کین رہ کہ تو میروی بترکستان ست

چون بمقامِ خود آمد سفرہ خواست تا تناولے کُند۔ پسرے داشت صاحبِ فراست گُفت اے پدر در مجلسِ سُلطان چرا طعام نخوردی گفت در نظرِ ایشان چیزے نخوردم کہ بکار آید گفت نماز را ہم قضا کُن کہ چیزے نکردی کہ بکار آید۔

قطعہ

اے ہُنرہا نہادہ برکفِ دست عیب ہا برگرفتہ زیرِ بغل
تا چہ خواہی خریدن اے مغرور روزِ درماندگی بسیم دغل

حکایت

عابدے را پادشاہے طلب کرد۔ اندیشید کہ داروئے بخورم تا ضعیف شوم مگر اعتقادے کہ درحق من دارد زیادت کند۔ آوردہ اند کہ داروئے قاتل بود بخورد و بمرد

قطعہ

آنکہ چون پستہ دیدمش ہمہ مغز ۔۔۔ پوست بر پوست بود ہمچو پیاز
پارسایان روی در مخلوق ۔۔۔ پشت بر قبلہ مے کنند نماز

فرد

چون بندہ خدائے خویش خواند ۔۔۔ باید کہ بجز خدا نہ داند

حکایت

پادشاہے بدیدۂ استحقار در طائفۂ درویشان نظر کردے یکے از آن میان بفراست بجائے آورد و گفت اے ملک درین دنیا بعیش از تو خوشتریم و بعیش از تو کمتریم و بمرگ برابریم و بقیامت بہتر انشاء اللہ تعالےٰ۔

مثنوی

اگر کشور خدائے کامران ست ۔۔۔ دگر درویش حاجتمند نان ست
در آن ساعت کہ این و آن بمرد ۔۔۔ نخواہند از جہان بیش از کفن برد

چو رحمت از مملکت بر بست خواہی ۔ گدائی بہتر است از پادشاہی

حکایت

خواہندهٔ مغربی در صف بزازان حلب میگفت اے خداوندانِ نعمت اگر شمارا انصاف بودے و مارا قناعت رسمِ سوال از جہان بر خاستے۔

قطعہ

اے قناعت توانگرم گردان ۔ کہ ورائے تو ہیچ نعمت نیست
کنجِ صبر اختیارِ لقمان است ۔ ہر کرا صبر نیست حکمت نیست

حکایت

دو امیر زاده در مصر بودند یکے علم آموخت و دیگرے مال اندوخت عاقبت الامر این یکے علّامہ گشت و آن دیگر عزیزِ مصر شد پس این توانگر بچشمِ حقارت در فقیہ نظر کردے و گفتے من بسلطنت رسیدم و تو ہمچنان در مسکنت بماندی گفت اے برادر شکرِ نعمت باری عزّ اسمہٗ ہمچنان بر من افزون تر است کہ میراثِ پیغمبران یافتم یعنی علم، و ترا میراثِ فرعون و ہامان رسید یعنی ممالکِ مصر۔

مثنوی

من آن مورم کہ در پایم بمالند ۔ نہ زنبورم کہ از دستم بنالند

کجا خود شکرِ این نعمت گذارم — کہ زورِ مردم آزاری ندارم

حکایت

بازرگانے را ہزار دینار خسارت افتاد۔ پسر را گفت کہ نباید کہ با کسے این سخن درمیان نہی۔ گفت اے پدر فرمان تراست نگویم ولیکن باید کہ مرا بر فائدہ این مطلع گردانی کہ مصلحت در نہان داشتن چیست گفت تا مصیبت دو نہ شود یکے نقصانِ مایہ دُوم شماتتِ ہمسایہ۔

شعر

مگو اندہِ خویش با دشمنان — کہ لاحول گویند شادی کنان

حکایت

یکے را از وزرا پسرے کودن بود۔ پیش دانشمندے فرستاد کہ مرا این را تربیتے کن مگر عاقل شود روزگارے تعلیم کرد۔ موثر نبود۔ پیش پدرش کس فرستاد کہ این عاقل نمے شود و مرا دیوانہ کرد۔

قطعہ

ہیچ صیقل نکو نداند کرد — آہنے را کہ بدگہر باشد
چون بود اصل جوہرے قابل — تربیت را درو اثر باشد

سگ بدریائے ہفتگانہ بشوئے | چونکہ ترشد پلید تر باشد
خرِ عیسیٰ اگرش بمکہ برند | چون بیاید ہنوز خر باشد

حکایت

حکیمے پسران را پند ہمی داد کہ اے جان پدر ہنر آموزید کہ ملک و دولتِ دُنیا اعتماد را نشاید و سیم و زر در محل خطر ست یا دُزد بیک بار ببرد یا خواجہ بتفاریق بخورد اما ہُنر چشمہ ایست زانیدہ و دولتے است پایندہ اگر ہنرمند از دولت بیفتد غم نباشد کہ ہُنر در نفس خود دولت ست۔ ہرکُجا کہ رود قدر بیند و بصدر نشیند و بے ہنر لُقمہ چنید و سختی بیند۔

شعر

سخت ست پس از جاہ تحکُّم بُردن | خو کردہ بناز جورِ مردم بُردن

قطعہ

وقتے اُفتاد فتنۂ در شام | ہر کس از گوشۂ فرار فتند
روستازادگانِ دانشمند | بوزیریِ پادشا رفتند
پسرانِ وزیرِ ناقصِ عقل | بگدائی بروستا رفتند

از اخلاق محسنی

آوردہ اند کہ روزے یکے با بزرگ حال خود باز گفت۔ التفات نہ فرمود۔ دگر بار گفت، گوش نہ کرد۔ سوم بار عرض کرد گفت۔ چند دردسر میدہی۔ گفت۔ سر تو ئی۔ درد کجا برم۔ آں عزیز را خوش آمد و حاجتش روا کرد۔

در خبر آمدہ کہ ہمنشینِ نیک مثل عطار است کہ اگرچہ از عطرے خود چیزے بتو ندہد۔ بارے از رائحہ او بہرہ مندی گردی و مثل قرینِ بد مانند کورۂ آہنگر ست کہ اگر از آتش آں نہ سوزی امّا از دود و بخارِ آں متاذّی شوی۔

مثنوی

درگذر از کورۂ آہنگراں ❊ کاتشں و دودے رسد از ہر کراں

رو بر عطار کہ پہلوئے او ❊ جامہ معطر شود از بوئے او

آوردہ اند کہ پرویز پسرِ خود را وصیت میکرد کہ چناں کہ تو بر رعیت حاکمے۔ عقل بر تو حاکم است۔ چوں رعایا را الفرمانبرداری می فرمائی تو ہم از فرمانِ عقل بیروں مرو۔ و در ہر کارے کہ پیش آید دراں تامل فرمائے۔ و با حاکمِ عقل مشورت نمائے۔ خصوصاً در مہمیکہ ازاں ضررے بنفس مرداں یا تلفے بمالِ ایشاں میرسد۔ مثنوی

بے تامل مباش در ہمہ حال | بگذر از طریقِ استعمال
ہر کہ دارد تانّی اندر کار | تا بر مرادتِ دل رسد ناچار

در امثال حکمائے ہند مذکور است کہ مورے کمرِ جہد بستہ بود۔ از تودۂ خاکے کہ نقل آں آدمیاں را ہم بکلفت میسر شدے ذرہ ذرہ می برد و بطرفِ دیگر مے ریختہ مرغے بر وگذر کرد۔ شخصے دید ضعیف و نحیف کہ بنشاطِ تمام دست و پائے میزد۔ و نقل کردن آں خاک جدّ تمام و جہدے مالا کلام بجائے مے آورد گفت اے ضعیف بنیہ و نحیف پیکر ایں چہ کار ست کہ پیش گرفتہ و ایں چہ مہم است کہ دراں خوض کردہ۔ مور گفت مرا بلیکے از قومِ خود نظرے ہست و چوں طلب وصالِ او کردم ایں شرط پیش آورد کہ اگر سر وصل ما داری قدم ورنہ و ایں تودۂ خاک را ازیں رہ گذار بردار۔ حالا مستعد آں کار شدہ ام و منیخواہم کہ بداں شرط اقدام نمودہ از عہدۂ عہد بیروں آیم مرغ گفت ایں گمان کہ مے بری لقدر آرزوئے تو نیست و ایں گمان مکہ مے کشتی بقوتِ بازوئے تو نے مور گفت من عزم ایں کار کردہ ام و قدم جدّ و جہد پیش نہادہ اگر پیش برم فہو المراد و الّا معذور خواہند داشت۔

آوردہ اند کہ حضرت علی مرتضیٰ رضی اللہ عنہ در زمانِ خلافتِ خود روزہا بساختن مہمات خلائق مشغول بودے و شب ہا بعبادت و طاعتِ خالق اشتغال نمودے۔ گفتند یا امیر چرا ایں ہمہ رنج و

محنت برخود روا می داری۔ نہ بروز آسائشے و نہ بشب آرامشے باو فرمود کہ اگر در روز بیاسائم رعیت ضائع ماند و اگر در شب بیارامم فردائے قیامت من ضائع مانم۔ پس روز مہم مردم می سازم وشب بکار حق پردازم۔

آوردہ اند کہ ابن سماک بمجلس ہارون الرشید آمد خلیفہ از برائے او برخاست و تعظیم کرد ابن سماک گفت اے خلیفہ تواضع تو در بادشاہی بزرگ تراست از پادشاہی۔ خلیفہ گفت سخنے نیکو گفتی زیادت کن گفت ہر کہ حق تعالیٰ اورا مال وجمال وبزرگی دہد واو در مال بابندگان خدا مواسا واحسان کند و در جمال خود پارسائی ورزد و در بزرگی تواضع نماید حق تعالیٰ اورا از مخلصان خود گرداند۔ ہارون رشید دوات وقلم طلبید و بدست خود ایں سخنان را بنوشت وایں نوشتن نیز علامت تواضع خلیفہ بود۔

مثنوی

زیرکاں آزمودہ اند بسے
برتواضع زیاں نکرد کسے

از تواضع بلند گردد نام
وز تواضع رسیدہ اند بکام

متواضع بزرگوار بود
مظہر لطف کردگار بود

و تواضع واحترام در بارۂ اشراف انام چوں سادات عظام و علمائے اعلام ومشائخ کرام اعتبارے تمام دارد وموجب ارتفاع

لوائے دولت متواضع باشد امام محمد حسن شیبانی رحمۃ اللہ نزدیک
ہرون رشید آمد۔ رشید اورا تعظیم بسیار کرد۔ چنانچہ برپائے خاست و
اورا بجائے خود بنشاند وچوں برخاست چند قدم برسم مشایعت
باوے برفت یکے از جملہ خواص او گفت کہ با چنیں تواضعے کہ
خلیفہ نمود مہابت خلافت نمی ماند رشید جواب داد کہ آں مہابتے
کہ بتواضع زائل شود تابودن آں اولے اتر و قدریکہ احترام بزرگان
بکاہد کاستہ ومحو شدہ بہتر۔

فرد

قدرے کہ بہ تعظیم کساں کاستہ گردد ۔ مردے بچناں قدر کے آراستہ گردد

آوردہ اند کہ اسمٰعیل سامانی پادشاہ خراسان و سلطان
پس سامان بود روزے عالمے بہمے نزد وے آمد اورا تعظیم بسیار
نمود وچوں مے رفت ہفت گام عقب وے برفت۔ شبانہ
حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم در واقعہ دید کہ با او مے گوید کہ
اے اسمٰعیل یکے از علمائے اُمّت مرا عزیز داشتی من از حضرت
حق سبحانہٗ وتعالیٰ در خواستم تا ترا در دو جہاں عزیز
دارد و تو ہفت قدم در عقب وے رفتی۔ دعا کردم تاکہ
ہفت تن از نسل تو پادشاہی کنند و ہر دو دعا در بارہ تو
مُستجاب شدہ و یکے از علامات تواضع میل کردن
است بصحبت صلحائے و علمار دین و درویشان صاحب الیقین

نہ جماعتے کہ خود را بصورتِ علمائے ربانی و مشایخ حقانی بخلق نمایند و بطمع حطام فانی سخنانِ حق را بزیور خوشامد بیارایند۔ بلکہ بصحبت کسے باید رفت کہ کار بصحبت مردم نہ دارد و بکسے اعتقاد باید کرد کہ نخواہد کہ کسے او را اعتقاد کُند۔

آوردہ اند ہر پیرے کہ او را خرد نیست ہمچوں چشمہ ایست کہ آب ندارد و جوانے کہ او را ادب نیست۔ چوں بوستانے است کہ گل ندارد و درویشے کہ او را معرفت نیست۔ چوں دیدہ ایست کہ نور ندارد۔ و عالمے کہ او را تقویٰ نیست چوں اسپیست کہ لجام ندارد و توانگرے کہ او را احسان نیست چوں درختے ست کہ میوہ ندارد صاحب جمالے کہ او را حیا نیست چوں طعامے ست کہ نمک ندارد۔ و سلطانے کہ او را عدل نیست چوں ابریست کہ باران ندارد۔ و عالمگیرے کہ او را شجاعت نیست چوں بازرگانے ست کہ مایہ ندارد۔

آوردہ اند کہ حق سبحانہٗ تعالیٰ وحی کرد بموسیٰ علیٰ نبینا و علیہ السلام کہ با اقربائے خود نیکوئی کُن۔ موسیٰ علیہ السلام گفت، الٰہی چہ کنم کہ موافق رضائے تو باشد۔ خطاب رسید کہ احسان نمائے با ایشاں اگر غائب اند بسلام و دُعا و اگر حاضر اند با فقیراں بصلۂ رحم و عطا و با توانگراں بزیارت و ثنا بیت

برخویش کشادہ کن رہِ وصلتِ خویش تا از ہمہ بیش باشی و از ہمہ بیش

در حکایت آمده، که بادشاہے بر دشمن خود ظفر یافت۔ و او را اسیر کردہ در معرض عتاب باز داشت۔ بادشاہ ازو پرسید کہ خود را چوں مے بینی۔ جواب داد کہ خدائے چیزے دوست میدارد کہ آں عفو ست و تو چیزے دوست میداشتی کہ آں ظفر است پس چوں حضرت عزت ظفرے کہ تو دوست میداشتی بتو ارزانی فرمودہ پس عفوے کہ او دوست میدارد تو نیز بجائے آر۔ بادشاہ ایں سخن را پسندیدہ و او را آزاد کرد۔

آوردہ اند کہ سبکتگیں پدر سلطان محمود در اوائل حال کہ ملازم سلطان سنجر بود از یک سر اسپ بیش نداشت۔ و اوقات او بغایت بعسرت میگذشت ہر روز بعزم شکار بصحرا رفتے اگر صیدے بدست آمدے بداں گذرانیدے روزے آہوئے دید کہ با بچۂ خود در صحرا مے چرید۔ سبکتگین اسپ برانگیخت۔ آہو گریخت۔ چوں بچۂ او خرد بود۔ با مادر نتواست گریختن۔ او را بگرفت و دست و پائش بربست و در پیش زین نہادہ راہِ شہر بر گرفت آہو کہ بچۂ خود را گرفتار دید باز گشت و در پے مے دوید و فریاد مے کرد و مے نالید۔ سبکتگین را بروے رحم آمد و دست و پائے آہو بچہ را بگشاد و سر بصحرا داد۔ مادر آمد و بچہ را در پیش گرفت و روئے با آسمان کردہ

بزبان بے زبانی مناجاتے کرد

مصرعہ

آنی کہ زبانِ بے زباناں دانی

سبکتگین نسبت تہی بشہر باز آمد۔ شبانہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم راخواب دید کہ باوے میگویند کہ اے سبکتگین بواسطۂ آں شفقت ومرحمت کہ از تو در وجود آمد و بجہت آں کرم ومہربانی کہ در حقِ آں بیچارہ زباں لبستہ کردی بحضرتِ حق تعالیٰ تقرب تمام یافتی واز تو ماخوشنود شدیم وحق سبحانہٗ وتعالیٰ ترا شرفِ بادشاہی کرامت کرد۔ باید کہ بر بندگانِ خدا ہمیں نوع شفقت بجائے آوری و در بارہ رعیت خود طریق مرحمت فرو نگذاری۔

آوردہ اند کہ در عہدِ نوشیروان ظالمے ضعیفے را طپانچہ زد۔ واو پیش نوشیرواں آمدہ تظلم نمود۔ نوشیروان فرمود تا ظالم را بسیاست گاہ برند و گردن بزنند یکے از خواص گفت عجب داشتم از عدلِ ملک کہ آدمی را بدین قدر جنایت بے جان بباخت۔ نوشیروان گفت۔ غلط کردی من آدمی را نہ کشتم بلکہ سگ و گرگ را بیجان کردم و مار و کژدم را ہلاک گردانیدہ ام۔

بیت

کسے کہ بیش کرد آزار مردم　　بمعنی بدترست از مار و کژدم

این خبر مشهور ست که حضرت یوسف علی نبینا علیه الصلوٰۃ والسلام در سالهائے قحط بوقت آنکه در مصر بادشاه بود هر روز ضعیف تر و نزار تر شدے۔ سبب این حال از وے پرسیدند۔ جواب بداد۔ بعد از آنکه بسیار الحاح کردند گفت مرضے دارم پنهانی۔ حکما گفتند شما مرض را تقریر فرمائید تا به معالجه مشغول شویم۔ گفت هفت سال ست که بر مسند پادشاهی متمکن شده ام و زمام اختیار رعایائے مصر بدست تصرف من باز داده اند درین مدت نفس من در آرزوئے آنست که اورا از نان جو سیر گردانم و نکرده ام گفتند این همه مشقت چرا میکشی۔ گفت موافقت محتاجان و گرسنگان مے کنم و مے ترسم که یک کس شبے در ولایت مصر گرسنه باشد و من آں شب سیر باشم مرا بقیامت گرفتاری بود۔

رباعی

اے کرده شکم سیر از انواع طعام — یاد آر از آں گرسنه بے آرام

تو شب همه شب بخواب و ناله کناں — خود گو که چنیں روا بود در اسلام

گویند ملک صالح از ملک شام شبها بایک غلام بیرون آمدے و در مساجد و مقابر و مزارات بگشتے و احوال هر کس را تفحص نمودے۔ شبے در زمستان مے گشت۔ بمسجدے رسید۔ درویشے را دید که از برهنگی می لرزید۔ وے گفت الٰهی بادشاهان

دُنیا نعمتِ ترا سرمایۂ حظوظِ نفس وہوا ساختہ اند واز احوالِ ضعیفان و محتاجان غافل شدہ اگر ایشاں فردائے قیامت در بہشت خواہند بود بعزت وجلال تو قدم در بہشت نخواہم نہاد۔ ملکِ صالح ایں سخن را استماع فرمودہ۔ بمسجد در آمد وجامۂ بابدرۂ درم پیش درویش نہاد وبگریست وبگفت۔ من شنیدہ ام کہ درویشان بادشاہان بہشت خواہند بود۔ امروز کہ باپادشاہیم باشما از درِ صلح در آئیم فردا کہ شما پادشاہ باشید در حضومت بر ما نکشائید و منظرِ حمایت از ما باز نگیرید

مثنوی

من امروز کردم درِ صلح باز
تو فردا بروئیم مکن در فراز

من آنکس نیم کز غرور حشم
زبیچارگان روئے درہم کشم

تو ہم بامن از سر بنہ خوئی زشت
کہ تا سازگاری بود در بہشت

در تواریخ مسطور است در کرمان ملکے بود بغایت سخی و مہماندار پیوستہ در مہمان خانۂ او کشادہ بودے و خوانِ احسان او برائے خاص وعام نہادہ و ہر کہ بشہر او آمدی بر سفرۂ کرم او نان خوردے تا در آں شہر بودے وظیفہ چاشت در اثنائے شام از ضیافت خانۂ وے بردے وقتے عضد الدولہ لشکر کشیدہ قصد تسخیر ولایت او کرد۔ ملک طاقتِ حرب وے

نداشت بحصار در آمد۔ ہر روز لشکر عضد الدولہ بدر حصار آمدندے
وجنگ سخت کردندے وچوں شب شدے ملک کرمان آں مقدار
طعام کہ لشکر عضد را کفایت بودے فرستادے۔ عضد پیغام داد۔ کہ
روز حرب کردن وشب نان دادن چہ معنی دارد۔ جواب
فرستاد کہ جنگ کردن اظہار مردی ست ونان دادن
وظیفہ مردمی۔ ایشان اگرچہ دشمن اند اما غریب بشہر وولایت
من اند از مروت نباشد کہ ایشاں درمنزل من باشند ونان خود خورند
عضد الدولہ بگریست وگفت کسے راکہ چندیں مروت باشد باوے
حرب کردن بے مروتی ست لشکر باز گردانید۔

فرد

مردمی کن بجائے دشمن ودوست کز مروّت زیاں نہ کرد کسے

آوردہ اند کہ یکے را نزد زیاد بصری آوردند۔ بقتل او
اشارت فرمود۔ جلاّد تیغ برکشید وخواست چشم اورا بربندد
بیچارہ دریائے بلا را دید درشور آمد ونہنگ اجل دہن باز
کردہ۔ تضرع وزاری آغاز کرد۔ مفید نیفتاد۔ بہ توبہ
واستغفار اعتصام نمود۔ سود نداشت۔ گفت اے امیر
میان ما وشما حرمت جوار است وقرب دیار ہمسایگی را در شرع
مروّت ومذہب فتوت اعتبار تمام ست اگر در رعایت

جانب من تقصیرے رود۔ عیب جویان زبان طعن دراز کنند و خردہ گیران در اعتراض بکشانید کہ امیر حق ہمسایگی نگاہ نہ داشت وہمسایگاں را پامال جفا کرد۔ امیر فکر فرماید کہ خون چون من ضعیفے ریختن وخود را نشانۂ تیر ملامت کردن از ہمچو تو ے کہ در گلشن اخلاق تو خار آزار نرستہ وبر دامن انصاف تو غبار ستم نہ نشستہ بدیع وبعید ست۔

قطعه

مرا سہل است از جاں دست شستن | چہ غم گر صد چو من نابودہ گردد
چہ خواہی گفت پیش نکتہ گیراں | ترا گر آستیں آلودہ گردد

زیاد در فکر ودرد دراز افتاد وپیک اندیشہ را باطراف وجوانب فرستاد بہیچ وجہ پے بسر کوئے آشنائی نبرد۔ گفت بیان کن تا ہمسایگی در کدام محلہ بودہ وحق جوار در کدام دیار ثابت شدہ۔ گفت خانۂ پدر من در بصرہ با خانۂ امیر ہم آستان وپدرم بیشتر وقت بالازمان امیر ہمداستان بودہ زیاد گفت پدر ترا چہ نام بود۔ گفت اے امیر از ہول جاں نام خود را فراموش کردہ ام چہ جائے نام پدر ست۔ زیاد بخندید وآں بیچارہ را ببخشید۔

فرد

لئیم نیم گنہ با ہزار عذر نہ بخشد | بیک لطیفہ کریمان ہزار جرم ببخشند

مثنوی

بزرگانے کہ اہلِ اقتدارند | ہمہ مسکین نواز و حق گزارند
اساس مکرمت بر حق شناسی ست | کہ صورت ناشناسی ناسپاسی ست

مشہور ست کہ بزرگے در مجلس از یکے از خلفا بود وقت نماز تنگ شد و خلیفہ بمہمے اشتغال داشت و نماز بر خاطر او فراموش شدہ بود آں بزرگ برخاست کہ نماز گذارد و یکے گفت چرا صبر نکنی کہ خلیفہ بنماز برخیزد۔ گفت حکم خدائے را موقوف حکم دیگرے نباید داشت۔ گفت بنشیں کہ خلیفہ بر تو غضب خواہد کرد۔ گفت چوں برضائے خالق حاصل شود از غضب مخلوق چہ باک۔ خلیفہ کہ ایں بشنود آں بزرگ را بسیار بنواخت و آں معترض را از نظر تربیت بیند اخت۔

قطعہ

چو دائرے اختیارے آنچناں کن | کہ درویشاں ز تو آسودہ گردند
مباش آں تو رع کز دست جنابت | بزیر پائے غم فرسودہ گردند

نقل کردہ اند از بہرام گور کہ وقتے در ہوائے گرم بہ باغ رسید۔ پیرے کہ باغبانی کردے آنجا حاضر بود۔ گفت اے پیر

دریں باغ انار هست. گفت. آرے. بهرام فرمود که قدح از آب انار بیار. پیر برفت وفی الحال قدح پُر از آب انار کرده بیرون آورد و بدست بهرام داد. بهرام بیاشامید و گفت اے پیر سالے ازیں باغ چند حاصل مے کنی؟ گفت سه صد دینار. گفت بدیوان خراج میدهی؟ گفت پادشاه ما از درخت چیزے نمی گیرد و از زراعت عُشر میگیرد. بهرام با خود اندیشه کرد که در مملکت من باغ بسیار است و در هر باغے درخت بے شمار. اگر از حاصل باغ نیز عشر بدیوان دهند مبلغے حاصل مے شود و رعیت را چنداں زیانے نمیرسد. بعد ازیں بفرمایم تا خراج از محصول باغات نیز بگیرند پس باغبان را گفت قدح دیگر از آب انار بیار. باغبان برفت و پس از مدتے قدح آب آورد بهرام گفت اے پیر نوبت اول رفتی زود آمدی و ایں نوبت انتظار بسیار دادی و نیز آں آب نیاوردی. پیر ندانست که آں جوان بهرام ست گفت. اے جوان! گناه از من نبود. از پادشاه بود. که دریں وقت نیت خود را تغیر داده و اندیشهٔ ظلم فرموده. لاجرم برکت از میوه بیرون رفته. من نوبت اول از یک انار آں همه آب گرفتم. و دریں کرّت از ده انار آں حاصل نشد. بهرام ازیں سخن متاثر گشت و آں اندیشه را از دل بیرون کرد. و گفت اے پیر یک بار دیگر برو. و مقدارے آب انار بیار. پیر بباغ رفت و

بزودی بیرون آمد خندان و قدحے مالامال از آب انار آورده بدست بہرام داد و گفت اے سوار عجب حالیست کہ پادشاہ ما آن نیتِ ظلم را تغیر داد فی الحال اثر برکت ظاہر شد از یک انار این قدح پُر آب شُد بہرام صورتِ حال با پیر در میان نہاد و قصۂ نیت خود و تغیر آنرا باز گفت و این سخن از آن ملک دولتمند بر صفحۂ روزگار یادگار ماند تا سلاطین ازین سخن پند پذیر شوند و نیت بر صلاح حالِ رعیت مقصود دارند۔

شعر

ہر شاہ کہ او نیتِ خود راست کُند یابد ز خدائے آنچہ درخواست کند

حکما فرمودہ اند کہ عدل خوب ترین فضیلتےست و ظلم زشت ترین رذیلتے و نتیجۂ عدل بقائے ملک و وسعت مملکت است و معموری خزائن و آبادانی قریٰ و مدائن و ثمرۂ ظلم زوال مملکت است و خرابی ممالک۔ و در وصایائے ہوشنگ بن سیامک کہ پسر خود را فرمودہ مذکور است کہ اے پسر باید کہ آیتِ ظلم را معکوس و رایتِ جور را منکوس داری و از ناوکِ آہ مظلومانِ ستم رسیدہ و نالۂ زار محرومانِ محنت کشیدہ بپرہیزی کہ گفتہ اند۔

بیت

آن چہ یک پیرزن کند بہ سحر نہ کند یک ہزار تیر و تبر

ازنگار دانش

در دور اندیشی و آزادی از دشمنان

رای دابشلیم به بید پائے برہمن فرمود۔ کہ باز نمائے کہ ہر کہ بدام دشمنان گرفتار گردد۔ چگونہ زیست نماید برہمن گفت اگر بحیلۂ دوست گرفتن یکے از دشمنان خلاصی خود داند فرو گذاشت نہ شاید مگر اعتماد فراوان روا ندارد چنانکہ موش گربہ را۔ رائے پرسید کہ چگونہ؟

حکایت

برہمن گفت کہ در زیر درختے در سوراخے موشے بود۔ تیز ذہن ، زود فہم و در نزدیکی آن درخت گربۂ نیز خانہ داشت۔ روزے صیاد انکہ کے از گوشت بر روئے دام بستہ باز کشید گربۂ حریص را بوئے گوشت گرفتار دام ساخت۔ و موش نیز در جستجوئے روزی از سوراخ برآمد ناگاہ چشمش بر گربہ افتاد۔ نزدیک بود کہ ہوش از سر برود۔ چون نیک نگریست

او را بستهٔ دام صیاد یافت شکر بجا آورد. و یک جانب را سوئے دید که در کمین او نشسته است رُوئے بر درخت آورد. زاغ را دید که از بالائے درخت میل گرفتن او دارد بخود اندیشید که مرا هیچ تدبیر درست تر ازین نیست که نزد گربه روم. آنچنان که مرا به او احتیاج است. او نیز بمدد من محتاج. امید که از برکت راستی هر دو از چنگ اندوه خلاص شویم. پس نزدیک گربه رفت و پرسید. چه حال داری. گفت. چه مے پُرسی که تنے دارم بستهٔ بند مشقت. موش گفت. اندوه مدار. که سخنے دلپذیر دارم. گربه آرزوئے شنیدن کرد. موش گفت. بدانکه همیشه من به غم تو شاد بوده ام اما امروز در بلا شریک توام. خلاص خود را تدبیرے اندیشیده ام که خلاص تو نیز در آن است بنگر راسو پس من در کمین نشسته و زاغ بر درخت انتظار من مے برد هر آئینه ازین دو دشمن جانی خلاص یابم و به اندک زمانے بند هائے ترا به برم. گربه در فکر شد و چپ و راست به این سخن نگریست موش فریاد برکشید که اے دانا. وقت مے گزرد تو هم به حیات من خوش باش که رستگاری هر یک از ما بحیات دیگرے فروبسته است. چنانچه بکوشش کشتیبان کشتی به کنار رسد و کشتیبان به کشتی کار کند پس گربه دل

به صلح نهاد و پرسید که ما را چه باید کرد. موش گفت. چون نزدِ تو آیم. باید که تعظیم بجا آری مثلِ دوستان. تا دشمنان بے بہرہ باز گردند. پس بند از پائے تو بر دارم. گربہ قبول نمود موش نزدیک گربہ شد و گربہ دلجوئی نمود و نوازشہا بجا آورد را شود زاغ ازین حال از شکارِ موش باز گشتند. موش شادیہا نمود. و دشمنے قدیمے گربہ را بخاطر آوردہ بآن گرہ بندہا نمے بُرید گربہ از آنجا کہ دوربین بود. ترسید کہ موش بند نا بُریدہ سیر خود گیرد. زبان دوستی بر کشود وگفت. در وفائے عہد کاہلے مے نمائی. موش گفت. مے دانم کہ پیمان شکنی بہ بزرگان نسبت ندارد. لیکن دوستان دو قسم اند یکے آن کہ بے غرض رشتہ دوستی استوار ساختہ باشند. دوم آنکہ بہ غرض طرحِ دوستی انداز ند گروہِ اوّل اعتماد را شاید اما از جماعۂ دوم خاطر جمع نتوان کرد تو از آن گروہ ہستی. من نیز دُور اندیشی بکار بُردہ بند ترا بکشایم و خود ہم از زیان تو ایمن باشم. خیالِ من آن است کہ بندہائے ترا بُرم مگر یک بند ترا کہ اُستوار ترینِ بندہا باشد بگزارم تا آنکہ ترا اضطرابے بہم رسد. بمن نتوانی پرداخت. پس آن نیز بُرم گربہ دانست کہ موش بہ فریب از راہ نخواہد رفت. راضی شد. موش بندہا آہستہ بریدن گرفت. تا آنکہ بند استوار را

بحالِ خود گزاشت چون روز شد. صیّاد پدید آمد۔ وگربہ سراسیمہ شد۔ موش آن بند استوار را برید گربہ از بیم جان بالائے درخت رفت موش بسوراخِ خود. صیّاد ناامید برگشت. پس از زمانے موش سراز سوراخ بیرون کرد. گربہ را دید. مے خواست کہ باز در سوراخ بشود۔ گربہ آواز برکشید۔ کہ از من چرا مے ترسی۔ شکر مہربانیہائے ترا بکدام زبان ادا کنم موش از آنجا کہ ہوشیار دل بود گفت ہمان بہتر. کہ درِ آشنائی بربندم و در گوشۂ تنہائی باشم۔ گربہ گفت۔ ہر کہ دوستے بدست آورد و بہ آسانی از دست دہد۔ دوستانِ دیگر از وے ناامید شوند موش جواب داد ہرگاہ دشمنے ذاتی باشد دوستی بغرض چہ کار آید و ہر کہ با غیر جنس خود درآمیزد بدو آن رسد کہ بدان غوک رسید۔ گربہ پرسید کہ چگونہ۔

حکایت

موش گفت کہ برلبِ چشمہ پپائے درخت موشے خانہ گرفتہ بود۔ وغوکے نیز در آن آب بسر مے نمود۔ روزے بر لبِ آب آمدہ نغمہ سرائی آغاز نہاد۔ موش بر آن آواز دلخراش از خانہ برآمدہ نشاطے میکرد۔ وسرے مے جنبانید۔ غوک با او طرح آشنائی افگند۔ روزے موش با غوک گفت۔ تو زیرِ آب قرار داری۔ اگر فریاد کنم۔ از شورِ غوکانِ دیگر بگوشِ تو نمے رسد۔

چارهٔ آن چیست. غوک گفت. این کار بر دلِ دانائے تو حواله است. موش گفت. چنان به خاطر آورده ام که رشته دراز پیدا کنم. یک سر آن بر پائے تو بندم. و سرِ دیگر بر پائے خویش محکم کنم. تا چون بر لبِ آب آیم. و رشته بجنبانم. از آمدنِ من آگاه شوی. و اگر تو نیز بر درِ خانهٔ من تشریف آوری مرا معلوم شود. آخر برین قرار داد از حالِ یک دیگر با خبر بودند روزے موش بر لبِ آب آمد. تا غوک را طلب کند. ناگاه زاغ از هوا فرود آمده موش را برداشت و روئے ببالا نهاد. چون رشته استوار بود غوک نیز از خانهٔ خود آورده شد و نگونسار آویخته میرفت. مردمان فریاد بر کشیدند که زاغ برخلاف عادت غوک را شکار کرده است غوک فریاد کرد که از شومِ مصاحبت موش بدین بلا گرفتار شدم. موش این داستان بر گریه خواند و گفت مرا هرگز با تو اعتماد نباشد.

در پاداش کارها

رائے دابشلیم از بیدپائے حکیم گفت. اکنون باز گوئے حال کسے را که برائے فائدهٔ خود از زبانِ دیگران نه پرهیزد بیدپائے فرمود. که پاداش نیکی و بدی درهمین جهان است هر کسے هر تخمے که بکارد بسے بر بباید که بر آن بردارد

ومناسبِ این مقام داستانِ شیرِ صف شکن ومردِ شیر افگن است. رائے پرسید کہ چگونہ؟

حکایت

بیدپائے حکیم گفت کہ در نواحیِ حلب بیشۂ بود۔ و درآن شیرے بر سریرِ فرمانروائی نشستہ ہموارہ بخونِ ناحق ریختن مشغول بودے. سیاہ گوشے ملازم درگاہ بود۔ از عاقبتِ کار اندیشید وبیخواست کہ ترکِ ملازمت نماید۔ درین فکر با خود گفتگوئے داشت. ناگاہ درکنارِ بیشہ دید کہ موشے بکوششِ تمام بیخ درختے مے برید۔ و درختِ بزبانِ بے زبانی مے گفت کہ اے ستمگار چرا درپئے بنیاد انداختنِ من کوشش مے نمائی موش گوش بزاریِٔ او ننہادہ ہمان بریدن مشغول بود کہ ناگاہ مارے دہن کشادہ از کمین بیرون آمد وبیک دم موش را فرو برد مار از خوردنِ موش فارغ شدہ در سایۂ درخت حلقہ زدہ بود کہ خارپشتے درآمد ودُم مار را بدہان گرفتہ سر در کشید مار از غایتِ اضطراب ہر ساعتِ خود را بروے مے زد تا آنکہ ہمہ تن بنوکِ خارپشت سوراخ سوراخ شد۔ وبعد زاری جان بداد چون مار از کار بیفتاد خارپشت سر بیرون آوردہ وآنچہ لائق خوردن خود دانست از مار بخورد و باز سر درکشید۔ ناگاہ

روباہے بدانجا رسید گرسنہ خارپشت را کہ لقمۂ چرب او بود بدان صورت دید۔ دانست کہ باوجود آزارِ خار از گل مقصود بوئے نتوان شنید۔ پس مکرے درکار کرد و خارپشت را بہ پشت افگند و قطرۂ چند از شاشۂ خود بر شکم او ریخت۔ خارپشت بخیال آنکہ باران است سراز درون بیرون آورد۔ سر برآوردن ہمان بود و جستن روباہ و سرش برکندن ہمان و آنچہ خواست از و بخورد و ہنوز روباہ از خوردن فارغ نشدہ بود کہ سگے از گوشہ درآمد و روباہ را از ہم دریدہ در گوشہ بخفت ناگاہ پلنگے پدید آمد و سگ را از ہم گذراند و ہنوز کار تمام نکردہ بود کہ صیاد رسید و خدنگ دلدوز بجانب پلنگ انداخت چنانچہ بہ پہلوے راستش درآمد و از طرف چپ بیرون رفت و صیاد بہ سبکدستی پوست از تنش برکشید۔ درہمین زمان سوارے در رسید خواست کہ پوست از وکشیدہ بگیرد صیاد بجنگ پیش آمد۔ مرد سوار بشمشیرِ آبدار سر صیاد را جدا ساخت و پوست پلنگ را گرفتہ روے براہ آورد چند گام نرفتہ بود کہ اسپش بسر درآمد و سوار برزمین افتاد و گردنش بشکست۔ سیاہ گوش را پندے تمام شدہ اندیشۂ جدائی از خدمتِ شیر قرار دادہ بملازمت شیر آمد و رخصت رفتن ازان بیشہ طلبید۔ شیر فرمود کہ سبب رفتن چہ چیز تواند بود۔

سیاہ گوش جواب داد کہ اگر ہمتِ پادشاہانہ پیمانے کند۔ کہ ہیچ گونہ شکستن آن بخاطر نگہ ارد و تسلیِ من شود براستی وانمایم شیر او را امان داد قول بسوگند ہا استوار کرد۔ سیاہ گوش گفت۔ اے ملک ہموارہ نیت تو بہ آزردن جانوران است نہ خود مے فہمی و نہ کسے داری کہ سخنانِ نصیحت آمیز با تو بگوید و ترا ازان باز دارد شیر ازیں سخن بر آشفت۔ لیکن چون عہدے تازہ بستہ بود بضرورت صبر نمود و گفت۔ چون بر تو ستمے نمے رود کنارہ کردنِ تو برائے چیست۔ سیاہ گوش گفت۔ از دو جہت۔ یکے آنکہ طاقت دیدنِ ظلم نیست و مروت نمے گذارد کہ نالۂ ستم رسیدہ ہا بشنوم۔ دوم آنکہ مبادا شومی این کار بتو رسد و من نیز بہ آتشِ تو بسوزم۔ شیر گفت۔ تو جہان را ندیدۂ و تجربہ نداری شومی کارِ بد از کجا دانستہ و خوبی پاداش کارِ نیک از کہ آموختۂ سیاہ گوش گفت۔ برہنمونی خداداد این راز دانستہ بودم۔ لیکن امروز مکافات و پاداش را بچشم ظاہر ہم دیدم۔ پس قصۂ موش و مار و خارپشت و روباہ و سگ و پلنگ و صیاد و سوار کہ دیدہ بود باز نمود شیر از آنجا کہ غرور در سر داشت۔ نصیحت سیاہ گوش را افسانہ پنداشت چون سیاہ گوش دانست کہ افسانۂ من سودے نمے کند۔ آہستہ بگوشۂ بیرون رفت۔ شیر از غصّہ در پئے جستن او روان شد

سیاه گوش خود را ورتہ بوتۂ خارے پنہان کرد۔ شیر از و درگذشت دو آہو برہ دید کہ در آن صحرا بچرا مشغول بودند و مادر جہریان متوجۂ حال ایشان۔ شیر قصد گرفتن ایشان کردہ مادہ آہو فریاد برکشید۔ کہ اے ملک چشم مارا بہ فراق تو ردیدہ گریان مساز شیر زاری او در گوش نہ کردہ آنہارا در رُبود و طعمۂ خود ساخت مادہ آہو در غصّہ مے دوید ناگاہ بسیاہ گوش رسید و آغاز نالہ کرد سیاہ گوش سخنان تسلّی بخش در میان آورد و گفت غم مخور کہ در اندک زمانے پاداش این بہ شیر خواہد رسید۔ قضارا شیر دو بچۂ داشت۔ در آن زمان کہ شیر قصد بچگانِ آہو کردہ بود۔ صیادے بر آشیانۂ شیر بگذشت و ہر دو بچۂ اورا بکشت و پوست کشیدہ با خود برد چون شیر شکار کردہ بخانہ رسید۔ بچگانِ خود را بدان گونہ افتادہ دید خروشے برآورد کہ دوان بیشہ را دل برو سوخت۔ در ہمسائگے شیر شغالے بود گوشہ نشین و پرہیز گار۔ بعزا پرسی نزدیک شیر آمد۔ و گفت صبر پیش آر و زمانے دل با خود دار و گوش ہوش بکشا تا سخنے چند از دفتر آلہی فرد خوانم واندکے از بیوفائی روزگارِ بے اعتبار بیان کنم۔ شیر بگوش پندر شنو سخنانِ اورا شنید و اندکے تسلّی یافت۔ شغال چون دید کہ شیر از غفلت برآمدہ در مقام شنیدن سخن است دلیر تر پیش آمد و گفت۔ اے ملک!

هر آغازے را آخرے قرار یافتہ است وپس هر سودے زیانے آمده - شیر گفت - اے دانائے روزگار هر بدی کہ مے رسد آنرا سببے خواهد بود بگو کہ این بد از کجا بہ بچگان من رسید - شغال گفت آن هم از تو بتو رسیده است - آنچہ صیاد تیر انداز بتو کرده است صد مثل آن تو با دیگران کرده - نیک مانند است قصۂ تو بہ آن هیزم فروش - شیر پرسید کہ چگونہ؟

حکایت

شغال گفت - در زمان پیشین ستمگارے بود کہ هیزم درویشان بہ ستم خریدے وبہ بہائے گران بدستِ توانگران فروختے - روزے هیزم درویشے گرفت ونیمہ بہا بدان فقیر داد - فقیر نالیدن گرفت - صاحبدلے رسید وزبانِ نصیحت بدان ظالم بکشاد وآن ستمگر چون نشۂ غفلت در سرے داشت روے درهم کشید وبخانۂ خود رفت - قضا را همان شب آتشے در انبار هیزم افتاد واز آنجا بخانۂ او آمد هر متاعے کہ داشت پاک بسوخت بامدادان افسوس بر مالِ خود مے کرد ومے گفت کہ این آتش از کجا در هیزم من افتاد - آن طالبِ رضائے الٰہی کہ دوش اورا نصیحت مے کرد گذرش افتاد وگفت اے ستمگار هنوز نمے دانی کہ آتش از دودِ دل ستم رسیده است - ظالم را

این سخن در دل گرفت واز کار نکوهیدهٔ خود درگذشت اے بادشاه این داستان براے آن آوردم تا دانی که آنچه به فرزندان تو رسیده در پاداش آن است که با بچگان دیگران کردهٔ. شیر گفت - اے شغال دانا - این را روشن تر باز گوئے شغال گفت. عمر تو چندان است؟ گفت - چهل سال؛ گفت. درین مدت چه میخوردی؟ گفت از گوشت جانوران - شغال گفت - آن جانوران که تو چندین سال از گوشت ایشان غذا ساختهٔ آیا پدر و مادر خویش نداشته اند که درغم این قضیهٔ جان گداز فریاد و زاری کنند - اگر آن روز اندیشهٔ اندوه خاطر آنها نموده از ریختن خون پرہیز میکردی ترا این روز پیش نے آمد شیر را استخوان شغال خوش آمد و دانست که عمر گرامی را از مستیٔ بادهٔ ہم نشینی خوشامد گویان در تباه کاری گزرانیدم - اکنون که بهار جوانی بخزان پیری مبدل شده است رضاے الٰہی بدست آوردم پس از خوردن خون و گوشت باز ایستاده بمیوه ہا قناعت کرد - چوں شغال دید که شیر بمیوه خوردن درآمد دا اگر ہمواره چنیں نماید آن بیشه بزوری از میوه خالی شود - و آنچه روزی یکساله جانوران است - بده روز خورده مے شود بار دیگر پیش آمد و گفت - ملک بچه مشغول است؟ شیر جواب داد که بمیوهٔ خشک و تر قناعت کرده - شغال گفت - ہمچنین است که ملک میفرماید اما زیان خلق حالا بیشتر است - شیر گفت بچه سبب؟ شغال گفت که اگر میوه این بیشه بخوری - دا ده روز تمام شود - جانور اینکه خوراک یکساله

آن ہاست اگر از گرسنگی ہلاک شوند و بال این بر گردن تو ماند۔
زود مکافات آن بتو رسد و من مے ترسم کہ حال تو ہیچو حال آن
خوک است کہ میوۂ بوزنہ را بزور گرفت۔ شیر گفت کہ چگونہ؟

حکایت

گفت کہ وقتے بوزنہ بکنج بیشۂ قرار گرفت و در آن بیشہ
چند درخت انجیر بود۔ باخود اندیشید کہ جاندار را از روزی چارہ
نیست و درین بیشہ جز انجیر یافتہ نمے شود۔ اگر تمام انجیر ہا خوردہ شود
در زمستان بے برگ و نوا باید بود۔ ہیچ بہ ازین نیست کہ ہر روز
یک درخت انجیر افشانم و آنچہ ضرورت باشد ہر روز از آن بخورم
و باقی را خشک ساختہ بگوشۂ نہم تا ہم تابستان بہ فراغت گزرد
و ہم در زمستان رفاہیت باشد۔ ہمچنین چند درخت باز پیرداختہ
اند کے ازان مے خورد و باقی ذخیرہ مے ساخت روزے بالائے
درخت انجیر برآمدہ بود۔ پارۂ ازان مے خورد و پارۂ را نگاہ مے
داشت کہ ناگاہ خوکے از پیشِ صیاد جستہ خود را در آن بیشہ افگند
و بہر درخت کہ مے رسید بر آن میوہ نمے دید۔ تا بپائے آن درخت
آمد کہ بوزنہ بالاے آن انجیر مے چید۔ چون چشم بوزنہ بر خوک افتاد
دلش بہ پیچید و باخود گفت کہ این بلائے سیاہ از کجا آمد خوک
بوزنہ را دیدہ آداب بجا آورد و گفت مہمان تو ام بوزنہ نیز جوا-

مهربانہ از روئے نفاق باز داد و گفت کہ رسیدن تو بہ کلبۂ این نامراد مبارک باشد۔ اگر بیشتر از آمدنم اشارتے مے رفت۔ چندین شرمندگی نبایستے کشید و سامانِ مہمانی تو کردمے خوک گفت تکلف درمیان نگنجد۔ از راہ مے رسم۔ ہرچہ داری بیار۔ بوزنہ ناچار درخت بیفشاند و خوک بمیل تمام بخورد تا بر درخت و زمین ہیچ نماند۔ روئے بہ بوزنہ آورد کہ میزبان گرامی بسیار گرسنہ ام۔ درختے دیگر بیفشان۔ بوزنہ نخواہی نخواہی درخت بیفشاند و در اندک زمانے از میوۂ آن درخت نیز اثرے نماند۔ خوک بہ درخت دیگر اشارت کرد۔ بوزنہ گفت اے مہمان عزیز رسم مروّت فرو مگذار کہ آنچہ ایثار تو کردم یک ماہہ روزی من بود۔ مرا دیگر قوت ایثار نماندہ است۔ خوک در غضب شد و گفت کہ این بیشہ مدتے در تصرّف تو بودہ است۔ حالا بمن متعلق باشد۔ بوزنہ جواب داد کہ غضب کردن مناسبِ شانِ تو نیست کہ آزردنِ ضعیفان نتیجہ خوب ندہد۔ خوک را بدین سخن خشم زیادہ شد۔ پس بہ درخت بر آمد تا بوزنہ را بزیر افگند ہنوز بر شاخ اوّل قرار نگرفتہ بود کہ شاخ بشکست و سرنگون افتاد و جان بداد۔ این داستان برائے آن آوردم کہ تو نیز میوۂ دیگران بزور مے خوری و چون این گروہ بمیرد وبال بہ تو رسد این چہ درویشی باشد کہ تو ہمچنان در تن پروری مشغول باشی چون شیر این سخنہا

بر لب شنید. از خوردن میوه نیز پرہیز نمود و بر آب و گیاه قناعت کرده به گرد آوری رضائے آلہٰی مشغول شد۔

در ضررِ افزون طلبیدن

رائے دابشلیم از بید پائے برہمن گفت اکنون باز گوئے ہر کہ قدم از پایۂ خود بیرون نہد و از اندازۂ خود زیادہ سری نماید حالش چون است؟ برہمن گفت اے ملک داستان آن فقیر گوشہ نشین و مہمان ہوس پیشہ مناسب این مقام ہست رائے پرسید کہ چگونہ؟

حکایت

گفت. گوشہ نشینے را مسافرے مہمان شد. آن گوشہ نشین پُرسید کہ از کجا مے آئی و کجا میروی؟ مہمان گفت اے درویش من از فرنگم و پیشۂ من نان پختن بود. با دہقانے دوستی داشتم. روزے مرا بہ مہمانی بُرد و پرسید کہ روزگارِ تو چون مے گذرد و مایہ چند داری و فائدۂ تو چیست. گفتم. مایۂ دُکانِ من بیست خروار غلہ است و سودے کہ مے کنم ہمان قدر است کہ بخورش اہل و عیال وفا کند. دہقان گفت. من پنداشتہ بودم کہ بہ پیشۂ تو سود بسیار است. این خود غلط بود من گفتم۔ اے خواجہ! کارِ تو چگونہ است و مایۂ سودِ آن چیست؟ جواب داد

که کار ہمارا مایہ اندک وسود دہ چند است من در حیرت افتادم۔ دہقان گفت۔ عجب مدار کہ یک دانۂ خشخاش کہ خرد ترین دانہ ہاست چون در زمین نیکو افتد و سبز شود قریب بیست تیر مے کشد و بر سر تیر قبۂ باشد کہ شمارِ دانہ ہائے آن را کس نداند۔ ازین جا باید دانست کہ سود کار ما از حساب بیرون است چون این سخن از دہقان شنیدم سودائے سود در سرم افتاد دکان را در بستم و بہ سر انجام زراعت مشغول شدم و در محلہ کہ مے بودم درویشے بود بس خرد مند چون شنید مرا طلبید و گفت پیشۂ خود مگذار و طلب افزونی مکن — ورنہ بتو آن رسد کہ بدان کلنگ رسید پرسیدم کہ چگونہ ؟

حکایت

گفت۔ گازرے کلنگے را دید کہ بر کنار رودے نشستہ کرم ہائے خرد را از میانِ گل می گرفت و بدان قناعت نمودہ بہ آشیانۂ خود باز مے رفت۔ روزے باشۂ تیز پر پیدا شد۔ و تیہوے را شکار کردہ پارۂ بخورد و رفت۔ کلنگ با خود اندیشہ کرد کہ این جانور با چنین جثۂ خرد جانورانِ بزرگ را شکار مے کند و من با چنین صورتِ کلان بہ مختصرے قناعت کردہ ام۔ ہر آئینہ از پستیٔ ہمت باشد ترک شکار کرمان کردہ منتظر شکار کبوتر

وتیهو بالیستاد و گازر از دور تماشائے حال مے کرد۔ ناگاه کبوترے پدید آمد۔ کلنگ بریده قصدِ کبوتر کرد۔ کبوتر پرواز نموده از پیش او درگذشت۔ کلنگ از عقب او فرود آمد بر لبِ رود افتاد و پایش در گل بماند ہر چند کوشش مے کرد که برآید پایش پیشتر فرو مے شد و پر و بالش به گلِ آلوده تر مے شد۔ گازر بیامد و او را گرفته روئے بخانه نہاد در راه دوستے پیش آمده پرسید که این چیست و چون بدست افتاد؟ گازر گفت که این کلنگے است که مے خواست کار باشه کند خود را نیز بباد داد غرض از آوردنِ این داستان آن بود تا معلوم کنی که ہر کس را کار خود نباید گذاشت۔ چون حرص بر من غالب بود نصیحت را گوش نکردم اندک سرمایه بود او را به اسباب زراعت خرج کردم و تخم خربزه کاشتم درین حال زندگانی بر عیال من تنگ آمد در دکان نان پزی روز بروز آنچه خرج شدے پدید آمدے و حالا تا رسیدنِ انتظار باید کشید با خود گفتم سہو کردم که سخن آن پیرِ دانا را گوش نه کردم واکنون روز بروز درمانده ام۔ صلاح درین است که قرض کنم و باز بر سر کار خود روم۔ پس به یکے از خواجگانِ شہر رو آوردم۔ و جزوے دام گرفته بار دیگر سرانجام دکان نمودم و یکے از خدمتگاران را بر سر آن گذاشته خود گاہے بصحرا رفتمے و خبرے از زراعت گرفتمے و گاہے ببازار

آمدمے چون دُو سہ ماہ بگذشت آن خدمتگار خیانت ہا کرد۔
تا در دکان از سود و مایہ چیزے نماند و آنچہ کاشتہ بودم آفت آسمانی
رسید و دہ یک آنچہ خرچ شدہ بود واصل نہ شدہ کارِ من بہ
بے سامانی و پریشانی کشید۔ سرگذشت را بہ آن نصیحت گو
گفتم آن پیر بخندید و گفت۔ از سود و مایہ برخے بدکانِ نان
وائی صرف کردی وقدرے درکار دہقانی تلف ساختی۔ دانستم
کہ خطا کردم۔ اکنون کہ قرض خواہان مرا بہ تنگ۔ آوردند
در دست چیزے نے کہ تسلی آن ہا کردہ شود پس بشب
از آن شہر بگریختم وجابجا ہراسان و ترسان مے گذشتم و لبعد
از مدتے خبر شنیدم کہ اہل و عیال من مُردند و قرض خواہانِ
بساط مرا بحساب دام خود بُردند۔ من از رفتن وطن نا امید
گشتم اکنون مے گردم تا بہ اہل دے برسم و چارہ خود جویم
آن گوشہ نشین راستی از سخن او دریافتہ بتازہ روئی پیش آمد
و گفت۔ اگرچہ غم دیدہ اما تجربہ ہم حاصل شدہ است روزے
چند درین جا باش تا اندوہ از خاطر تو یک بارگی بدر رود
آخر مہمان بدیدارِ میزبان خوش برآمد و میزبان مردے بود
از بنی اسرائیل۔ لغت عبرانی موروثی نیکوتر میدانست پیوستہ
باخواص خود بدان زبان سخن کردے مہمان فرنگی اگرچہ بزبان
عبرانی دانا نہ بود اما فصاحتِ آن زبان او را خوش آمدہ

التماس آموختن نمود۔ آن گوشہ نشین گفت کہ زبانِ فرنگی و زبانِ عبرانی از یک دیگر دور اند۔ مبادا یاد نہ نمائی و روزگار من ضائع شدہ باشد و ہم اوقاتِ تو تباہ شود مہمان گفت چون دل بر محنت گمارم۔ براحتے برسم چنانچہ آن صیّاد بواسطۂ اندک زحمتے نعمتے کلی یافت۔ گوشہ نشین پرسید کہ چگونہ؟

حکایت

گفت۔ صیّادے بہ شکار مُرغ و ماہی گذراندے۔ روزے دام نہادہ بہزار محنت سہ مرغ را بہ نزدیکی دام آوردہ در کمین نشستہ بود۔ کہ ناگاہ آوازے عربدہ آمیز شنید۔ از ترس آنکہ مرغان از شور برمند از کمین گاہ بیرون آمد و طالب علمان را دیدہ کہ بحث مے کنند صیّاد ہرچہ زاری مے کرد۔ کہ فریاد نہ کنید۔ سُود نمے کرد تا آنکہ بصد خونِ جگر قبول کرد۔ کہ ہر کدام را یک یک مُرغ خواہد داد و دام درکشیدہ مرغان را بدست آورد۔ طالب علمان درپئے گرفتنِ مرغان شدند ہرچند صیاد زاری مے نمود و میگفت کہ سرمایۂ زندگانی من ہمین مُرغان اند ہرگاہ ازین دو مُرغ بہ شما و ہم اوقاتِ من چہ گونہ گذرد۔ آن طالب علمان گوش نکردند۔ صیاد نامراد چارہ ندیدہ ہریکے را مرغے داد و گفت۔ چون از من مُرغ

مے گیرید۔ بارے ہر آنچہ بایکدیگر بحث مے کردید۔ مرا بیاموزید شاید روزے بکار آید۔ ایشان گفتند کہ بحث در میراثِ خنثیٰ میکردیم گفت خنثیٰ چیست؟ گفتند۔ آنست کہ نہ مرد باشد نہ زن۔ صیّاد آن لفظ را یاد گرفت و بخانہ آمد۔ روز دیگر دام بر دریا نہاد ناگاہ ماہیئے خوبصورت کہ ہرگز بنظر نیامدہ بود در دام افتاد صیّاد باخود گفت کہ این را زندہ پیشِ پادشاہ بہ برم پس ماہی را در ظرفے انداختہ روے بدرگاہ نہاد و آن ماہی را در نظرِ شاہ آورد شاہ را خوش حالی افزود۔ فرمود تا ہزار دینار بہ صیاد دہند یکے از ملازمان کہ راہ سخن داشتہ آہستہ بعرضِ رسانید کہ دریا پُر از ماہی است و صیّاد بسیار اگر بہ ہر ماہی ہزار دینار دادہ شود زر خزینہ بدو روز وفا نہ کند۔ شاہ گفت اکنون بر زبان من ہزار دینار رفت خلاف چگونہ روا باشد۔ بعرضِ رسانید کہ حیلۂ این کار آنست کہ بگوئید کہ این ماہی نرست یا مادہ؟ اگر گوید نر است۔ گوئیم مادہ او را بیار تا ہزار دینار بدہیم و اگر گوید مادہ است۔ گوئیم کہ نر او را بیار تا این زر کہ گفتہ ام بتو بدہیم ہر آئینہ درین صورت عاجز شدہ بہ اندکے تسلی خواہد کرد۔ پس شاہ روئے بہ صیّاد آوردہ پُرسید کہ این ماہی نر است یا مادہ؟ صیّاد پُر زیرک بود دریافت کہ غرض این پُرسیدن چیست؟ بعد از اندیشہ

بسیار همان لفظے کہ یاد گرفتہ بود درمیان آورد و گفت. این ماہی خُنثے است. نہ نراست نہ مادہ. پادشاہ را این سخن خوش آمد. حکم کرد کہ ہزار دینار دیگر بہ صیاد دہند. غرض از آوردنِ این داستان آنست کہ بہ برکت اندک دانشے کہ حاصل کردہ بود مرادش حاصل شد. آن گوشہ نشین گفت. چون مبالغہ مے نمائے آنچہ توانم بیاموزم. پس در آموختن زبانِ عبرانی آغاز کرد و سرچند سعی بیشتر مے کرد زبانش روان نمے شد روزے آن گوشہ نشین گفت مے ترسم کہ زبانِ عبرانی بدست نیاید و زبانِ فرنگی کہ مے دانی فراموش بکنی و حال تو بہ آن زاغ ماند کہ رفتار کبک مے آموخت. روشِ خود فراموش کرد مہمان گفت کہ چگونہ؟

حکایت

گفت زاغے کبکے را دید کہ مے خرامید. زاغ کبک را کمر خدمت بر بستہ ترک خواب و خور گرفت. روزے کبک با او گفت. ترا ہموارہ گرد خود مے بینم. آرزوئے تو چیست زاغ گفت مرا آرزوئے رفتار در سر افتادہ است. مے خواہم کہ آن رفتار بیاموزم. کبک قہقہہ زد و گفت کہ این چہ خیال محال در سر گرفتہ زاغ جواب داد کہ ازین ارادہ باز نگردم. بیچارہ زمانے دراز عقب کبک رفت. رفتن

او را نتوانست فرا گرفت و رفتار خود را نیز فراموش کرد. این
داستان برائے آن آوردم تا بدانی کہ سعی بیہودہ مے نمائی و از
سرگذشتِ خود پند نگرفتی کہ نانوائی را بگذاشتی و بدہقانی
مشغول شدی و آخر سر رشتۂ ہر دو کار از دست شد. چون
بخت برگشتہ بود. سخنانِ حق گوش نکرد و بہ اندک زمانے زبانِ
پدران را فراموش کرد و لغتِ عبرانی را ہم یاد نتوانست
کرد۔

شرح جلوس شت (انوشیروان عادل) بر تخت شهنشاهی ایران

شش هزار و یک صد و بیست و چهار سال بعد از هبوطِ آدم علیه السّلام

نوشیروان پسر قباد است و اوّل کس است که (کسریٰ) لقب یافت و به تبع او جمیع ساسانیان را (اکاسره) گویند۔ و او را پدر در روزگار خویش به (تیمشار ساسان) که روش (زردشت) و (ساسان) داشت سپرد۔ تا در حضرت او از فنون حکم و دانش بهره شاند و (تیمشار ساسان) از پس آنکه او را فروسیت و فراست آموخت و بذر ده سماحت و سیاست ارتقاداد۔ هر روز خاطرش را بجبر مے آزرد و در دبستان اورا با ماسک تیغ حکم مے فرمود۔ چنانکه دستش از کار می شد او را بکار ہائے سخت مبتلا مے نمود۔ آنگاه که (نوشیروان) به تخت نشست تیمشار

ساسان بگریخت۔ وکسریٰ خط امان فرستادہ اورا باز آورد
واز سبب آن ظلم پرسش نمود۔ گفت خواستم تا تومرارت ظلم راباز
دانی و مردم زیر دست را بامور شاقہ نیفگنی و تیز از آنت بکارہائے
سخت انداختم کہ سخت برآئی و باسختی ہا زلیستن توانی کرد چنانکہ گویند
دریکے از سفرہائے از سورتِ برودت دستِ لشکریان ازکار شُد
و (نوشیروان) کمانِ سپاہیان را بزہ کرد مع الحدیث۔ چون (نوشیروان)
بحد رشد وتمیز رسید و درکار رزم و بزم دانا شد روزے قباد باد
گفت۔ اے فرزند ترا از ملکات ملکی وخصائل پسندیدہ است
جز این کہ درحق مردم گمان بدبری وچون پادشاہ راسوء ظن
باشد مردم ازو برحذر شوند وکارِ سلطنت راست نشود (نوشیروان)
عذر بخواست واین صفت رانیز از خویشتن سلب کرد و (قباد)
ولایتِ عہد بدو گذاشت و آنگاہ کہ از جہان برفت مردم بر (نوشیروان)
جمع آمدند وخواستند اورا بر تخت کُنند (کسریٰ) نخست سر برتافت
وگفت من ازین سلطنت دل گیرانم۔ زیراکہ اگر مردم رابدان
قانون کہ خود پسندہ مے دانم برانم از آویختن وخون ریختن
گزیر نباشد وازین روے کار برمردم صعب شود و اگر بدین
خوے کہ مردم دارند رضا دہم وایشان برخواہش خود جنبش
کُنند روزگار برمن سخت رود۔ بہتر آنست کہ دامن درپیچم
وخلق را بگذارم وخود رانیز نیازارم۔ صنادید حضرت و

اعیان دولت گفتند ما هرگز دست از تو باز نداریم و پیمان دادند
هر از فرمان او بدر نکنند و عقاب و عتاب او را گوارا دارند و
چندان الحاح کردند که او مسئلت ایشان را بانجاح مقرون داشت
و تاج بر نهاد و بتخت بر نشست و نخستین گفت ما را فرمان بر تن
شما خواهد رفت نه بر دلِ شما و محض از اطوار شما خواهیم کرد نه از
اسرارِ شما۔ زیرا که جز خدائے کس بر ضمیر مردم دانا نباشد از
اصغاے این کلمات خرد و بزرگ او را تهنیت گفتند و تحیت
فرستادند از پس آن (کسریٰ) حکم فرمود تا در (مداین) باندازہ سلطنت
او ایوانی کردند و تخت بر نهادند و تاج خسروانی او را که از نقفید جواہر
شاداب بس گران بود از طاقِ ایوان علاقہ کردند چنانکہ بر
زبر تخت بہ ایستاد بدانسان کہ چون (نوشیروان) بر تخت شدے
آن تاج برفراز سرش جائے داشتے و حکم داد تا سی صد و شصت
تن از حکمائے عجم و سحرہ و کہنہ و منجمین ہر روز در حضرت او حاضر
شوند تا اگر کارے صعب پیش آید برائے و رویت ایشان گذاشتہ
شود و مردے کہ او را (سائب) نام بود و در علمِ فراست و قیافت
کمالی بنہایت داشت از (یمن) بحضرت او آمدہ وطن کرد در
انجمنِ پادشاہ حاضر مے گشت آنگاہ وزارت خویش را بہ (بہبود)
کہ مردی باحصافت عقل بود گذاشت و (یزدگرد) از ہمہ دبیرانش
برتری داشت و (اردشیر) موبد موبدان بود و (وزدان) را رئیس

حجاب فرمود (بابک) که نشر او بزرگ داشت زات لشکر و عرض سپاه گماشت و مهتری پزشکان و طبیبان به (برزویه) داد و این جماعت را فرمود تا همه روزه درگرد او انجمن شوند آنگاه حکام و عمال ممالک محروسه را معین کرد مملکت فارس را که دارالملک ملوک عجم بود به (هزاربد) گذاشت ولایت کرمان را به آذرماهان تفویض فرمود و حکومت (حیره) را چنانکه مذکور شد دیگر باره به (منذر ماء السماء) عنایت کرد. بدین گونه کار سلطنت را دراست داشت آنگاه از بهر قتل مزوک) رائے زد و (زرمهر) بن (سوخرا) که در قصه (قباد) بدان اشارت شده است درین اندیشه با پادشاه همداستان بود. بعد از قتل (مزوک) چنانکه درقصه او مذکور شد ابواب عدل و نصفت بر گشود. چون کار مملکت را منظم کرد آتش خانها را آبادان فرمود از بهر تعمیر آن موقوفات نهاد و بر دجله جسر بست و مردم پارسا را بزرگ داشت دوریشان را گرد و بمزدوری وگشاد روزی فرمان داد تا در مملکت مسکین و فقیر نبود و هر زمین را که درخور حرث و زرع بود حکم داد تا ویران نگذارند و از خانه خویش زر عطا کرد تا هر خراب را از بهر زراعت و حراثت کردند و مردم پراگنده و غریب را سرمایه داده باز وطن فرستاد و در طرق و شوارع حصنها بر آورد و مردم جلاوت پیشه در هر جائے بگماشت تا مسافران را از رهزنان

ایمن باشند و عقبه ہارا ہموار کرد و بر ہر رودے جسرے برآورد و مملکت خویش را بچہار قسم کرد۔ ۔ ۔ پس قسم اول (خراسان) و (سجستان) و (کرمان) بود و قسم دوم (اصفہان) و (قم) و (آذربایجان وارمینیہ) و قسم سیم (فارس و اہواز) و قسم چہارم (عراق عرب) تا سرحد (روم) و در ہر قسمے نائبے عادل و متمدے عاقل بگماشت آنگاہ فرمود تا زمین را مساحت کردند و ہر زراعت را باندازۂ خراج بنہاوند۔ و درختان را بمقدار سود باز بستند و ہر جفتے زمین را ایک قفیز غلّہ و یک درم سیم معین کردند و حکم داد کہ این مساحت ہمہ سالہ کنندہ چون زمینے آبادان شود بر خراج بیفزایند و اگر ویران شود از خراج بنیداز ند و مردم را ہر کہ از پنجاہ سال افزون و از بیست سال کمتر روزگار بردہ باشد از خراج معاف دارند۔ و از زنان باج طلب نکنند و آنکس کہ از بہر خراج است۔ رسم باندازۂ توانگری و غنا باج دہد چنانچہ آنکس کہ کم دہد از شش درم اندک نہ بود و آنکہ افزون دہد از دوازدہ درم برنگذرد و جہودان و ترسایان را جزیت برنہاد پس این جملہ را فرمود تا جریدہ کردند و در خطہ بردند و خاتم برنہاد آنگاہ روزے را میعاد گذاشت و از ہر شہر و ہر بلد بزرگان و مویدان و سران لشکر و اعیان کشور را طلب داشت چون این جملہ حاضر شدند بر تخت خویش جا رے کرد و آن ہمہ

مردم را بار داد۔ پس ہر کہ باید بایستاد و آنکہ درخور بود بنشست آنگاہ (نوشیروان) خطبہ آغاز کرد و بر یزدان پاک ستائش فرستاد و پادشاہان باستان را نیکی بستود و گفت ظلم و جور مملکت را ویران کند و عدل و نصفت آبادان سازد۔ و چون من بکار خود نگرستم دانستم کہ حفظ مملکت و رعیت بلشکر تواند بود و لشکر بخواستہ آراستہ شود و خواستہ از رعیت برخیزد و باید آن خواستہ در بیت المال اندوختہ شود تا اگر حاجتے پیش آید بادشاہ را دست تہی نبود۔ اکنون زمان یافتم بر طریق (آردشیر بابکان) روم و ہمہ عدل و داد گسترم۔ اینک بہر شہرے کاروانے عادل گماشتہ ام و آن خراج کہ درخورد دانستہ ام ہمہ جریدہ کردم و از بہر آنکہ بر رعیت ثقلے نیفزاید و گرانی نکند آن خراج را سہ بہرہ کردہ ام تا ہر چہار ماہ کہ از سال بگذرد یک بہرہ بستانند اکنون شما دریں کار چہ دستان زنید و بفرمود تا دبیر دگرد آن جریدہ ہائے بہ مردم فرو خواند و ہمہ کس خاموش بود و دو ساعت از بین بر آمدہ و ہیچ کس پاسخ نداد۔ باز (نوشیروان) گفت مرا پاسخ دہید کہ می خواہم این کردہ برضائے شما باشد مردے از میان دبیران برخاست کہ نہ از معروفان بود و گفت اے ملک خراج جاوید بماند و مردم فانی شوند۔ چیز باقی را بر چیز فانی چگونہ توان نہاد۔ اکنون بر زمین آبادان خراج ہنی فرداپس ازین عصر آن زمین ویران شود و آن خراج بروے بماند

نوشیروان برآشفت وگفت ابلهی مکن وهرزه مَلاے۔ چه بسیار احمق بودهٔ که نمیدانی چه میگوئی مگر نشنیدی که گفتم هرسال این زمین ها به پیمایم۔ و هر زمین که ویران شده از خراج بفگنم۔ وهر زمین که از دست مردے بیرون شده خراج از وے برگیرم و برآن نهم که بدست کرده پس اورا گفت از کدام مردمی؟ گفت از دبیرانم۔ فرمود این دبیران فضول ویاوه سراے شوند۔ و حکم داد که دوات برسراو زنند تا جان از تنش بدر شود۔ و دبیران که درآن انجمن بودند۔ همی دوات برسر کوفتند وگفتند اے ملک ما ازین سخن بیزاریم۔ راے همان ست که پادشاه زده است ونیک عدل کرده است وما پذیرفتار آنیم پس کسریٰ فرمود آن جریده را بهر شهرے فرستادند۔ وکاروان بدان قانون خراج گرفتند۔ وانفاذ بیت المال داشتند۔ واین رسم درعجم بماند تا پادشاهی از عجم برخاست وآنگاه که (عمر) بن خطاب۔ دست یافت هم آن خراج را باقی گذاشت۔ چنانچه تا این زمان در بعضے از شهر هائے عراق کار بدان قانون کنند۔

برلن

برلن پایہ تخت آلمان ست ۔ خود آلمانہا برلین مے گویند
بسیار قدیمی است در قدیم الایام در محل کنونی برلن دو شہر
کوچک نزدیک یک دیگر واقع بود ۔ یکے برلن نام و دیگرے کلن
(۱) نام کہ از سنہ ۱۷۰۹ء میلادی باین طرف باہم ملحق و یکے
شارند ۔ معنی کلمۂ برلن ۔ سد و بند است از سنہ ۱۸۷۱ میلادی
یعنی پس از جنگ آلمان با فرانسہ و فتح بزرگے کہ نصیب
آلمان گردید پایہ تخت کل ممالک آلمان گردید ۔ در سنہ ۱۹۲۰
میلادی مساحتش مساوی بود با ۸۷۸ کیلومیتر مربع ۱۴۷ فرسنگ
(مربع) وازہ این قرار از حیث مساحت و وسعت از بزرگ ترین
شہر دنیا است و مے از آن تاریخ بعد خیلے بزرگ تر شدہ و
ہر روز ہم بزرگ تر می شود ، جمعیتش بالغ بر چہار ملیون دویست
ہزار نفر است وازین نظر پس از لندن دو ین شہر اروپا
است اگر جمعیت ایران را ۹ ملیون کہ اقرب بصواب است
بدانیم شہر برلن باندازۂ نصف تمام ایران جمعیت دارد ۔ برلن
بنظافت مشہور است ۔ خانہایش عموماً مجلل و باشکوہ و اغلب
ہر کدام در طرف کوچہ دارائے باغچہ می باشد کہ با کمال سلیقہ

گلکاری مے شود ۔ بعضے محلہ ہا پیش باندازۂ سبز و خرّم و بگل و ریحان مُزین است کہ انسان مثل آنکہ در باغ و گلستانے باشد ساعت ہاے تواند در آنجا تفرج و گردش بنماید ۔

اگر کسے بخواہد پیادہ در دور شہر برلن بگردد و ہر روزے ہشت ساعت راہ برود باید ہشت روزے برائے این کار صرف وقت کند ۔ تقریباً یک خمس برلن مشتمل بر باغ ہائے عمومی و جنگل ہائے خرّم و باصفا ست و یک خمس دیگر عبارت از چمن زار ہا و مرغزار و زمین ہائے زراعتی است کہ تمام در داخل شہر واقع است ۔ بنا بر حساب ہائے صحیح ۱۲ بلیون نفوس بے توانا ۔ بدون اشکال در این شہر سکنی گزینند ۔

برلن دارائی ۱۲۳۱۴۲۱ خانوار است ۔ در سال ۱۹۲۷ میلادی یک بلیون و ہفت صد و پنجاہ ہزار نفر از خارج برلن آمدہ اند و اواخر قرنِ شانزدہم میلادی جمعیت برلن ۱۲۰۰۰ (دوازدہ ہزار) بودہ و لے روز بروز زیادہ شد ۔

ساکنین برلن روئے ہم رفتہ برائے ۵ ر ۱۲ ملیار و مارک ثروت (ہر میلیار و مساوی با دو ہزار کرور) مالیات می پردازند و در این شہر تنہا ۵۰۳ نفر ثروتمند بلیونر زندگانی میکند کہ تمول آنہا از یک بلیون مارک متجاوز و اغلب بچند صد بلیون میرسد حالا بر سیم سر مدارس و تعلیمات عمومی ۔ بموجب

احصائیات رسمی وزارتِ معارف خود مان تمام ایران ۲ مدرسهٔ عالی دارد - مدرسهٔ حقوق و مدرسهٔ طب آن هم اسم بے مسمّٰی! برلن تنها ۱۶۵ مدرسهٔ عالی دارد - یکے از آنها - دارالفنون فردریک ویلهلم است که هشتاد موسسهٔ علمی وتجاوز از ۵۶۰ معلّم دارد چه معلّم هائے! هریکے مشهور مشهور دنیا، معروف آفاق، واقعاً دریائے علم - این دارالفنون ۱۱۸ سال است تاسیس شدهٔ ازین ۱۶۵ مدرسهٔ عالی بعضے ها خیلے قدیمی تر اند، مثلاً دارالفنون صنعت (۲) در سنه ۱۶۹۶ میلادی ۲۳۲ سال پیش تاسیس شده است - برلن علاوه برین ۱۶۵ مدرسه عالی ۲۶۵ باب هم مدرسهٔ متوسطه وابتدائی دارد (۳) که در آن ها ۲۳۶۰۰۰ نفر شاگرد (پسر و دختر) درس می خوانند - بیش از جمعیت طهران!

کتاب خانه هائے عمومی مجّانی هم خیلے زیاد ست - تنها کتاب خانه حکومتی پروس) که ۲۶۷ سال پیش بنا شده ۱۴۸۸۰۰۰ جلد کتاب چاپی ۳۲۰۰۰ جلد نسخه خطی، ۲۵۰۰۰ جلد نوت موسیقی دارد - از ذکر کتاب خانه ها و موزه هائے معتبر دیگر مے گذریم والاّ مقاله تمامی نخواهد داشت -

دو کلمه از جرائد و مجلاّت - در برلن روزانه ۹۰ روزنامه بطبع مے رسد - بعضے بار وزے ۲ بار یکے صبح یکے شام بعلاوه

۴۰ مجلهٔ سیاسی و قریب به ۰۰۰ ۸ مجلهٔ علمی و فنی بعضے ازین روز نامها قریب دو ملیون نسخه چاپ می شود۔ روزنامهٔ مصور هفتگی برلن متجاوز از ۰۰۰۰ ۱۸۰ نسخه بطبع می رسد چه قدر کاغذ بمصرف می رسانند! اگر دو۰ ۴ هم بگذاریم لابد بُرجهائے خواهد شد به بلندی الوند و دماوند۔

برلن روئے هم رفته ۱۷۷ ایستگاه یا استاسیون با گار خطِ آهن دارد۔ بآلمانی مے گویند "بانهوف" ازین عدد ۲۵۵ باب متعلق بقطارے آهنی است که از نقاطِ دور دست میاید۔ ۱۲۲ باب بخط آهن هائے حوالی شهر و ۴۱ باب ایست گاه هائے خط آهنی است که در خود شهر دور میزند و بعلاوه ۱۴ باب ایست گاه فرعی نیز دارد۔ هر روز از خارج ۱۶۲ قطار آهن سریع السیر دارد برلن شده و خارج می شود۔ در سال ملیون و ۵۰، ۷ هزار نفر مسافر ببرلن وارد مے شود و از انجا خارج می شود۔

برلن برائے تردد رفت و آمد هائے داخلی خود علاوه بر اتو موبیل و درشکه، چهارم قسم وسائل نقلیهٔ کامل دارد۔ ترامو ائے، خطِ آهنِ شهری، ترن هائے زیرزمینی و امینبوس۔ در برلن در روز ۵ کرور نفر آدم با وسائل نقلیهٔ مزبور رفت و آمد می کنند۔ تمام ترامو ایها و ترن هائے زیرزمینی برقی است و حالا دارند ترن هائے شهری را هم برقی مے کنند که دیگر زغال و نفت لازم نیست و دود و کثافت ندارد علاوه برایں ها چون از

وسطِ شہر برود خانہ "اشپرہ" مے گذرد و بوسیلۂ کانال با بندر ہا میورگ متصل است قسمت مہمی از حمل ونقل جنس و مال التجارۃ ازین راہ بعمل مے آید ساکنین حالیہ شہر خیلے زحمت کش وکارکن ہستند۔ سہ ربع از مرد ہائے ساکن در برلن ویک ثلث تمام زن ہائے این شہر مشغولیات وکسب کار مخصوصی دارند۔

آنچہ در کارخانہائے این شہر بعمل مے آید۔ محیّر العقول است و فقط ہر روز در کارخانہائے سیگار سازی ۱۷ ملیون سیگار ساختہ می شود۔

برلن در ۱۹۲۳ء ۲۲۱ شعبہ ادارۂ پست خانہ، ۹ تلگراف خانہ ۱۰۴ تلفون خانہ، ۸۲ پست خانہ برائے پاکت ہائے معجّل و ۳۲، ۶۶۳۲ تلفون داشتہ است۔ در ہمان سال ۳۸۲۰۰۰۰ بار تلفون صحبت شدہ بود (۹۱۰۰۰۰ بار آن و ممالک دور دست) و ۱۸۰۰۰۰ تلگراف رد و بدل شدہ بودہ است۔

طول مجموع سیم ہائے تلفون و تلگراف برلن دو ملیون و سی صد ہزار (۲۳۰۰۰۰۰) کیلومیٹر میباشد و با این سیم ہا مے توان پنج بار زمین را بکرہ ماہ مربوط و متصل کرد۔ ہر روز ۱۳۵۰۰۰۰ (یک ملیون و سی صد و پنجاہ ہزار) بار تلفون دو برلن می شود۔

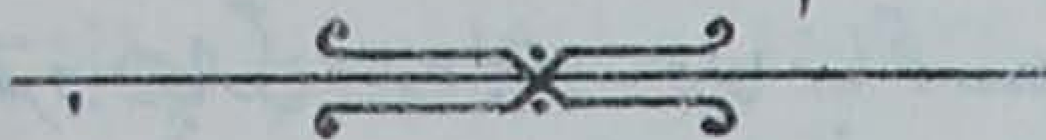
امروز برلن ہا اغلب ممالک اروپا و شہر ہائے داخلہ آلمان دارائے وسائل نز منظم ہوائی است۔ طیارہ ہا علاوہ

برا این که پست را هم مے برند و مے آورند بهترین وسیله تبلیغات واعلان هم هستند۔

برلن از حیث حفظ الصحت و مؤسسات مربوط باین رشته شاید اوّل شهر دنیا باشد۔ بزرگ ترین جراح های دنیا در این جا هستند۔ شمر ولی شان حیات بخش است۔ مریض خانههائے عمومی زیاد است معتبر ترین آنها در سال ۱۹۲۲ء ۱م بعده ۹۴ باب بوده با تقریبًا ۳۰۰۰ بستر۔

از یتیم خانها، دارالعجزها وغیره بگذریم۔ که جائے بس غم افزائی است ولے دولت وملّت حتی المقدور مے گذارند زیاد آثارے از فقر و بیچارگی دیده بشود۔ دیوا نها توے کوچه های دوند که بچّها عقب آن ها افتاده و غمناک ترین مناظر را جلوه گر سازند برلن تنها ۵۰۰ ۳ نفر کور و ۱۰۰ ۱ هم کر و لال وارد۔ ولے همه مدرسه مے روند و درس مے خوانند و روز نامه وکتاب و تیاتر و بازی دارند در زمستان سال گذشته دولت درست یک ملیون خر دار زغال بفقرا و بے نوایان داد۔ این مقدار مے شود ۱۰۰۰۰ واگون زغال، هر واگونے ۲۳ متر طول دارد روئے هم رفته مے شود ۲۳۰ کیلو متر یعنی تقریبًا ۴۰ فرسنگ یک قطار خط آهنی که ۴۰ فرسنگ طول آن باشد۔ در طهران هم کسانے که زمستان از بازار مرضیها عبور کرده اند بیداانند حال فقرا و بے خانمان ها

چیست و لے خوب است لب مسئلہ را در از بگیریم۔ شرح و تفصیل
یک شہر بزرگ اروپائی مانند برلن یک دہن خواہد بپہنائے فلک
از تجارت و صناعت و علم و صنعت کہ روح این شہر عظیم است
چیزے نمی گوئیم ہمین قدر است کہ اگر کسے بخواہد سرّ و حکمت ترقی
اروپا را بفہمید باید یک روز صبح زود ، اذانِ سحر ، در یکے از
محلہ ہائے کار و کارگران در گوشہ ایستادہ و تماشا کند آن
وقت بخوبی دستگیرش خواہد شد کہ چرا فرنگی ہا ہمہ چیز دارند و ما با دست
تہی در کنار ایستادہ و فقط دل مان را بذکر مناقب و سعادت آن ہا
خوش کردہ و مے خواہیم با گفتن حلوا دہن خود را شیرین کنیم۔

پولیس لندن حصۂ اوّل

فصل اوّل

اوکیست

در سنہ ہزار و ہشت صد و ہفتاد و ہشت میلادی از مجمع طبّی لندن تصدیق طبابت و جرّاحی گرفتم و بعد ازان بشہر (ناتلی) رفتم کہ در آنجا علم خود را بعمل آوردہ مستعد گردم۔ کہ در جزو اطبّائے نظام معیّن شوم۔ پس از چند ماہ بطبابت یکے از افواج ماموروِ متوقف ہند برقرار گردیدم و بجانب ہند سفر نمودم۔ ولے قبل از رسیدن من بدان جا آتش جنگ فیما بین انگلیس و افغان مشتعل گردید۔ چون من بہ بمبئی رسیدم با جمعے دیگر از اطبّائے مامور گردیدم کہ بمحلِ اقامت فوج خودمان برویم۔ و ما نیز روان گردیدہ فوج مزبور را در قندھار یافتیم و در آنجا شروع بمعالجہ و ماموریت خود نمودیم۔ جز این کہ نصیب من از خدمت چیزے بد بختی و تیرہ روزی نبود برخلاف سایرین کہ فواید بردہ ترقیات نمودند خلاصہ پس از زمانے من ازان فوج در فوج دیگر برقرار گردیدم و در اثنائے

توقف در آن جا گلوله بشانهٔ من رسید که استخوان را به شکست و شریان را مجروح ساخت واگر رحمت الٰہی بفریاد من نمے رسید و شخصے مرا از چنگال مرگ نجات داده . بمریض خانه نمے برد در صحرائے سوزانِ هند . بجهة شد طعامِ وحشیان مانده بودم بعد از مُدّتے معالجه که نزدیک شد بکلّی بهبودی یابم . گرفتار تب مُزمنے گردیدم که مرا سخت رنجور نمود چنانکه مرا برائے چند ماه بستری ساخت وچون ازان خلاصی یافتم در نهایت نزاری و ناتوانی از بستر برخاستم و دیگر بهیچ وجه بازگشتن بشغل خود و معالجه فوج از برائے من امکان نداشت و لاجرم اجازهٔ باز آمدن . ببلادِ خود یافتم تا از نقاهت خویش . بهبودی یابم .

به مملکت (انگلتره) باز آمدم و در آن ملک مرا خویش واقارے نبود بلکه تک و تنها بودم . و آزاد بودم که هر جا خواهم مُسکنی گزنیم و بهر جا گردش نمایم . پس بلندن که مرکز کار و محلِ اجتماع کارگنان بود . برفتم . و بعد از انکه چند هفته در مهمان خانهٔ کوچه (ستراند) توقف کردم ملاحظه نمودم که طاقت تحمّل مخارج گزاف آنجا را ندارم زیرا که مقرّرے و مرسوم من در روزے یازده شلین و نصف بیشتر نبود . پس

مجبور گردیدم کہ یا پائے تخت را ترک گویم یا منزلے دیگر برائے خودم اختیار نمایم و شقِ ثانی را اختیار کردہ قصد تغییر منزل نمودم و در ہمان روز از یکے از کوچہ ہا عبور میکردم ناگاہ یکے از دوستانِ قدیم خود را کہ (ستامفورد) نام داشت بدیدم۔ داد بامن سلام و تحیّت بگفت و من نیز جواب بدادم و بہمراہ او حرکت نمودہ اورا دعوت کردم کہ بامن صرف طعام نماید و او نیز دعوت مرا قبول نمودہ در بین اینکہ باہم میرفتیم از من پرسید در کجا بودی و تا چہ رسیدہ کہ چنین لاغر شدہ و رنگت را تیرہ مے بینم۔ پس من شرحِ حال خودم را از برائے او حکایت کردم و در این وقت بہ مہمان خانۂ کہ منزلِ من بود نزدیک رسیدہ بودیم و چون داخل شدیم بامن گفت اکنون چہ خیال داری گفتم در تجسّس منزلے ہستم کہ ظریف و مختصر و ارزان باشد۔

گفت ہم چہ منزلے من سراغ دارم کہ یکے از آشنایانم امروز بمن گفتہ۔ گفتم کہ او یا شد۔ گفت او جوانے است کہ در کارخانہ دواسازی در مریض خانۂ اشتغال دارد۔ و در نزد من شکایت می کرد کہ منزلے مے خواہد اجارہ نماید و قوت دادن تمام اجارۂ آن را ندارد و ازین رو طالبِ رفیقے است کہ با او در اجارۂ آن خانہ شرکت نماید گفتم اگر او میل برفاقت من داشتہ باشد من در کمالِ خوش حالی در اجارۂ خانہ با او شریک مے شوم آن دوست من

تبسّمے نمودہ گفت ۔ تو (مسٹر شرلوک ہومز) رانمی شناسی وبسا باشد
کہ از رفاقت او خوشت نیاید ۔ گفتم ۔ آیا بینی سببش چہ باشد ۔ واز
اخلاق مذمومۂ او اگر چیزے میدانی بگوئی ۔ گفت من اخلاق
ذمیمۂ از او نمی دانم ۔ ولے او شخصے است کہ در فکر و اطوار
بسیار غریب است ۔ و بپارۂ فروعاتِ علم بسیار حرص دارد ۔
گفتم آیا او شاگرد طب مے باشد ۔

گفت ابداً و من ہم نمی دانم کہ چہ پیشۂ دارد ۔ وگمان دارم
در علم تشریح وقوفے داشتہ باشد ۔ و در دواسازی ہم دست
دارد ۔ جز این کہ این ہا را بر حسب قانون در مدارس تحصیل نہ کردہ
و با وصفِ این اگر اُستاد ہائے او بر وقوف و آگاہی او در
علوم متفرقہ مُطلع گردند مدہوش می شوند ۔

گفتم آیا ہرگز رائے او و خیالات او را از خودش نہ پرسیدہ
گفت بہیچ وجہ ۔ زیرا کہ آگاہی بر رائے خیالات او بسے دشوار
است چہ او ۔ بجز اندکے سخن نمی گوید ۔ ولے ہر وقت بخواہد و
شروع در تکلّم بنماید بسیارے از مطالب را کہ تو طالب دانستن
آن ہا باشی از بر ایت می شمارد ۔

گفتم من می خواہم این مرد را ببینم و با او آشنا بشوم و
از سکوت او ہم بدم نمی آید بلکہ این سکوت را بر بسیارے از
یاوہ گویان ترجیح می دہم کہ با صحبت ہائے مہمل و کلام بے فائدہ

حواس آدم را پریشان می کنند و حقیقۃً بعد از غوغاے شدیدے که در جنگ دیده ام این اوقات بسیار مائل آرامی و سکوت هستم۔ پس چگونه ممکن می شود که این رفیق ترا ببینم۔

گفت او را در کارخانۂ دواسازی می شود دید که با تو گفتم و او یا در آن جا از صبح تا شام مشغولِ کار است و یا چند هفته از آن جا غائب می شود و بعد از آن که از صرفِ غذا فارغ شدیم بقصد مریض خانۂ مذکور حرکت کردیم و در بین این که کالسکه می رفت رفیقِ من با من گفت۔

من با تو می گویم اے (وطسن) که اگر با این مرد اتفاقِ کامل حاصل نگردید مرا ملامت نکنی چه من در چند مرتبه که با او ملاقات کرده ام چیزے بیش از انچه با تو گفتم از او تفهمیده ام پس در باب او ابداً مسئول نیستم۔

گفتم اگر در میان ما اتفاق صورت نگرفت افتراق اشکال ندارد ولکن چنان می بینم که تو از مداخله این کار پشیمان شده و می خواهی بطور خوشی خودت را خلاص کنی پس آیا سبب آن چه باشد۔ مگر این رفیق ما خیلے بد خلق است راستی را بگوئی۔

دوستِ من خندید و گفت کار چنانکه تو می گوئی نیست ولے (هومز) حرص شدیدے بعلم و شناختن در اثباتِ حقیقت

علمیہ دارد۔ بحدے کہ این گاہے اورا مانند سنگِ سخت می کند
کہ ابداً چیزے نمی فہمد مثلاً گاہے بدش نمی آید کہ یک جرعہ
محلول سمیّ را برفیق خودش بنوشاند ولے نہ از بابتِ این کہ
قصد بدی داشتہ باشد بلکہ بجہت مجرد واقف گردیدن برخاصیتِ
آن سم ومحض این کہ تو اورا از بدترین شیاطین تصور نہ
کنی می گویم کہ اگر لازم بشود مضائقہ ندارد کہ خودش نیز آن
سم را بنوشد۔ چہ عشقے کہ باثباتِ حقیقت از روئے
تجربہ ووقت دارد بسے عجیب ودر منتہائے غرابت است
من گفتم این کار صحیح است واثباتِ حقیقت از روئے دقّت
لازم است۔

اوگفت۔ بلے۔ (ولیکن ہومز) درین باب تفنن زیادہ
میکند مثلاً اگر کار بانجا برسد کہ بجہت امتحان چماق بہ آدم بزند
من آن را از باب جنون میدانم۔

من از روئے تعجّب فریاد زدم چہ می گوئی۔ جواب داد
بلے زیرا کہ من بچشم خودم دیدم این کار رامی کرد محض اینکہ کیفیت
خرد شدن جسم را بعد از مردن معلوم دارد۔

گفتم ولیکن تو گفتی کہ او شاگرد طب نیست۔ گفت خدا
میداند کہ او چیست۔ یا چہ مقصود دارد این است کہ با در رسیدیم
ومن حکم آن را بجودت دامے گذارم کہ بعد از دیدن وصحبت

کردن با او خواہی فہمید و در این وقت کالسکۂ ما ایستاد و ما فرود آمده و در کوچہ ہائے تنگے برفتیم تا بدر کوچکے رسیدیم۔ و درون رفتہ خود را در یک قسمت ازین مریض خانہ بزرگ بدیدیم و چون من در این مکان بلدیت داشتم محتاج دلیل نگردیده از پلّہ بالا رفتیم و در دالان طولانی روان شدیم تا بدر کارخانہ دوا سازی کہ مقصود ما بود رسیدیم و باطاق بزرگے داخل شدیم کہ طاقچہ ہائے متعدد و میزہائے بسیار در آن بود و ہمہ پر از شیشہ ہائے بزرگ و کوچک۔ درونِ آنہا پُر از دواہائے بود کہ از برائے دوا سازی لازم است و برروئے میزہا نیز بوتہ ہا و چراغ ہا بود کہ باجوہریات روشن مے شد و آلاتِ دیگر غیر از آن ہا نیز بود۔

و درین اطاق بجُز یک نفر نبود کہ برروئے یکے از میزہا خم شده غرقۂ فکر و کار بود و چون ما داخل شدیم ناگاہ از جائے برخاست و فریاد زد (اے پیدا کردم پیدا کردم) بطرفِ رفیق من پیش آمده، لولۂ از شیشہ در دست داشت پس گفت اکنون مادۂ پیدا کردم کہ چیزے از ان بہ تہِ آب نمی رود مگر بعد از ان کہ با میکروب خون ممزوج شود و اگر معدنے از طلا اکتشاف کرده بود آن مقدار خوش حالی و بشارت کہ برصورت او ہویدا بود حاصل نمی کرد۔ بعد از ان رفیق من مرا پیش

آورده براے او معرّفی نمود و او دستِ مرا گرفته فشارے بقوّت باداد و گفت هم چه دانم که تو در افغانستان بوده۔

من که ازین سخن او مدهوش شده بودم۔ گفتم این را از کجا فهمیدی؟

او خندید و گفت حالا این را بگذاریم که در بابِ می کرودِ خون گفتگو داریم و بلاشک تو این اکتشاف هم مرا بیدانی که تا چه اندازه اهمیت دارد۔ گفتم بلے از وجه علمی دواسازی هم است۔ ولیکن فائده حقیقی او یا منفعتے که از براۓ عالم دارد چیست؟

گفت فائدۂ این اکتشاف از تمام اکتشافات بیشتر است چه فوراً مارا خبری دهد که آلایش جامه از خون است یا از سیّال دیگر۔ بیا تا بتو بنمایم و بعد ازان دست مرا گرفت و بجانب میزے که در پهلوۓ آن نشسته بود آورده و گفت اوّل نقطۂ از خون بیاوریم پس سوزنے گرفت و در انگشت خویش فرو برده پس بیرون آورده قطرۂ خونے بر انگشتش هویدا گردید۔ و اورا در لولۂ باریکے از شیشه گذاشت و لوله را پُر از آب کرد و گفت هان بنگر که خون رنگ آبِ را ابداً تغیّر نداده زیراکه نسبت او به آب هم‌چون نسبت یک جزء است بیک ملیون ولیکن اندکے صبر کن تا چه می شود۔

پس پارهٔ از حبِ شفافے در لوله بگذاشت و یک قطره
از جوہر سیالے که برنگ آب بود بر روئے آن نهاده و در حال
رنگ آبے که در شیشه بود مکدّر گردید و چیزے ازان در تہِ شیشه تہ نشین آ
پس ہومز مانند بچّه کوچک از خوشحالی دست بزد و گفت
رائے تو درین باب چه می باشد؟ گفتم امرے عجیب و امتحانے
در نہایت دِقت میباشد۔
گفت۔ بلے۔ زیرا که طریقۂ قدیم در تحقیقِ وجود و عدمِ خون
وفا بمقصود نمے نماید و تفحّص کُریات خون که با میکر سکوپ
دیده میشود ثمرے ندارد بخصوص بعد از خشک بودن و کہنه شدنِ
آن۔ و امّا این طریقه که من اکتشاف نمودم در ہر دو حال مقصود
را حاصل مے نماید۔ و اگر اہل عالم این اکتشاف را پیش از
امروز شناخته بودند ہر آئینه صدہا از مردم از چند
سال قبل در زندان یا در قبرستان بودندے زیرا که شناختن
مقصّر در بسیارے از حوادث بسته باین امرے باشد چه بسا
میشود که شخصے که بعد از زمانے که از وقوع جریمه گذشته باشد
بقتلے متہم میشود۔ و پس از جستجوئے لباس او بعضے آلائش ہا
در آں یافت میشود۔ و معلوم نیست که آیا اثر خون است
یا گلِ است یا میوه جات است یا چرک و امثال آن ست
و پلیس را در کار حیرت دست میدہد و رجال تفتیش به شبه

مے افتند۔ از برائے چہ؟ از برائے بنودن چیزے کہ امر را محقق نماید۔ امّا اکنوں کہ من این طریقہ را اکتشاف نمودم کار بسیار آسان مے شود۔

گفتم من شمارا براین اکتشاف تہنیت مے گویم۔

گفت بلہ اینک قضیۂ فلاں در سنۂ گزشتہ۔ اگر اکتشاف من در آں وقت معروف بود ناچار مقصر بسیاست مے رسید و ہم چنیں قضیۂ فلاں و فلاں میتوانم صد قضیۂ از این قبیل برائے تو بشمارم۔

(ستامفورد) گفت خدا ترا برکت وہد اے ہومز کہ تو دفتر جریمہ ہا را عالمے خوب ہستی۔ روز نامۂ در این موضوع انشا نمودہ نام او را اخبار گزشتہ پلیس بگذاری۔

ہومز گفت بطور یقین با تو مے گویم کہ اگر چنیں روز نامہ انشا نمایم تمام عالم آں را باکمال رغبت و لذّت مے خوانند و از سایر روز نامہ ہا پیش خواہد افتاد۔ و بعد ازاں ستامفورد گفت ما نزد تو آمدیم محض اینکہ ترا خبر وہیم کہ این رفیق من (وطسن) میل وارد کہ در اجارۂ منزلے کہ میخواہی سکنیٰ نمائی شرکت نماید۔ اگر ہنوز بران خیال باقی باشی۔ ہومز ازاین خبر خوشحال گردید و بامن گفت من خانہ در کوچۂ بایکر مناسب دانستہ ام۔ و لیکن من بکشیدن توتون بسے حریصم۔ آیا تو از بوئے آں بدت مے آید

گفتم ہرگز۔ زیراکہ خود من نیز برآں حریص ہستم۔ گفت من بعضے آلات و دواہا دارم کہ متعلق علم دوا سازی است و گاہے باآنہا مشغول میشوم آیا تو از آنہا ممانعت داری۔

گفتم ہیچ وجہ۔ گفت اتفاق مے افتد کہ سکوت برمن مستولی میشود وچند روز متوالی دہانم بستہ می ماند۔ تو باید در آں حالت مرا بخودم واگذاری تا بار دیگر بحال معتاد باز آیم واکنون بیا و ہمچناں کہ من شرح حال خودم را از برائے تو گفتم تو نیز شرح حال وعادت خودت را از براے من بگو۔ زیراکہ نیکو تر آنست کہ ما پیش از ہمسایگی از حال ہم دیگر آگاہ باشیم۔

گفتم من سگے دارم کہ ہر جا روم در دُنبالِ من میباشد۔ و طاقت نزاع و خصومت ہیچ وجہ ندارم واز ہر صدائے غوغا و ہمہمہ بدم مے آید۔ ووقت معینے از برائے برخاستن از خواب ندارم۔ ہمچناں کہ بسیار تنبل ہستم و منظم عیوبِ من ہمیں ہا میباشد وجز ایں نیز عیوب بسیار دارم ولے آنہا را اہمیتے نمے باشد گفت آیا زدن کمانچہ را از صداے غوغاے مے شماری کہ بدت مے آید۔

گفتم این مطالب بزنندۂ آن باز میگردد۔ پس اگر موسیقی دان ماہر باشد۔ گفت۔ بس است بس است گمان دارم باباہم اتفاق نمائیم واین در صورتے است کہ اوّل خود آن منزل را پسند

نمائی۔ گفتم چہ وقت امکان دارد کہ برائے دیدن خانہ برویم۔
گفت فردا ہنگام ظہر این جابیا تا باہم برویم۔ درہمین جا صحبت ما ختم شد و اورا در آنجا گذاشتہ از جائے کہ آمدہ بودیم باز گشتیم و در بین این کہ باز میگشتیم بستا مفورو گفتم۔ کاش میدانستم از کجا فہمید کہ من در افغانستان بودہ ام۔ ستا مفورد تبسمے نمودہ گفت۔ ہمین مطلب است کہ او از سائر مردم بدان امتیاز دارد و مردمان از حقیقت امر او ہمے پرسند۔
گفتم آیا دانستن او سرّ عمیقے مے باشد کہ ادراک آن محال است و من مواظبِ حال او خواہم گردید تا حقیقتِ حال او را بفہمم چنانکہ فیلسوف مشہور یونانی گفتہ است بہترین وسائل از برائے امتحانِ جنس بشری این است کہ تو مواظب اخلاق ہر یک از آنہا بشوی۔
گفت در این صورت مُواظبِ او باش و شبہ ندارم کہ تو او را شخصے خواہی یافت کہ سزاوار مواظبت دقیق مے باشد۔ و یقین دارم کہ او بغورِ قلب تو فرو رفتہ بر آنچہ در دل داری واقف خواہد گردید پیش از آنکہ تو از او مطلبے قابل ذکر بفہمی۔
ستا مفورو بعد ازیں سخن مرا وداع نمودہ برفت۔ منزل خود برگشتہ شکر نمودم کہ بر حسب اتفاق با شرلوک ہومز آشنا شدم زیرا کہ معاشرت او را لیے با لذت و یا فائدہ یافتم۔

فصل دوم

آگاہی غریب

دو روز بعد بر حسب وعده نزد (شرلوک) ہومز رفتم۔ و باتفاق یکدیگر بکوچه بایکر رفتیم۔ و بخانه نمره دو لببت وببیت ویک رفته آنجا را رسیدگی نمودیم وازہمه جهت خانۂ منا سبے دیدیم که مشتمل بر سه اطاق بود باتوابع آن از قبیل مطبخ و خلا وغیره ودر ہمان روز من اسباب خودم را بدانجا نقل نمودم وہومز نیز چنیں کرد و ہر یک از ما اسباب را در اطاق خود ریختہ۔ اطاق سیُّم را از برائے نشستن و پذیرائی مہمان ہر دو گذا اشتیم بعد ازان که دو روز در نظم و ترتیب خانه گذرانديم۔ کارِ ما استقامت یافت وسکنی در آنجا را خوش داشتیم۔

ہومز مردے بود بلند قامت با جسمے نازک و چشمے برّاق ودماغے که اندک سرش برگشته بود۔ و صاحب ہمّت غریب و چالاکی عظیم بود۔ بسا میشد که تمام روز را در کارخانۂ دواسازی مشغول بود یا در اطاقِ تشریح۔ وگاہے در اطراف شہر گردش مے نمود۔ حتی در پست ترین کوچه ہا ومکانہائے که بسیار کثیف و بدبو بود۔ وگاہے دیگر آرامے وکسالت بر او

مستولی میشد و در اطاق پذیرائی بر صندلی تکیه میکرد و چند روز متوالی بر این حال باقی مے ماند۔ بحدّے کہ پنداشتی مخدّرات استعمال نمودہ و عادت او بر این بود کہ در ساعتِ دہ شب مے خوابید و صبح از خواب بر خاستہ پس از صرف لقمۃ الصباح و پیش از آن کہ من از خواب بر خیزم از منزل بیرون میرفت و در این مدّت کہ با او ہم منزل بودم بسیار سعی نمودم کہ از احوال شخصے او آگاہی یابم ولے سکوتِ کامل او مانع از این آگاہی بود۔ و چون مرا کارے و مشغلہ نبود و نیز دوست و رفیقے نداشتم کہ بدیدن من بیایند یا من بدیدن ایشان بروم وقت کافی از برائے مواظبت و تجسّس اخلاق و اطوار این مرد داشتم۔ پس حواس و قواے خودم را مخصوص این کار نمودہ آنچہ گفتہ شد از حال او اکتشاف نمودم و نیز دانستم کہ علم طب یا فرعے دیگر از فروعِ علم را بطورِ درس نخواندہ کہ بتواند در آن علم محلّ وثوق گردد یا از رجال آن شمردہ شود۔ جز این کہ ہمّت و حمیتِ او در درس و بحثِ بعضے موضوعات یا اطلاعات دقیق بسیارے کہ در آن موضوع داشت باعث تعجّب من گردیدہ از خودم سوال میکردم کہ آیا بینی مقصود این مرد چہ کار باشد و در زندگی چہ امید در سر دارد۔ ہمچنان کہ چون بے اِطّلاعی او را از امور چندے مانند فلسفہ و سیاست و آداب اللغۃ فہمیدم مدہوش

گرد بدم ـ ولے این مدہوشی نسبت بہ مدہوشی کہ بعد حاصل کردم
چیزے نبود ـ زیراکہ دیدم او بکلّی از رائے (کوپرنیکوس) مشہور
در کیفیت ترکیب نظام شمسی بے اطلاع است ـ ومن ہیچ وجہ گمان
نمیکردم کہ ممکن است شخصے در قرن نوزدہم تربیت شدہ باشد
و نداند کہ زمین بر دورِ آفتاب میگردد ـ وچون در این باب
با او گفتگو نمودم گفت تعجّب نداشتہ باش ـ زیراکہ تو الآن مرا
ازین حقیقت خبر دادی ولیکن من تجربہ مے نمایم کہ او را
فراموش کنم ـ

گفتم تجربہ مے کنی کہ فراموش نمائی ـ از برائے چہ ؟

گفت از برائے این کہ من دماغ انسان را مانند اُطاقے
میدانم کہ ہر قدر از اسباب بخواہد در آن پر کند ـ پس شخص جاہل
در این اطاق ہر چہ بدستش آید جمع مے نماید بحدّے کہ چیزہائے
با فائدہ در میانِ چیزہائے بے ثمر بے فائدہ گم میشود و شاید بالمرّہ
مفقود گردد ـ واّما شخص عاقل ہر چہ او را فائدہ داشتہ باشد ـ
در این اُطاق جمع میکند و او را بر ترتیبے مرتب میدارد کہ
ہر زمان بہر کدام از آنہا حاجت داشتہ باشد ـ بآسانی از آن
فائدہ برد ـ از غلط ہائے زشت آن است کہ گمان کنیم کہ دیوار ہائے
این اُطاق ممکن است کشیدہ شود و اُطاق وسعت یابد زیراکہ چون ہر
روز چیز تازہ بر آن اضافہ نمایند ـ ناچار رفتہ بیاید کہ بعضے از چیزہائے

باقاعده در آن ذخیره شده فراموش شود۔

پس در ہمچہ حالتے لازم است ملتفت و متنبہ باشیم کہ مطالب بے فائدہ با امور مفیدہ مزاحم نہ شود و آنہارا ازجائے خود بدر نہ کند۔

بگفتم و لیکن ترکیب نظام شمسی از مطالب مفیدہ میباشد۔ گفت۔ این مطلب از براے من چہ اہمیتے دارد۔ شما مے گوئید زمین بر دورِ آفتاب میگردد۔ بگذار ہر قدرے خواہد بگردد۔ و اگر بر دور ماہ ہم میگشت از براے من ابداً اہمیت نداشت و اثرے در کارِ من نمیکرد۔

من مکرر از وے پرسیدم کہ مقصود او چہ کارے باشد و چہ چیزرا با فائدہ و اہمیت میداند و لیکن در بشرۂ او حالے پدیدم کہ یقین کردم ایں سوال مرا جوابے نمے باشد۔ لاجرم سکوت نمودہ مشغول شدم بتامل در سخنانِ او۔ شاید نتیجۂ از آنہا برگیرم پس قول او را گفت "چیزے کہ مفید باشد نگاہ میدارم" بخاطر آوردہ۔ باخود گفتم از این قرار ہرچہ او میداند بحالش فائدہ دارد آیا او چہ میداند و بور آنچہ خودش گفتہ بود و مرا خبر دادہ کہ اطلاع کامل از آں دارد بخاطر گذرانیدہ بالآخر قلم برگرفتہ نوشتم و حساب آن بدین گونہ برآمد۔

معلومات شرلوک ہومز

(۱) آداب اللغة ... ... صفر

(۲) فلسفہ ... ... صفر

(۳) فلکیات و نجوم ... ... صفر

(۴) سیاست ... ... چیز اندکے

(۵) نباتات ... ... اطلاعش از علم نباتات مختلف است از افیون وبلادن وسمومات عموماً اطلاع دارد واما از کیفیت ترتیب نباتات چیزے نمیداند۔

(۶) جیولوجیا معرفت الارض اطلاعش ازاین علم خوب است ولے محدود است ودر نگاہ اول مے فہمد کہ گِل از کدام زمین است وچوں از شہر بر میگشتیم پارۂ گلہا کہ در پایامہ اش بود بمن مے نمود و میگفت این گل در کدام زمین یافت مے شود۔

(۷) دواسازی ... ... در این علم بیمارہ کامل است

(۸) تشریح ... ... در این ہم کامل و مُدقِق است ولے بدون نظم وترتیب معروف کہ از روئے درس و تحصیل باشد۔

(۹) وقت ملاحظہ وقوتِ استدلال واثباتِ مطلب ... اطلاعش

دریں علم نہایت ندارد۔

(۱۰) عِلم حقوق ... ... از این علم آنچہ لازم ومفید است از روئے دِقت میداند۔

(۱۱) در زدن لکمانچہ مہارت دارد۔

(۱۲) در جنگ شمشیر و چوب و رولور ممتاز است وبعد از تمام شدن این فرد حساب آن را خوانده در آتش افگندم۔ واز روئے یاس با خود گفتم بعد از آنکہ من نتوانم مقصود این مرد را اکتشاف نمایم واین معلومات او را باہم موافق نموده بعضے را با بعضے بہ بندم تا خیالات او را بفہم پس بہتر آنست کہ دیگر خودم را زحمت ندہم ہفتہ اوّل وقسمتے از ہفتۂ دوبم کہ در این منزل تازه آمده بودم گذشت واحدے بدیدن رفیق من نیامد بحدّے کہ او را در دنیا مانند خودم تک وتنہا پنداشتم۔ ولے دران حال دانستم کہ او آشنایان بسیار از طبقاتِ مختلفہ دارد یکے از ایشان مرد زرد رنگے بود با چشمان سیاه کہ نامش (لستريد) بود سہ مرتبہ در یک ہفتہ آمد و روز دیگر دختر ے آمد کہ قریب نیم ساعت دیدنش طول کشید و در شبے از شبہا مرد یہودی پیرے آمد کہ موئے سفید داشت وزنے مثل خودش ہمراہش بود۔ واین دو نفر سخت مضطرب وترسناک بودند در روز دیگر مرد پیرے آمد و مدّتے در نزد او مکث نمود وہمچنیں زنے یکے از روزنامہ فروشان در ایستگاه راه آہن آمد۔

وهر وقت یکے ازاین ها نبزد او مے آمدند ہومز از من خواہش مے
کرد که اطاق پذیرائی را از برائے او خلوت نمایم۔ وبعد از آن
معذرت میخواست که من مجبورم در ملاقات این مہمانان تنہا باشم۔
زیرا که اینہا مخفیانه درباب کارہائے که متعلق بصنعتِ من
مے باشد۔ بنزد من مے آیند۔ ووقتے خواستم از او بپرسم که صنعتِ
تو چه چیز است ولیکن ادب کرده نپرسیدم وخیال کردم که اگر
میخواست بگوید خودش با من میگفت۔ ولیکن زمانے نگذشت که
من فہمیدم اشتباه کرده بودم زیرا که (ہومز) ہمه چیز را خودش از
پیشِ خود با من گفت وتفصیل آن این است۔

در صبح روزِ چہارم از ماه مارس پیش از عادت ہمه روز از
خواب برخاستم وچون باطاق خوردن گاه در آمدم۔ او را دیدم که
نشسته مشغول غذا خوردن میباشد۔ وخدمتگارے که داشتم نظر
بعادت ہمه روزه که دیر از خواب بر میخواستم ہنوز طعام مرا حاضر
نکرده بود۔ پس زنگ را زده او را طلبیدم و غذا خواستم وبعد
ورق روزنامه را برداشته چشم در آن ورق بر مقالهٔ افتاد که
عنوان آن سفر زندگانی بود و در این مقالهٔ کاتب جہد نموده
بود بر مبرہن داشتن این مطالب که انسان بواسطهٔ وقت نظرے
تواند بر حقائق واسرار بے شمار واقف گردد۔ وقدرت آن دارد که فکر
مردمانرا از ہیأتِ بشره یا حرکت عضلات بانگاهِ چشم ایشان بخواند پس

بر رائے این کاتب محال است کہ شخص خبیر ماہر فریب بخورد۔ وچون آن مقالہ راخواندہ بہ آخر رسانیدم ورق روزنامہ را بغیظ بر روے میز انداختہ گفتم زہے حرف مہمل و ادّعائے باطل۔

(ہومز) نگاہے بمن کرد گفت مگر این چہ بود ؟ گفتم این مقالہ ایست کہ من اعتقادے بصحّتِ ادّعائے کاتب آن ندارم وگمان ندارم کہ واقع شدن آن امکان داشتہ باشد و شکے نیست کہ در این گونہ امور کہ اظہار و ترتیب قوّی آن سہل وعمل کردن آن از محالات است حرف گزاف زیادہ گفتہ میشود۔

ومن دوست دارم شخصے کہ این ادّعا را نمودہ مرا خبر دہد در وقتے کہ قریب ہزار نفر در راہ آہن زیرزمینی مسافرت مے نمایند آیا میتواند بمجردِ نظر کردن بر ایشان از کار وصنعت ہریک باز گوید وبا تو شرط مے بندم کہ نتواند بگوید (ہومز) گفت بے شبہ آن شرط را میبازی۔ امّا مقالہ را من نوشتہ ام۔ گفتم این مقالہ راتو نوشتہ ؟

گفت۔ بلے ومن باین نوع ملاحظہ ونتیجہ گرفتن میلے دارم وآنچہ در این مقالہ نوشتہ ام وتو اورا ادّعائے باطل خواندی امر لیست از روئے حقیقت وامتحان ثابت گردیدہ۔ واعتمادِ من

در تحصیل قوت یومیہ برآن میباشد۔

گفتم این چگونہ است۔ گفت من صنعتے دارم کہ بخودے خود قائم است و گمان دارم درآن صنعت از تمام اہلِ عالم تک و منفرد باشم۔ زیرا کہ من پلیس تفتیش ہستم و بہ نفس خودم مستقل۔ واز خدمت حکومت خارج مے باشم۔ درلندن بسیار اشخاص ہستند کہ خود را اہل این صنعت میدانند۔ وایشان یا در خدمتِ حکومت یا خارج از آن ہستند۔ وتمام ایشان چون از ادراکِ حقیقت قضیۂ عاجز شوند نزد من مے آیند و ملاحظات و بُرہانہائے خود شان را برمن عرضہ مے دارند۔ ومن ایشان را بحقیقتِ امر رہنمائی مے کُنم و درین باب از جرائمے کہ پیش ازین رُخ دادہ وتاریخ آنہارا میدانم۔ استدلال نمودہ برحقیقت امر واقف مے شوم و محتاج نیستم کہ بگویم درمیان ہر جریمہ با دیگرے شباہت عظیمے میباشد۔ چہ بعدازان کہ در نزد تو تفصیل و نتیجہ ہزار جریمہ معلوم باشد۔ لازم نیست کہ معلوم داشتن سہ ہزار و یکم را دشوار بدانی۔

(لستریڈ) پولیس ماہر یست درصنعت خویش ولیکن درین تازگی از تحقیق قضیۂ تزویرے کہ نزدا آوردہ بودند فرو ماند و نزد من آمد من کار را از بہرش واضح ساختم۔ من گفتم باقی ہمانہا کہ نزد تو آمدند کیان بودند۔

گفت تمام ایشان مے آمدند تا در حوادثِ مختلفہ کہ از برائے ہریک اتفاق اُفتادہ بود با من مشورت نمایند. تفصیل حال وا برائے من شرح میدادند ومن حقیقت راز برائے آنہا آشکارا میکردم۔

گفتم۔ آیا مقصود تو اینست کہ چون درخانۂ خودت نشستہ باشی مشکل عظیم وسرِّ عمیقے راکہ دیگران آن را باچشم خود دیدہ واز ادراکِ آن عاجز گرویدہ اندمے توانی حل نمائی۔

گفت بلے جزاین کہ بعضے اوقات مجبور مے شوم کہ باایشان بمحل حادثہ بروم واین در وقتے است کہ وقایع قضیّہ مشتبہ باشد وحلّ آن ازو در دشوار باشد من دراین باب قوّت غریبے دارم۔ از وقایع متعددہ اطلاع کاملے کہ بسبب آن پے بمقصود مے برم آنچہ دراین مقالہ خواندی ہم آنہا میباشد واعتقادِ من است کہ ملاحظہ وفراست آخر طبیعت ثانیہ مے شود ومن ہمچناں بخاطر دارم کہ چون ترا در اوّلین دیدار بدیدم و گفتم تو در افغانستان بودۂ۔ چگونہ مدہوش گردیدی۔

گفتم۔ ناچار این مطلب را از کسے شنیدہ بودی۔ گفت ابداً بلکہ چون عادت یافتہ بودم کہ در غیر تو نظر این استدلال را بکار برم۔ وناچار دراین گونہ امور سلسلۂ فکر پے در پے باید باشد۔ جز این کہ بصیرت وممارستِ من در کار سبب

میشوند که من بدون این که سلسلهٔ فکر را حلقه بحلقه پیروی نمایم میتوانم نتیجه برگیرم و تفصیل امر ازین قرار است۔

من چون ترا دیدم گفتم این شخص طبیبے از اطبائے نظامی است امّا طبابت را از لباست دانستم و امّا نظامی را از راه رفتنت که بر حسب عادتِ نظام راه مے رفتی و گفتم تازه از منطقهٔ حارّه آمدهٔ زیرا که صورتت گندم گون بود۔ و این رنگِ طبیعی تو نبود زیرا که بندِ دستت سفید بود و گفتم باید بیماری سختے بر تو رسیده باشد و متعرض زحمت و خطر بسیارے شده باشی۔ زیرا که از هیئاتِ صورتت ظاهر مے شد۔ و گفتم دستِ چپ را جراحتے رسیده۔ زیرا که آن را بزحمت حرکت مے دادی برخلاف دست راستت و پس گفتم در کدام بلاد از منطقهٔ حارّه طبیب در نظام انگلیسی خواهد بُود که عرضهٔ این گونه امور باشد؟ معلوم است در افغانستان۔ و این فکرها و نتیجه گرفتن از آنها بیش از یک دقیقه طول نه کشید و من خود نه فهمیدم که به این ترتیب آمده بلکه تا نگاه هم بر تو افتاد گفتم (تو در افغانستان بودهٔ) و تو ازین سخن بسیار مدهوش شدی۔

گفتم این سخنانِ تو در نهایت سادگی مے باشد و من از تقریرات تو بیاد (دوپان) اُفتادم که (اوکار) در نوشته جاتِ خودش از او حکایت ها مے کُند۔ و هرگز بخاطرم نمے گذشت که

اشخاصے مانند (دوبان) یافت شود مگر در تیاتر یا در خیالِ مولفین۔

ہومز گفت ۔ شبہ نیست کہ در این تشبیہہ من بہ (دوبان) مقصودت مدحِ من میباشد و من نیز شکر گذارِ تو بر این ہستم۔ جز این کہ باین مدح راضی نیستم۔ زیراکہ باعتقادِ من (دوبان) ہمسرِ من نیست۔

گفتم ۔ آیا کتابِ (کابوریو) را خواندہ در بابِ مسیو (لوکوک) یا پلیس پاریس چہ میگوئی۔

گفت چیزے کہ قابلِ تمجید باشد در او نیست بجز زرنگیِ او۔ و آن ہم مُدّت شش ماہ تکث کرد تا توانست مقصر را بشناسد۔ و حال این کہ من در ظرفِ بیست و چہار ساعت این کار را میکردم۔ امّا کتابے کہ گفتی از برائے اجزاے پلیس لازم است آن را بخوانند تا بدانند کہ از چہ چیز باید اجتناب نماید۔

من از مذمّت کردن او دو شخصے را کہ بسیار معتبر میدانستم غیظم گرفت۔ و از روے صندلی برخاستہ نزدیک پنجرہ رفتم و با خود میگفتم دور نیست کہ این مرد ہمچناں کہ مے گوید مرد ماہرے باشد و لے معلوم میشود کہ عُجب و غرور بسیارے در سر دارد۔

و چون از پنجرہ بکوچہ نظر کردم مردے را دیدم کہ

آرام راہ مے رود و بخانہ ہاے این کوچہ و نمرہ ہائے در خانہ
ہانگاہ میکند گویا در جُستجوئے خانۂ مُعیّنے میباشد۔ و چیز کبود بزرگی
در دستش بود کہ معلوم میباشد کہ رسول است و مقصودش رسانیدن
رسالت است۔

پس با ہومز گفتم۔ آیا بینی این شخص در جستجوے چہ مے
باشد۔ او نزدیک پنجرہ آمد و گفت۔ گمان دارم در جستجوے
منزل من است تا این رسالت را بمن بدہد۔

و ہنوز کلام رفیق من تمام نشدہ بود کہ آن شخص بمنزل
ما نزدیک رسید و نمرۂ آں را بدید پس بشتافت و زنگ را زد
و چون در باز شد۔ از پلّۂ بالا آمد و بر اُطاقے کہ ما نشستہ
بودیم داخل شد و رسالت خود را (بشرلوک ہومز) دادہ از
راہے کہ آمدہ بود باز گشت۔

فصل سیُم
سِرّ مخفی

بعد از رفتن رسول (ہومز) آن رسالت را میخواند۔ و من در
قدرت عجیب او تامل میکردم پس بچشم اعتبار در او نگریستہ
تعجبم در او زیاد شد و چون خواندن آن نامہ را تمام کرد و را بمن داد و آن

را چنین خواندم ۔ عزیزم (مسٹر ہومز) امر ہولنا کے در خانۂ نمرہ سہ
در (لورستن گارڈنز) در کوچہ (برکسون) حادث شدہ ۔ یکے از اجزائے
پلیس در ساعت دو بعد از نصف شب در آنجا گردش مے کردہ ۔
از شبکۂ پنجرۂ یکے از خانہ ہا روشنائی بنظرش مے آمد ۔ و چون
میدانستہ کہ در آن خانہ بستہ و خالی از سکنہ میباشد ترسیدہ کہ مبادا
کدورت انگیز امرے حادث شود و پیش رفتہ درخانہ را از مشاہدہ نمودہ
پس داخل شدہ باوّلین اُطاقِ آن کہ خالی از فرش و اثاث
البیت بودہ در آمدہ و مردے را مردہ برروئے زمین دیدہ و در
جیب او کاغذے چند بودہ کہ بر آنہا نوشتہ ۔
(اخنوخ دریبر) (کلیفلاند) (اوہیو) ولایات متحدہ در
امریکا ۔ امّا قاتل چیزے از لباس او را نبردہ و نمیدانم او را چگونہ
کشتہ اثر خون در اُطاق یافت میشود ۔ امّا در جسم کشتہ اثر زخم یا چیز
دیگر نیست ۔ و ہیچ وجہ نمیدانم کہ از برائے چہ باین خانہ آمدہ
و بر او چہ رسیدہ و ہمہ چیز را ہمان طور کہ بودہ گذاشتہ ایم
اگر امکان داشتہ باشد و پیش از ساعت دوازدہ ظہر بخانہ
مذکور بیائی مرا شکر گذار خودت خواہی کرد و اگر امکان ندارد ۔
خبر بدہ تا نشانے و علامت ہائے کو بعد از تجسس جمع میکنم بر
تو عرضہ دارم تا مرا برائے خودت امداد نمائی ۔
من در حیرت و اشتباہ بزرگے ہستم و بسے محتاج رائے

و رہنمائی تو میباشم ۔ پس لطف نموده رائے خود را از ما دریغ مکن
زیاده بسلامت باشی دعا گو (طوبی گریکسون)
چون کاغذ را خواندم (ہومز) گفت ۔
(گریکسون) از بزرگ ترین اشخاصے است که در اسکوتلاند
یارد (اسم ادارهٔ امینهٔ لندن) است در ہوش و مہارت
(لستربه) دوم شخص است ۔ جز این که هر یک ازین دو نفر
دیگرے را دشمن دارد و بر او حسد میبرد و نرودی خواہی دید
که درمیان ایشان چه رُخ میدہد ۔
(ہومز) این کلماتِ را با نہایت برودت و بے اعتنائی
میگفت و بمن سخت تعجب داشتم و گفتم آیا وقت گران بہا
نیست و حادثه با اہمیت نمے باشد ۔ پس اذن میدہی کالسکهٔ
از برایت کرایه کنم که بخانهٔ مذکور بروی ۔
گفت ۔ خودم نمیدانم بروم یا نروم ۔ زیرا که کسالت شدیدے
دارم ۔ امّا ہمیشه این قسم نیستم ۔ بلکه ہر وقت بخواہم در ہمّت
و چابکی از تمام مردمان بیشترم ۔
گفتم ۔ چنان دانم که این حادثه از ہمان قبیل می باشد ۔
که تو میخواہی ۔ پس آیا نمیروی ۔

گفت ۔ برائے من چه فائده دارد برفرض که ظفر یافتم

وامر مخفی را آشکار ساختم مگر نه فضیلت آن به (گریکسون) و (لستریڈ) و شرکاے ایشان باز میگردد۔

گفتم ولیکن (گریکسون) با نهایت اصرار از تو خواهش نموده که حاجتش را بر آوری۔

گفت ۔ این اصرار از برائے آن است که میداند من در قوت استدلال و مهارت از او بالاترم ۔ واز خودش به این مطلب اقرار دارد۔ ولے بُریدن زبانش را بهتر ازان میداند که این اقرار را برائے دیگرے بکند و در هر حال خواهم رفت و به طریقهٔ مخصوص خودم درین مطلب تفحّص میکنم ۔ و اگر فائدهٔ دیگر نبرم اقلاً باستهزا کردن بر اجزائے پلیس قناعت میکنم۔

گفتم ۔ آیا میل داری من هم همراهت بیایم گفت بلے اگر کار دیگرے نداشته باشی۔

پس از خانه بدر آمده کالسکه گرفتیم و بجانب منزل مذکور روان شدیم و هوا را ابر تیره گرفته و تاثیر این واقعه هولناک را در من بیشتر کرده بود اما هومز ابداً اعتنائے نداشت ۔ بلکه صحبتهائے متفرقه از قبیل موسیقی غیر آن میکرد و عاقبت من باو گفتم ظاهراً تو این حادثه را چندان اهمیت نمے گذاری۔

گفت ۔ از تحصیل حادثه هنوز چیزے بر ما معلوم نشده

و غلط فاحش است که پیش از معلوم نمودنِ تفاصیل اظہار رائے خود را بنمائیم۔
گفتم۔ در اندک زمانے تفصیل را معلوم خواہیم نمود چہ چناں دانم کہ بخانۂ مقصود رسیدم۔
گفت۔ بلے بآنجا نزدیک شدہ ایم۔ پس کالسکہ چی را خواندہ امر کرد بایستد۔ او ایستاد و کالسکہ را نگاہ داشتہ ما فرود آمدیم۔ و قریب صد یارد تا آن خانہ مسافت داشتیم و او را پیادہ قطع نمودیم۔
خانۂ نمرۂ سہ در (لورستون گارڈنز) یکے از چہار خانہ بود کہ نظیر یکدیگر بودند و اند کے از شارع عام دور بود و مشتمل بر سہ طبقہ بود پنجرہائش تماماً قفل بود و برروے بعضے پنجرہ ہا لوحۂ اعلان بود کہ بجہتِ اجارہ دادن آں خانہ نصب کردہ بودند و در جلو ہر یک از یں خانہ ہا باغ کوچکے بود کہ درمیانِ خانہ و کوچہ فاصلہ بود و چون کسے میخواست داخل آن خانہ شود باید از معبر تنگے در وسط باغچہ عبور نماید تا بدر خانہ برسد و زمین آن معبر خاکے بود کہ با رمل نرم آمیختہ بود و بواسطۂ باران بسیار کہ در شب گذشتہ باریدہ بود پاے عبور کنندہ در آن رمل ہاے فرو مے رفت و بہ گرد ہر یک از این باغہا کہ در جلو این چہار خانہ بود۔ دیوارے

بود که بلندی آن سه قدم بود و بر بالائے آن دیوارے از چوب بود۔

ویکے از اجزائے پلیس بر دیوارے که مقابل خانه بود تکیه داده بود۔ چون بدآنجا رسیدیم من پنداشتم که (شرلاک هومز) فی الحال داخل خانه گردیده مشغول سوال و تفحص و تفتیش خواهد شد۔ ولے برعکس این دیدم۔ چه او پیش از دخول بخانه مشغول شد باکمال آهستگی در خیابان مقابل خانه براه رفتن و در زمین و دیوارها و خانه هائے مقابل و بجانب آسمان نگاه کردن۔ وچوں ازاین کارها فارغ گردید۔

آهسته آهسته بطرفِ خانه رفت۔ و برروے علف هاے که درکنار این معبر رسته بود راه میرفت و در تمام احوال چشم بر زمین دوخته بود۔ جزاین که دو نوبت ابستاد و او را دیدم تبسّم میکند۔ مثل کسیکه آنچه در انتظارش بود یافته باشد۔

و در این معبر جاے پائے بسیارے بود که اجزاے پلیس مکرّر ازان عبور کرده رفته وآمده بود و من نتوانستم بفهم که چگونه از برائے او امکان دارد زجائے پا ها فائده در کشف مطلوب برگیرد جزاین که بواسطه چیز هائے که از او دیده بودم یقین داشتم که در این جا بسے چیزها

متکلم نے نمایند واحدے جز او آنہا را نمے بیند و نمے شنود۔

وچون بدر خانہ رسیدم مرد بلند قد گندم گونے با موے سیاہ ازان خانہ بدر آمد و کتابچۂ در دستش بود کہ باِمداد در آن تحریر میکرد وچون ہومز را دید بطرف او شتافت و دستش را گرفتہ گفت بسے شکر گذار تو ہستم کہ خواہش مرا اجابت نمودہ آمدی۔ و ما ہمہ چیز را ہمان قسم کہ یافتیم دست نزدہ گذاشتہ ایم تا تو بیائی (ہومز) گفت بجز این (و با دست اشارہ بمعبر نمود) کہ اگر گلۂ از چہار پایان از آن میگذشتند۔ بیش ازجاے پاے ایشان باقی نمے ماند۔ ولیکن باکے نیست زیرا کہ یقیناً تاکنون نتیجہ بدست آوردہ اید۔

آن شخص گفت۔ اندرونِ خانہ مرا از اہتمام بہ بیرون آن مشغول ساخت وازاین رو تفحصِ خارج را بر فیقم (لستربد) واگذاشتم۔

(ہومز) نگاہے بمن کرد گویا میگفت یا تو نگفتم (این اوّل دفعہ از قیمت گوسالہ است) بعد ازان برگشت و با (گریگسون) گفت۔ برکارے کہ تو و (لستربد) شروع بتحقیق کنید۔ گمان ندارم دیگرے تواند کارے قابلے از پیش ببرد۔

(گریگسون) از این تمجید خوشحال شد و بہ ہمان اکتفا

نموده گفت - هر تله بیرے که امکان داشته با بجا آورده ایم ولے حادثه در نهایت غرابت است - و محض ہمین ترا دعوت کردم که میدانستم بر سیدگیٔ این گونه اتفاقاتِ غریب میل داری -

(ہومز) گفت - آیا تو باین مکان با کالسکه بیاندی (گریکسون) گفت ابداً - گفت آیا (لستریڈ) با کالسکه آمده است - گفت ہرگز -

(ہومز) گفت پس بیائید برویم اطاق را تفتیش نمائیم

(ہومز) داخل شده -

و (گریکسون) که پُر از عجب و غرور بود در دنبالِ او و ما نیز در دنبال ایشان رفتیم و بعد ازاں که چند قدم در دالان تاریکے راه پیمودیم با طاقے رسیدیم. که این جریمۂ ہولناک در آن واقع شُده بود و داخل اطاق گردیدم آنجا را اطاقے دیدم بزرگ و بشکل مربع و خالی از فرش و اثاث البیت -

دیوار ہاے آن را کاغذ چسپانیده بودند ولے از کثرت کهنگی چند جاے آن کاغذ ہا دریده و آویخته شده بود - گچ سفید از زیرش نمایان بود -

و در مقابلِ در اُطاق بخاریئے از براے افروختن آتش بود و سر بخاری نه شمعے بود که تمام شمع سوخته و چیز اندکے ازان باقی مانده بود و گرد و خاک زمینِ اُطاق را

فرو گرفته بود و بجز یک پنجره نداشت و آنهم از شدت چرکی شیشه نزدیک بود بالمرّه مانع روشنی گردد۔ و ان اطاق را تاریکی بر تاریکی افزوده - این ها چیزے که بعد از زمانے فهمیدم۔ ولیکن در وقت دخول اطاق چشم بر جثّہ افتاد که بر روے زمین افتاده - تا از نظر کردن بر او دانستم که جثهٔ مردے میباشد در حدود چهل سالگی در قد چهارشانه - باشانهٔ پهن و چهرهٔ چین دار و ریش بسیار و خوش سیما۔ وکلاهش از سرش بر زمین افتاده و انگشت هائے دستش بسته و دستش کشیده و پاهائش بر روے هم افتاده - و منظر او دلالت داشت که پیش از مردن زد و خورد دردناکے داشته و علامت ترس و رعب با افسردگی و گرفتگی هم چنان۔ در صورتش ظاهر بود و من مانند حال او تا آن وقت در صورت هیچ مرده و زنده۔ ندیده بودم۔ دردے هم زفته صورت و هیئات و تمامی منظر او را زشت و هولناک نموده و ترس و رعب ما را افزون مے نمود و من مردهٔ زیاد دیده و نزاع بسیارے مشاهده کرده بودم ولے هرگز از هیچ یک نترسیده بودم۔ امّا از دیدن آن جثه در این مکانِ تاریک تنها مرا رعب بگرفت۔

(لستریده) بر دم در ایستاده بود چون ما داخل شدیم مارا تحیّت گفت و گفت غرابت این حادثه

از تمام حوادث بیشتر است۔ و من در عمر خود مانند
آن ندیده ام۔ پس (ہومز) پیش رفت و در
پہلوے جُثّہ زانو زد و اورا از ہمہ طرف تجسّس نمود
و بعد ازان در اطرافِ خود بآثار خونے کہ در دے
زمین ریختہ بود نظر افگند و گفت۔ آیا یقین دارید۔
کہ در بدن این گشتہ جراحتے نمے باشد گفتند۔ بلے۔
گفت شبہے باقی نماند کہ این خون از شخص دیگرے میباشد
یعنی قاتل، اگر قتلے در کار باشد۔
بعد ازان دوبارہ بہ تجسّس جُثّہ بازگشت و ہمہ جاے
تنِ اورا دست بزد و رسیدگی کرد و بدون این کہ یک
کلمہ بزبان آورد۔ و این کارہا را باکمال سرعت انجام
داد چنانکہ بینندہ باور نمیکرد کہ نتیجہ قابلے بدست آوردہ
باشد۔ و چون ازین کارہا فارغ گردید دماغ خود را بر دہانِ
گشتہ نہاد گوئی چیزے را میبوید و بعد ازان نگاہے بکفشہاے
او نمودہ برخاست و گفت۔ آیا اورا از جاے خودش حرکت ندادہ اید؟
گفتند۔ اندکے حرکت دادیم ہمین قدر کہ بازرسی را انجام
نمودیم۔ گفت۔ اکنون اورا بردارید و باطاق تشریح ببرید زیرا
کہ بعد ازین فائدہ در بودن او متصوّر نمیشود۔
(گریگسون) در حالِ چہار نفر از مردان خود را آورد

و اورا برداشتہ بیرون بردند و چون اورا بر مے داشتند انگشترے ازد اُفتادہ بر روے زمین غلطید (لستربد) آن را برداشت و باد ہشت در و تاءمل نمودہ گفت - این انگشتر خواستگاری است و متعلق بزنے مے باشد کہ او نیز بلا شبہ در این جا بودہ - بعد آن را در کفِ دست خود گذاشت - و ما براو نظر نمودیم - پس (گریکسون) گفت این انگشتر شبہ کار را مے افزاید و این قدر شبہ ناک است کہ از افزودن بے نیاز مے باشد -

(ہومز) گفت - آیا گمان نمیکنی کہ این انگشتر کار را واضح تر مے سازد - پس چہ فائدہ در تاءمل نمودن آن مے باشد - بامن بگوے کہ در جیبش چہ یافتند -

(لستربد) گفت ساعت طلائی از کارخانہ بارود لندن - و زنجیرے از طلاے خالص - و سنجاقے از طلا کہ سرش چون سر سگ میباشد و دو یاقوت در چشم ہایش ہست و محفظہ کیف بغلی از پوست روسی کہ در آن چند قطعہ کارت ہست باسم (اخنوخ ج دریبر از (کلیفلاند) و پولِ نقد معادل ہفت لیرہ و سیزدہ شلن - و دفتر جیبی کہ در صفحہ اوّل او اسم یوسف ستان غرسون نوشتہ شدہ ، و دو عدد پاکٹ تلگراف یکے باسم ج - دریپر و دیگرے باسم یوسف ستان غرسون - ہومز گفت

درعنوان پاکت چه نوشته بود؟ لستر ید گفت درمهمان خانه امریکائی در کوچهٔ ستراند۔ وپاکت ها ازیکے ازکمپانیہائے کشتی بود و روز حرکت کشتی را از بندر لیورپول اعلام کرده بود۔ و دلالت دارد برآن که این بیچاره قصد باز گشتن بامریکا داشته۔

هومز گفت ۔ آیا ازین ستان غرسون تفحّص نمودید؟ گریکسون گفت ۔ بلے تفحّص کرده ام و همه روزنامه ها را سپرده ام که در این خصوص اعلان نمایند۔ و رسولے هم بمهمان خانه امریکائی مذکور فرستاده ام ۔ ولیکن هنوز برنگشته ۔ باز هومز گفت ۔ آیا ازشهر کلیفلاند ازاین باب تحقیقے کرده اید ؟ گریکسون گفت ۔ بلے باتلگراف تحقیق نموده ام ۔ هومز گفت بچه مضمون تلگراف کردی؟

گفت ۔ تفصیل حادثه را ذکر کردم وخواهش نمودم که هرچه دراین باب میدانند خبر دهند ۔ گفت ازکار دیگرے که اهمیتش بزرگ تر میباشد۔ نپرسیدی ۔ گریکسون گفت ۔ چرا ازاحوال یوسف ستان غرسون هم استفسار نمودم۔

هومز گفت ۔ آیا تمامش همین بود آیا بینی یک نقطه پیدا نمے شود۔ که مرکز باشد و این حادثه برگرد آن مے گردد آیا دوباره تلگراف نمے کنی ۔

گریگسون با درشتی گفت۔ هرچه لازم بود که بگویم گفتم وهمین کفایت میکند۔ هومز تبسمے نموده خواست جواب بدهد که لستراید با تعجیل آمد و دستهائش را بهم می مالید و چهره اش از خوش حالی برافروخته بود و گریگسون را مخاطب ساخته گفت من چیزے در غایت اهمیت اکتشاف کرده ام واگر دوباره باُطاق نمیرفتم و دیوارها را بادِقت تفحص نمے کردم نمے توانستم این اکتشاف را بنمایم۔ پس بیائید تا بشما بنمایم و صورتش از افتخار برق میزد که کارے کرده است که هم کارش ازان عاجز بوده۔ و ما در دُنبال او باز گشتیم پس لستراید کبریتے روشن کرده نزدیک دیوار برد و گفت در این جا چه میخوانید۔ ما نظر کردیم وقطعۂ از دیوار اُطاق را دیدیم که کاغذ از رویش پاره شده بود و کنج از زیرش پیدا شده این حروف را باخون یدان نوشته بودند ‹‹ راح ›› ۔

لستراید که از خوش حالی و افتخار مے خواست بر پرو۔ گفت در این باب چه میگوئید۔ واحدے این لفظ را ندیده زیرا که در مکانے از دیوار نوشته شده که تاریکتر از جاهائے دیگر مے باشد و کسے را اینجا طر نرسیده که در آنجا تفتیش نماید و این کلمه را قاتل یا قاتله را خونِ خود شان نوشته اند و یک قطرۂ خون را ببینید که از یکے از این حروف بر دیوار

ریخت - وازین مطلب هر قول و شبه که در باب خودکشی داشتیم بر طرف مے نماید و ازاں پس از چه رو نویسنده این قطعه دیوار را برائے نوشتن اختیار نموده - سبب این مطلب بسیار آسان است - آیا این شمع را بر بروے بخاری مے بینید چون آن را روشن کنیم، ہمچنان که پیش از ما کرده اند (و شمع را روشن نمود) نور آن بقطعۂ دیوارے افتد و نوشتن بر روئے آن سهل میشود زیرا که آنجا روشن و باقی دیوار تاریک است - گریکسون با صدائے آہسته از روئے کدورت و حسد گفت - حالا که تو این لفظ را اکتشاف کردی پس مرحمت فرموده معنی آن را هم برائے ما تفسیر کن -

لستراید جواب داد که معنی آن آسان است مقصود کاتب لفظ انگلیسی بوده است که (ریچل) تلفظ میشود و مقابل آن در عربی راحیل است ولیکن این کلمه را تمام نکرده یا بواسطۂ حرکتے که از خارج شنیده یا بسبب دیگرے نتوانسته لفظ را تمام کند و چون این حادثه محقق گردد سرّ آن آشکارا شود شما خواهید دید که زنے (راحیل) نام در این حادثه داخل بوده -

هومز قهقهه بخنده در آمد و لستراید از غیظ و کینه سرخ شد و گفت بخند، مسٹر شرلوک هومز بخند، بسا هست که

استادی و مہارتِ تو از تمام ما بیشتر باشد ولیکن بزودی نتیجہ را خواہم دید۔

ہومز جواب داد۔ مرا معذور دار اگر ترا نجندہ خودم ملکہ ساختم و این کار را تمام نکردم و اعتراف دارم کہ فضیلتِ اکتشافِ این مطلب از تو میبا شد۔ و من ہم بنظرم مے آید کہ قاتل یا شریک او این کلمہ را نوشتہ باشد جز این کہ من مے خواہم بار دیگر در این اُطاق بدقّت نظر کنم پس اجازہ بار بہ بیار۔

ہومز این بگفت و از جیب خود ذرہ بینے بیرون آورد و بار لیسمانے برائے پیمودن۔ و شروع نمود در اطراف اُطاق گردیدن و بہمہ چیز نظر مے نمود و مے پیمود و راہ را میرفت و خم مے شد۔ و بزانو در مے آمد و بر روے زمین در میکشید و با خود حرف مے زد چنانکہ پنداشتی بودنِ ما را در آنجا فراموش کرد۔ و چنان مشغول کار خود بود و قوی و نگرش متوجہ مقصود و خیال نمودش بود کہ از پہلوے ما میگذشت بارون اینکہ ملتفتِ ما باشد یا بفہمد کہ ما در آنجا ہستیم۔ و میانہ علامت ہائے کہ بر زمین بود و من اثرے از آنہا نمے دیدم با نہایت دِقّت می پیمود و مقیاس مے گرفت و بعد از ان خم گردید و پارۂ خاک از زمین برگرفت و در پارچہ کاغذ نہادہ در جیب گذاشت۔

وچون از پیمودن و مقیاس گرفتن زمین فارغ شد،

بجانبِ دیوار اطاق آمادہ ہمیں کاسہ را گردتا بکلمۂ مذکورہ رسید وبا ذرّہ بین درہر حرف آن دِقّت نمود وگریکسون ولستر ید استادہ با تعجب وبے اعتنائی مراقب او بودند وماننِد من چیزے ازین کارہائے او نفہمیدند۔ وچون از تفتیش خود فارغ گردید۔ سوئے ما دید۔ وگریکسون ولستر ید ازو سوال نمودند۔ کہ بعد از تفحّص وتحقیق رائیش در آن خصوص چہ می باشد او باآہنگے کہ دلالت بر استہزا نمودن داشت گفت۔

اگر من ادّعا کنم کہ شمارا دراین کار کمک خواہم نمود از لذّتِ افتخار حل ساختن مشکل محروم خواہید شد۔ وتمامی کارہائے شما تاکنون در نہایت خوبی بودہ بحدّے کہ مداخلۂ کسے دراین قضیہ حرام می باشد۔

امّا اگر بخواہید بعد از این مرا از اقدامات کہ دراین باب مے کنید خبر بدہید۔ من نیز رائے کہ داشتہ باشم یا نصیحتے کہ بدانم با کمال خوشحالی بشما تقدیم میکنم۔ ودر اثنائے این احوال میل دارم باپلیسے کہ نخست این جثۃ را پیش از ہمہ دیدہ ملاقات نمایم پس اسم اورا بامن بگوئید۔ لستر ید جواب داد کہ اسمش جان رانس است۔ ودر خانۂ فلان نمرۂ درخلان کوچہ منزل دارد۔ وہومز اسم نمرۂ خانہ را در دفتر جیبش نوشتہ بامن گفت اکنون بیا بردیم نزد این مرد۔ وبعد ازان بہ لستر ید ورفیقش

ملتفت گردیده گفت -

این شخصے کہ جثۂ اورا درین جا یافتہ اید و کشتہ شدہ است۔ قاتل او شخصے است در اوّل جوانی - وطولِ وزنش پیش از شش قدم میباشد۔ وپاہائش نسبتِ طولِ قدش خیلے کوچک است وکفشِ پنجہ پہن درپا داشتہ - و سیگارے از فلان تولون درین جا کشیدہ و باخصم خودش در کالسکۂ چہار چرخہ باینجا آمدہ وکالسکۂ رایک اسپ میکشیدہ - و نعل دستِ راست آن اسپ تازہ بود و سہ نعل دیگر کہنہ واعتقادِ من اینست کہ صورتِ قاتل بشدت سُرخ است وناخنہائے دست راستش خیلے دراز بودہ۔ عجالۃً این دلائل را فہمیدہ ام وشاید اینہا در تفتیش شما فائدہ بخشند - گریکسون ولستریڈ بیکدگر نگاہ کردہ خندیدند۔ گویا اعتقادے بصحتِ این کلمات نہ نمودند۔ ولستریڈ گفت تو با ما نگفتی کہ این شخص بچہ قسم کشتہ شدہ۔

ہومز گفت اور ا باسم کشتہ اند۔ وبعد ازان از در اطاق بیرون آمد و دوبارہ برگشتہ بالستریڈ گفت ومن یک کلمۂ دیگر دارم کہ با تو بگویم (راح) کلمۂ المانی است و معنے آن (انتقام) است۔ بے سبب وقت خودت را صرف مکن۔ و در تفحص مادم راجیل مباش۔ بعد ازان خانہ بیرون آمدیم

وگر یکسون و لستریدرا در منتہائے دہشت وبیہوشی گذاشتیم۔

فصل چہارم

او چہ گفت

یک ساعت بعد از ظہر از ان خانہ بدر آمدیم۔ وہومز با تعجیل مرا بُرد بہ نزدیک ترین تلگراف خانہ و تلگراف مفصلے زدہ بیرون آمدہ وکالسکہ گرفتہ نمرۂ خانۂ جان رانس را بکالسکہ چی داد و در بین رفتن بامن گفت۔

من بہ نتیجہ صحیح دست یافتم ولے درحال میل دارم کہ بہ بینم جان رانس چہ مے گوید زیراکہ تقریر او از بعضے فوائد خالی نمے باشد۔

گفتم۔ مسٹر ہومز کلام تو مرا مدہوش نمودہ۔ آیا آنچہ از قاتل گفتی یقین داری۔ گفت ابداً، جائے شبہہ نیست و اوّل چیزے کہ من دیدم بعد ازان کہ بنزدیک آن خانۂ رسیدیم جاے چرخ کالسکہ بود وچون در ہفتہ گذشتہ باران نیامدہ بود مگر دیشب۔ دانستم کہ جائے عراوۂ کالسکہ از دیشب ماندہ۔ وبعد ازان دیدم کہ جائے سُم اسپ کالسکۂ یکدستِ راستش، بیش از سہ دست وپا واضح است گفتم کہ نعل است راستش تازہ بودہ وچون این کالسکہ دیشب بعد از ابتدائے

باران ازینجا عبور کرده و در صبح نیز دیده نشده معلوم میشود در وسطِ شب این دو مرد را باین خانه آورده ـ گفتم اینها آسان و واضحست امّا طولِ قد قاتل را از کجا دانستی ؟ گفت طولِ قدِ آدم از طول قدمش معلوم میشود و طریقۂ بیانِ آنِ بغایت آسان است و بعد ازین از برائے تو شرح آن را مے دہم و جاے قدم این مرد در گِلہائے خارج خانه و در روے غبار زمین اُطاق ظاہر و واضح بود ـ و از آن پس طول قد او را از خطے که بر دیوار نوشته بود معین کردم زیرا که چون کسے چیزے بر دیوار بنویسد بدیہی است که مقابل چشمش مینویسد و این خطے که رفیق ما نوشته بود به بلندی شش قدم از زمین بود ـ گفتم ـ اینہا ہمہ صحیح ـ امّا سنّ قاتل را از کجا دانستی ؟ گفت ـ بعد از آنکه طول قد شخص چہار پا و نصف باشد مجبوریم ـ که بگوئیم او در آغاز زندگی و باقوت کامل میباشد و در این خبر سحرے و معجزے نیست چه ہمچنان که با تو گفتم تمام آنچه از من سر برزد از بیردی نمودن مقدمات و حقائقے میباشد که شرح آن را در آن مقاله درج کردم آیا باز پرسش دیگرے داری ـ

گفتم بلے ـ درازیِ ناخن دست او را از چه شناختی و سیگارے از فلان توتون دود کرده چگونه فہمیدی ؟ گفت بعد از آنکه خط دیوار را باذرّه بین دیدم دانستم انگشتے که این خط را نوشته ناخنش بلند بود

زیرا کہ روے گچ در زیر خط ہا خراشیدہ شدہ بود و این خراش از انگشتے کہ ناخن کوتہ داشتہ باشد امکان ندارد۔

واما فہمیدنِ جنس توتون از آن بود کہ اندکے از خاکسترِ سیگار را از زمین برداشتم و دانستم کہ توتون از چہ جنس باشد وبدانکہ مَن مُدّتے در این باب با دِقّتِ مواظبت و تجسّس کردہ ام و مقالہ در شرح آن نوشتہ ام۔ والآن میتوانم اقسام توتون را بمحض دیدن خاکستر آنہا تمیز بدہم۔

گفتم۔ سرخی روے قاتل را چگونہ تشخیص دادی؟

گفت آن را بعد ازان با تو خواہم گفت۔

من دست در پیشانی خود گذاشتہ۔ گفتم این حادثہ مرا مات کردہ است۔ وہرچہ در آن فکر میکنم۔ اشکالش۔ بیشتر مے شود۔ چگونہ این دو شخص باین خانہ خالی از سکنہ آمدہ اند و کالسکہ چی کہ ایشان را آوردہ کجا رفتہ وہرچہ برسرش آمدہ۔ چگونہ کسے میتواند دیگرے را بخوردن بسم مجبور نماید و این خون در اُطاق از کجا آمدہ آیا نہ بینی مقصود قاتل در صورتیکہ لباس و اسباب را نبردہ چہ بود۔ انگشترِ خواستگاریِ زن براے چہ انجا آمدہ واز براے چہ قاتل کلمۂ انتقام را بلغت المانی قبل از بیرون رفتن از خانہ نوشتہ است و من در نزد تو ہومز، اقرار میکنم کہ از ادراک این حوادث یا مناسبت

دادن میان آنها عاجزم۔ ہومز تبسّمے کرده گفت ۔ شکّے نیست
که تو تمامیِ مشکلات این حادثه راکه محتاج شرح میباشد
ذکر کردی و مشکلاتِ بسیارے یافت میشود ۔ که
ہنوز مخفی است جزین که من به نتیجۂ مہمے دست یافته
ام که صحتِ او در نزدِ من ثابت است امّا کتابت دیوار
چیزے جز حیله نیست محض اینکه اجزائے پلیس راگمراه نماید تا
گمان کنند جمعیت ہائے سری یا مشورتی یا امثالِ آن میباشند۔
زیراکه حرفِ کتابت دلالت داشت که کاتب المانی نیست۔
ومقصودے جز فریبش اجزائے پلیس نداشته ولے بعد از این
من سکوت خواہم نمود وبیش از آنچه گفتم با تو نخواہم گفت۔ زیرا
که جادوگر اگر سِر صنعت خودش را آشکارا سازد ومردم در
مہارت وچابکیِ او سست اعتقاد مے شوند ومن نیز اگر ترا
بر تمام آنچه میدانم مطلع نمایم اعتقادت درمہارتِ من ضعیف
میشود ومرا ہم مانند سائر اجزائے پلیس تصوّر میکنی که بجز آنچه
بایشان آموخته اند چیزے نمیدانند۔

گفتم ہرگز چنین تصورے نکرده و ابداً نخواہم کرد۔ زیراکه
تو تفتیش را مانند فرعے از فروعِ علم نمودۂ واورا بدرجۂ
بلندی رسانیدۂ که گمان ندارم بجز خودت کسے را دسترس بآن باشد
از این تمجید وتعریف من چشمانِ رفیقم برق زد واین را

هم میگویم که او همیشه مائل بود تجید مهارت خودش را در این صنعت بشنود۔ مانند خانم خوشگلے که مائل بشنیدن مدح جمالش میباشد وازین بابت بارِ دیگر گفت۔ ترا بمطلب دیگر خبر دهم شخص قاتل با حریفش دریک کالسکۂ باهم آمده اند باهمدیگر و درنهایت موافقت در معبرے که بدر خانه متصل است راه رفته اند و در نیست که دستِ یکے در دستِ دیگرے بوده است و چون داخل اُطاق شده اند مقتول ایستاده و قاتل به آمدن ورفتن درحرکت بوده و من این مطالب را از دقّت نظر درزمین اطاق دانستم ونیز دانستم که دمبدم غیظ و کینۂ قاتل افزوده میشده زیراکه اثرقدمهایش هردم طولانی ترنمودار بود وازان پس هرچه رُخ داده۔ داده است۔ و این تمام آن چیزیست که من بطوریقین میدانم۔ امّا باقی چیزها فقط گمان است۔ و ما درین وقت بمنزل جان رانس نزدیک رسیده بودیم پس از کالسکه بزیر آمده کالسکه چی را گفتیم در انتظار ما باشد و بعدچند قدم رفتن درکوچۂ تنگِ کثیفے پیچیدیم۔ تا بخانۂ مقصود رسیدیم۔ و در راه کوبیده از جان رانس پرسش کردیم۔ گفتند۔ او هنوز در بستر میباشد پس ما باُطاقے داخل شدیم که کنایه از مطبخ و خوردن گاه و مکان نشستن بود و پس از اندکے جان رانس آمد و علامات تکدّر برصورتش ظاهر بود که او را از جائے بلند کرده ایم و گفت۔

من تقریر خودم را بگفتنش بیان کرده ام و جز آن چیزے نمیدانم۔
ہومز نصف لیرہ از جیبش در آوردہ درمیانِ انگشتانش میگردانید پس گفت ولیکن من میل دارم تقریر ترا از خودت بشنوم۔
جان رانس گفت۔ ہرچہ میل داشتہ باشی باکمالِ خوشحالی عرض میکنم (خدایا فلز زرو چہ قدر اثر دارد) ہومز گفت۔ پس بنشین و آنچہ دیدۂ برائے ما حکایات کن۔
جان رانس نشست و گفت نوبۂ من در کشیک از ساعت ہشتِ دلشب بود تا ساعت شش صبح و در ساعت اوّل بعد از نصفِ شب باران شروع بریختن کرد۔ و من با ہیزی پلیس کہ مستحفظِ نقطۂ مجاور من بود برخوردہ باہم در زاویۂ کوچہ ایستادہ صحبت میکردیم و چون ساعت دو شد بخاطرم رسید کہ گردشے در دو در اطراف محلِ کشیک خودم بنمایم و از احوال کوچۂ برکستون آگاہی یابم۔ پس تمام کوچہ و اطراف را گردیدم و کسے را ندیدم سوائے یکے یا دو تا کالسکۂ۔ دور بین گردش روشنی از شکافِ پنجرہ خانۂ معہود بنظرم رسید و چون میدانستم آن خانہ خالی از سکنہ میباشد در کار او بشک افتادم و خواستم از حقیقت اطلاع یابم۔ پس جلو رفتم و چون بدر خانہ رسیدم۔

ہومز کلامش را بریدہ گفت۔ ایستادی و دوبارہ بباغ برگشتی پس این کار را برائے چہ کردی؟ رانس از سخن ہومز رم خوردہ و خیرہ خیرہ باو نگاہ کرد و گفت۔

این صحیح است ولیکن نمیدانم تو آنرا از کجا دانستی واما سبب برگشتن من رعبے بود کہ از تنہائی و آرامیِ آن مکان مرا دست دادہ بود و دوست داشتم کہ یکے دیگر با من باشد کہ باو انس یافتہ دل قوی دارم۔ پس بدر باغ برگشتہ بکوچہ نگاہ کردم۔ شاید ہبزی یا کسے جز او را بیابم ولے احدے را نہ دیدم۔ ہومز گفت، ہیچکس نبود یقیناً۔ رانس گفت ہیچ کس نبود نہ انس و نہ جن۔ و عاقبت دل قوی ساختہ بطرف خانہ رفتم و در را زور دادم۔ باز شد۔ گوش دادم صدائے و حرکتے نشنیدم۔ پس داخل اُطاقے شدم کہ روشنی در آن بود۔ و تہ شمعے از شمع قرمز بر روئے بخاری دیدم۔ و بہ روشنی او توانستم بہ بینم۔

ہومز باز سخنش را بریدہ گفت بلہ میدانم چہ دیدی پس در اطاق مکرر راہ نہ رفتی و پہلوئے جثہ زانو زدی۔ و بعد از ان بطرف در مطبخ رفتی و خواستی آن در را باز کنی۔ و بعد از ان جان رانس ناگاہ از جائے برخاست و از آثار یکہ بسیما و صورتش ہویدا گردیدمے نمود کہ او در خالی بودن ہومز از مسؤلیتِ ارتکابِ این جریمہ لشبہ افتادہ و گفت۔

تو در آن وقت در کجا مخفی شده بودی؟ ظاهراً تو زیاده از آن چه حق دانستن آن را در این خصوص داری، میدانی۔
ہومز خندید و اسم خودش را با پلیس گفت و گفت۔ من نیز یکے از شکار چیان ہستم۔ و آن شکارے کہ در دنبالش میدوند نیستم پس در خیال گرفتن من مباش و لیکن احوال از گریکسون و لسترید بپرس تا شرح حال مرا با تو بگویند و لیکن مارا چہ کار باین کارہا ست۔ صحبت خودت را تمام کن۔
جان رانس نشست و گفت۔ در این وقت بدرِ خانہ برگشتم۔ و صوتے زدہ سبزی و دو نفر دیگر با او آمدند۔
ہومز گفت آیا این بار نیز کوچہ خالی از مردم بود؟
جان رانس گفت بلہ کوچہ خالی از مردمان بود، نہ از غیر مردم۔ ہومز گفت۔ ازین حروف چہ مقصود داری؟
گفت مقصودم آنست کہ من در عمر خودم خیلے مست دیدہ ام۔ و لیکن نظیر مست ویشے ندیدہ ام کہ بر دیوار پہلوے درِ خانہ تکیہ دادہ۔ آوازہ میخواند بلکہ با صدائے بلند نعرہ مے کشید و من از دخواہش ہمراہی و کمک ننمودم زیرا کہ خودش بزحمت میتوانست حرکت کند یا بر سر پائے بایستد۔
ہومز گفت وصف آن مست را برائے من بگو۔ جان رانس گفت چہ وصفش را بگویم در حالتے از بدبختی و مستی بود کہ اگر

گرفتارِ کار مہم تر از دنبو دیم او دیشب در محبس میخوابید۔

ہومز گفت آیا صورتش را ملاحظہ نکردی۔ گفت چنان دانم کہ ملاحظہ کردم۔ زیرا کہ مجبور بودیم اورا از جایش حرکت وہیم قد بلند و صورتے بشدّت سرخ داشت۔

ہومز گفت بس است بعد ازان بر آن مست چہ گذشت پلیس گفت در داخل خانہ آن قدر مصیبت داشتیم کہ بفکر مست ہائے خارج نبودیم۔ گمان دارم بخانۂ خودش رفت۔

باز ہومز پرسید۔ آن مست چہ پوشیدہ بود؟

پلیس گفت جبّۂ سیاہ در بر داشت۔

گفت آیا تازیانہ در دستش بود؟ جان رانس گفت۔ ابداً۔

ہومز در زیرِ لب با خود حرف زدہ گفت ناچار تازیانہ را در بیرون گذاشتہ۔ و بعد ازان از جان رانس پرسید کہ آیا بعد ازین وقائع کالسکۂ دران کوچہ ندیدی یا صدائے عرادہ نشنیدی؟ گفت ہیچ وجہ۔ ہومز از جاے برخاست وگفت۔ این نصف لیرہ را بگیر اما گمان دارم رانس ترقی کردنِ تو بمنصبے بالاتر از منصب خودت کار بسیار دور یا امر محالے باشد و بسببِ نادانی دیشب غرےے فاحش نمودی۔ زیرا کہ ہمان مستے کہ تو عارت مے آمد کہ نگاہ کنی عین ہمان شخصے است کہ ما در طلبش میباشیم۔ جان خواست جوابے مید ہد۔ ہومز گفت

حاجتی بجدال در این خصوص نداریم. دکتر! بیا برویم. من برحسب امراو برخاستم و بجانب کالسکه در انتظار ما بود رفتیم. و چون داخلِ کالسکه شدیم باکمالِ غیظ گفت.

چه قدر بلید بوده است این جاہل. تامّل کن چه قدر ضرر کرد بسبب کورئ چشم و کوتاہی ادراکش. گفتم. من ہنوز چیزے نه فهمیدم. بله وصفے که ازان مست میکرد باآنچه تو از قائلِ میگفتی مطابق است ولیکن اگر او قاتل بود دوباره از برا ے چه بآن خانه برمیگشت؟ وحال آنکه اشخاص گناہگار از محلّے که در آن مرتکب گناه شدند مانند مرگ خودشان فرار میکنند.

ہومز گفت. انگشتر' انگشتر. برگشته بود تا انگشتر را بردارد پس انگشتر تنها چیزیست که میتوانیم بدان او را صید کنیم. وبا این ہمه پوشیدگی بزودی صیدش خواہم نمود.

فصل پنجم
آن زن که بود

خستگی که در آن روز بمن رسیده و پریشانئ خیال در وجودِ من بشدّت اثر نموده بود. پس برائے استراحت باُطاق خودم رفتم و بعد ازان که از ہومز جدا شدم و در آنچه مشاہده کرده وشنیده بودم تامّل نمودم وہرچه در این حادثه بیشتر تامّل

میکردم اشکالِ آن بیشتر میشد و شبهٔ من مے افزود و تعجب داشتم از اعتقاد ہومز کہ این شخص مسموم گردیدہ و شبہ از برائے من باقی نماند کہ ہومز مسموم شدن اورا از بو کردن لب و دماغ او یقین نمودہ۔ ولیکن گفتم بر فرض کہ ہومز اشتباہ کردہ باشد و این شخص مسموم نمردہ باشد۔ آیا بینی چہ چیز سببِ مردن او گردیدہ۔ باین کہ در جسم او اثرے از جراحت و غیر آن نمے باشد۔ از کجا این خون باطاق آمدہ کہ در اطاق علامتے زد۔ و خوردے نیست۔ و در نزد مقتول آلت جارحۂ نبود کہ ممکن باشد حریف خود را باآن مجروح نمودہ باشد و این فکرہا و خیالات از برائے دور کردن خواب از چشم من کافی بود۔ واز آنچہ از ہومز مشاہدہ کردہ بودم یقین داشتم کہ بحل این مشکل دسترس یافتہ۔ ولیکن نمیدانستم چہ کردہ۔ و چون ہومز بمنزل آمد روز گذشتہ و وقت شام رسیدہ بود۔ پس بر سر میز نشستیم۔ و ہومز بامن گفت ترا چہ رسیدہ کہ رنگت تغیر نمودہ؟ چنان دانم کہ از آنچہ از ماجرائے امروز مشاہدہ نمودی حالت پریشان شدہ۔

گفتم بلے ولیکن بعد از آنچہ در افغانستان کشیدیم نباید از من منتظر چنین حالے بود زیرا کہ بسیارے از رفقائے خودم را دیدم کہ در میدانِ جنگ کشتہ می شدند۔ و آنچہ امروز بمن

رسیده در آنجا نرسیده۔ گفت این بجهت آنست که در این حادثه امورے بنیا شد که هنوز مخفی است و آنان را بهیجان آورده پریشان میکند۔ آیا روز نامهائے امروز را خوانده؟ گفتم۔ ابداً۔ گفت۔ روز نامه ها این حادثه را بتفصیل تام ذکر میکنند ولیکن از انگشتری که یافتیم چیزے نمیگویند و من هم همین را میخواستم گفتم۔ ازبرائے چه؟ گفت بگیر۔ این اعلان را که برحسب خواهش من در روز نامه ها نوشته اند بخوان۔ من روزنامه را گرفته وچنین خواندم۔

در کوچۂ برکستون میانۂ (هوپت هارت تافرن) در(هوالمذکرین) شخصے انگشتری پیدا کرده است۔ هرکس صاحب آن میباشد درمیانه ساعت هشت و نه شب از دکتر وطسن (در خانۂ نمره دوبیست و بیست ویک در کوچۂ بایکر طلب نماید) وچون از خواندن فارغ شدم۔ هومز گفت۔

ازاین که اسم ترا ذکر کرده ام معذرت می خواهم و این کار را از ترس آن کردم که اگر از اسم من صاحب کار بیدار شود مارا فائده نرسد۔

گفتم عیبے ندارد۔ امّا اگر کسے بطلب انگشتر بیاید من که خبر از انگشتری ندارم چه جواب بدهم؟ هومز فوراً انگشتری بمن داد۔ و گفت۔

این بعین ہمان انگشتر ست و ہمین کفایت است۔ گفتم آیا چہ شخصے را منتظری کہ بیاید و مطالبہ انگشتر نماید؟

گفت رفیق خودمان صاحب جبۂ سیاہ و روے سرخ و اگر خود ایشان بوجود شریف مارا مشرف نماید۔ ناچار یکے از یادران خود را خواہد فرستاد۔

گفتم۔ آیا بہ بینی نمے ترسد کہ آسیبے بر او رسد؟ گفت۔ ابداً۔ زیرا کہ اگر خیال من راست بیاید و شبہ ندارم کہ راست می آید این مردجان خودش را با ہرچہ درنزدش نفیس وعزیز باشد۔ بخطرہا باندازد تا این انگشتر را بگیرد۔ و بدونِ شک زمانے کہ بر روے خصم خود خم گردیدہ این انگشتر از او افتادہ و خود ملتفتِ آن نشدہ مگر بعد از بیرون آمدن از آن خانہ و چون ملتفت شدہ برگشتہ کہ انگشتر را برگیرد۔ پلیس را در آنجا دیدہ و مدّعیِ مستی گردیدہ تا از شبہ خلاص شود و تدبیرش نیز مفید آمد۔ والآن فرض کن کہ تو اوئی و بگو کہ چہ میکردی۔ و دور نیست کہ او در پیش خود خیال کند۔ انگشتر را بعد از بیرون آمدن از خانہ در کوچہ گم کردہ باشد و از این قرار چون روزنامہ ہاے امروز را بخواند اعلانے بنظرش بیاید کہ کسے این انگشتر را در کوچہ پیدا کردہ پس بسیار خوشحال می شود و ابداً بخاطرش خطور نمے کند کہ در اینجا

دامے گسترده اند تا او را صید نمایند زیرا که تصور نمے شود که درمیان کشتهٔ آن خانه و پیدا شدن انگشتر در کوچه مناسبتے می باشد پس مے آید او را مطالبه میکند و بزودی خواهد آمد و ناچار او آمدنی مہیا شد و بعد از یک ساعت یا کمتر چشم تو او را خواہد دید۔

گفتم و چون آید چه کنم؟

گفت او را براے من بگذار آیا اسلحه داری؟

گفتم شش لولی دارم با پارهٔ فشنگ۔

گفت شش لولت را پاک و مہیاے استعمال بکن چه مے ترسم که درمقابل ما ایستادگی کند باوجود آنکه من احتیاطے که لازم مے باشد درین باب بجا آورده ام تا او را نگہبان بگیرم۔

من باطاق خودم رفتم وچنان که اشاره کرده بود معمول داشته برگشتم۔ ہومز گفت۔ جواب تلگرافے که بامریکا زده بودم آمده و از آن جواب فہمیدم۔ که گمان من صحیح بوده۔

گفتم گمان تو چه بود؟ جوابے بمن نداد بلکه گفت۔ شش لول خودت را در جیبت بگذار۔ و چون رفیق ما بیاید باکمال آرامی وسادگی با او صحبت کن که مبادا چیزے بفہمد و باطاق خودش رفته پس از اندکے برگشت و گفت گمان دارم

بعد از چند دقیقه بیاید- پس امید دارم در را اند کے باز بگذاری و کلید را از داخل در آن بگذاری- من نیز چنان کردم - در این وقت صدائے کوبیدن زنگِ در شنیده شد- و ہومز برخاسته صندلی خود را نزدیک در آورد و بعد آن صدائے پاہائے خدمتگار خانہ را شنیدم که مے رفت تا درِ خانہ را بکشاید وچون در را کشود- صدائے شنیدیم که یکے پرسید خانۂ دکتر وٹسن این جاست و بعد از ان صدائے بسته شدنِ در شنیده شد- وصدائے پائے آہسته بر پلّه بیامد- ہومز بحال مدہوشی گوش داده بود و چون از پله بالا آمد در را آہسته کوبید- ہومز گفت داخل شو-

دیگر سوال مکن که مارا چه قدر دہشت گرفت چون در باز شد و بجائے آنکه شخصے که ما در انتظارش بودیم در آید- پیره زالے فوز لیثت با صورتے پر از چین داخل شد که با زحمت میتوانست راه برود یا بایستد و بعد از آن که بر ما سلام و تحیت گفت- ایستاده بر ما نگاه میکرد و دستش در جیبش پے چیزے میگشت-

من به ہومز نگاه کردم و دیدم صورتے او با بیانے روشن نومیدی و شکست یافتن او را ترجمه میکند و از اینجا پیره زالِ ما روزنامۂ از جیبش در آورده انگشت خودش را

بر روے اعلان گذاشت و گفت این اعلان مرا نیز و شما آورده انگشتری در کوچه برگستون گم شده و آن از دختر من ساره مے باشد که یک سال است شوہر کرده ۔ و شوہرش در یکے از کشتیہا مستخدم است و خدا میداند که چون برگردد وانگشتر در دست زنش نه بلیند چه خواہد کرد زیرا که بدمست است۔ گذشته از این که خیلے ہم پریشان و فقیر است. ودیشب گذشته دخترم بمیدانِ اسب دوانی رفته بود۔

من باشارهٔ ہومز حرفش را بریده گفتم۔ آیا انگشترش ہمین است۔ گفت۔ بله خودِ اوست۔ شکر خدا را که اورا پیدا کردم آه سارا چه قدر از پیدا شدنِ آن خوشحال خواہد شد۔

گفتم۔ آیا منزلت در کجا باشد و قلم برداشتم که اسم منزلش را بنویسیم۔

گفت نمرهٔ سیزده در شارع ذلکان۔

ہومز گفت۔ کوچهٔ برگستون که این انگشتر را در آن پیدا کردم درمیانِ شارع ذلکان و میدانِ اسب دوانی نیست۔

پیره زال برگشت بطرف ہومز در روے او تفرس کرده گفت۔

جنابِ آقا۔ منزل مرا پرسیدند۔ امّا دخترم ساره در نمره سه در مامی فیلڈ پلاس در بلہام می باشد۔

گفتم - اسمت چیست ؟ گفت (مادام سوبز) واسم دخترم (مادام الس ساره) گفتم انگشترت را بگیر - پس با شکر گذاری انگشتر را گرفته در جیب خود گذاشت و از آنجا که آمده بود برگشت - ہومز در حال برخاست و کلاه و پالتوی خود را گرفته گفت در عقبش میروم زیرا که بلا شک این پیره زال از یاوران وہم دستانِ او میباشد پس تو منتظر من باش تا برگردم - و خود در دنبال پیرزن رفت - من نزدیک پنجره آمدم و دیدم پیرزن بسنگینی راه میرود - و ہومز دور دور از عقب او میرود و ہمیں قسم ہر دو رفتند تا از چشم من متواری گردیدند و من نشسته مشغولِ خواندنِ روزنامه و منتظر برگشتن او گردیدم واین وقت ساعت نه بود - پس ساعت ده در آمد و ہمچنیں یازده و دوازده بگذشت و ہومز بر نگشت - پیش از آنکه ساعت اوّل بعد از ظہر بگذرد صدائے پائے اورا شنیدم - و بمحض داخل شدن اطاق از بشره و سیمائے او فہمیدم که کارے از پیش نبرده بلکه دو حالت در او مشاہده میشد یکے حالتِ غضب و دیگرے حالتِ خنده و عاقبت حالت خنده غلبه نمود و قہقہه بخنده در آمد و نشست و گفت -

منکه دست خالی برگشتم امّا تمام خسارت خودم را بر واقف شدنِ اجزاے پلیس بر حقیقت ماجرا ترجیح میدہم -

زیراکه اگر براین مطالب واقف گردند مرا استهزاء خواهند نمود۔
گفتم۔ چه واقع شد؟ گفت پیرزالِ مااندکے دور نشده۔
که بسنگینی راه رفت۔ و بعد کالسکه چی را صدا کرد و من نزدیک
رفتم تا بشنوم که خیال کجا را دارد۔ و این هم لازم نبود زیرا
که خودش با صدائے بلند گفت برو به نمرۂ سیزده در شارع
ذلکان و تمام شک و شبهۂ من رفع شد که او مرا فریب نمیدهد
و در حال بر پشت کالسکه جا گرفتم و این صنعتے است که
بر هر پلیس لازم است آن را بخوبی بیاموزد۔ پس کالسکه
روان شد تا بخانۂ معهود نزدیک رسید و من چند قدم تا آنجا
مانده از پشتِ کالسکه بزیر آمدم و پیاده در خیابان میرفتم و
چون کالسکه بدرِ آن خانه رسید کالسکه چی کالسکه را نگاه داشت
و پائین آمده درِ آن را کشود۔ و منتظرِ بیرون آمدن پیره زال
گردید۔ افسوس که احدے از آن بیرون نیامد۔ کالسکه چی شروع
کرد به فحش و دشنام دادن و با عباراتے رکیک بر پیره زال
لعن و طعن مینمود که من طاقتِ شنیدن آنها را نداشتم
پس بجانبِ آن خانه پیش رفته از ساکنینِ آنجا تفحص نمودم
گفتند مردے که نامش (کرزدیک) میباشد در این جا منزلی دارد
و احدے باسم (سویز) یا (رالس) مطلقاً نشنیده۔ من با تعجب گفتم
آیا مقصودت آنست که این پیره زال قوزپشت که با اشکال

میتوانست۔ بایستد یا راہ برود۔ دربینِ حرکت کالسکہ از
آن بیرون جستہ بدونِ این کہ تو یا کالسکہ چی اورا ببیند۔
(ہومز) جواب داد۔ لعنت بر این پیرہ زال۔ درانجا نہ
پیرزال بود و نہ زن، والآن در نزد من شبہہ باقی نماندہ
کہ این شخص کہ بصورت پیرہ زال آمد و مارا فریفت مرد زرنگے
بود و یکے از یاوران قاتل می باشد و مارا باستادی و
مہارتے گول زد کہ قابل تعریف و مدح است۔ وچون دید
کہ من دنبالش را گرفتہ ام باین تدبیر متوسل گردید تا از
دست من بگریزد۔ وہمیں مطلب شہادت میدہد کہ قاتل
تنہا نیست۔ بلکہ شرکا و یاوران دارد کہ دفع شر از و مینمایند
واز برائے حمایت و خلاصی او جانِ خود شان را بخطرے
اندازند و درہر حال اکنون این سخنان را گذاشتہ بیا
برائے طلب راحت بخوابیم۔

فصل ششم

او چہ کرد

در روز بعد بعضے روزنامہ ہارا خواندم وآن را پُر از
شرحِ طولانی برائے اینِ حادثہ دیدم کہ بعضے از آنہا ہنوز
در نزد من مہیا شد و ملخص روزنامہ این بود۔

ویلی تلگراف گفته بود. مانند این جریمهٔ غریب هولناک نظیرے در تاریخ عالم دیده نشده. کلمهٔ المانی که بر دیوار نوشته یا فتند و وقوع قتل که اسبابش معلوم نیست، دلالت دارد براین که مرتکبین این جریمه شورشی و از اعضائے بعضے جمعیتهائے بہتری می باشند و مقصود ایشان تحریک اُمّت ست بر شورش بر خلاف حکومت ہائے شان. و چون جمعیتہائے ایشان فروع مختلفہ در امریکا وغیرآن دارد. دور نیست که این بدبخت کارے بر خلاف نظام آنہا کرده باین دیار فرار نموده و ایشان اورا دریافته خون خود را گرفته اند.

پس بر مردمان پلیس است که نہایت مواظبت و بیداری را درباب غرباء و بیگانہائے که در بلاد ما میباشد داشته باشند. و روزنامه استاندرد گفته بود. این گونه جرائم در بلاد ما که بلاد آزادیست بسیار حادث مے شود و سبب آن اختلاف آراء احزاب است که نافذالقول نیستند و ہم قوت حکومت را ضعیف مے بینند. ہمانان این کشته مرد امریکائی بوده که چند ہفته پیش ازین بپایے تخت لندن آمده باکشتی مخصوص خودش یوسف ستانغرسون و در (نور کوے ترلیس) (در کمبرول) در روز سه شنبه چہارم شہر حال بخانهٔ مادام (شاربن تیه) منزل نموده اند و از منزل بیرون آمده بگاه راه آہن (یوستن)

رفته اند که سوار ترن گردیده به بندر (لیورپول) بروند و از آنجا بامریکا مسافرت نمایند۔ و بعضی اشخاص ایشان را دیدگا و دیده و بعد از آن چیزے از آنها شنیده نشده تا ساعتے که جسه (ددیر) در آن خانهٔ تنها و خالی از سکنه که از گار بسیار دور است دیده شده و معلوم نیست که چگونه مرگ را ملاقات نموده یا از برائے چه باین خانه آمده۔ همچنان چیزے از حالات ستانغرسون معلوم نیست۔ تا آنکه اکنون او در کجا میباشد۔ لیکن از همت و زرنگی دو نفر از مردمان پلیس (گریکسون) و (لسترید) که مشغول تفحص و تفتیش هستند امیدوارم و یقین داریم که بسعی این دو نفر شخص ماهر بزودی حقیقت آشکارا گردد۔

روزنامه (دیلی نیوز) گفته بود۔ شکے نیست که مقصودهائے سیاسی علاقهٔ بزرگے باین جریمه دارد۔ زیرا که حکم مطلق که در بیشتر ممالک اثر و باشیوع دارد و حکومت حربی واحد که دیگر احزاب را از آزادی باز مے دارد و باعث شده است که جماعت بسیارے از و به مملکت ما آورده اند۔ و ما ازین اشخاص امید فائده و بهره زیاد داشتیم اگر ظلم و جورے که در ممالکِ خودشان تحمل نموده بودند بخاطر نمی آوردند۔ بگر ایشان در هر بلادے که جمع شوند با یکدیگر متفق گردیده دسته مخصوصے میشوند و از برائے خودشان

قانون قرار میدہند - کہ ہرکس بآن قانون مخالفت نماید اورلامحالہ خواہند کُشت - پس در چنین حالتے واجب است منتہائے جہد را در پیدا کردن (ستان غرسون) بنمایند و امر را تحقیق کنند یا از حالات گذشتہ این کشتہ آگاہی یابند - تا اکنون خانۂ کہ در آن منزل داشتہ اند معلوم شدہ و این مطلب در تفتیشِ حقیقت امر بسیار مفید است و ما از ہمّت و مہارت یکے از مردانِ پلیس کہ (گریکسون) خواندہ ملیشود مدیون انکشافِ حقیقت ہستیم -

چون در سرِ میز لقمۃ الصباح من این روز نامہ ہا را برائے (ہومز) خوانده گفت - با تو نگفتم کہ فضیلتِ این مطلب در حالی بہ (گریکسون) و (لسترید) عاید خواہد شد -

گفتم - بلے - ولیکن اعتماد بر نتیجہ کار است - گفت در این باب ہیچ وجہ فرقے ندارد - اگر قاتل گرفتہ شود - این کار بسبب ہمت و زرنگیِ گریکسون و السترید قلم خواہد رفت و اگر برخلاف ہمت و زرنگی گریکسون و السترید فرار نماید و گرفتار نشود باز فضیلت آنہا خواہد شد - در ہر حال سود با ایشان است و عجیب نیست زیرا کہ اہل فرانسہ مثلے دارند کہ احمق احمق ہائے بسیارے خواہد یافت -

ہم در این وقت صدائے پائے بسیارے بر پلہ شنیدہ شدہ و صدائے خدمتگار خانہ بلند بود کہ با وقات تلخی فریاد میزد

من گفتم آیا بینی چه رخ داده۔
(هومز) گفت چیزے نیست بجز این که دسته از پلیس تفتیش که مخصوص کوچه (بابکر) هستند مے آیند۔ ودر حال شش نفر از جوانهاے آن کوچه وارد شدند در شدتِ کثافت لباس وبدبوے و (هومز) ایشان را فرمان داد که گوش با او دارند۔ فوراً آنها مانند مجسمهٔ خشک ایستادند۔ پس گفت۔ از حالا به بعد لازم نیست که همه شما یک دفعه باهم بهجوم بیاورید بلکه بزرگ شما (ولز) تنها نزد من بیاید وباقی دیگر در کوچه منتظر باشید و بعد با (ولز) گفت آیا آن زن را پیدا کردید۔ جواب داد که ابداً چیزے پیدا نشد گفت۔ باکے نیست همچنان مشغول مراقبت باشید۔ واین است اجرت شما پس هر یک را یک شلن داده مرخص کرد وآنها از جاے که آمده بودند برگشتند وبعد از رفتن ایشان (هومز) گفت یک نفر ازین بچه ها بیشتر از بیست نفر پلیس قانونی فائده دارد۔ زیرا که به مجرد دیدن یک نفر پلیس هر کس خبرے داشته باشد پنهان مے کند واگر حرفے میزده حرفش را قطع مے نماید واما این عفریت ها بهمه جا میروند وهمه چیز مے شنوند وبسیار زیرک وباهوش میباشند وبه چیزے محتاج نیستند مگر مشق کردن ودر تحت نظام در آمدن

گفتم آیا در این حادثہ کہ درمیان است ایشان را بخدمت گماشتہ. گفت۔ بلے۔ خواستم بر حقیقت امرے در این باب واقف شوم ایشان را در پئے آن فرستادہ بودم۔ الآن چیز تازہ خواہم شنید این است (گریکسون) کہ بجانب ما مے آید و صورتش از خوشحالی برافروختہ۔

درہمیں وقت زنگ کوبیدہ شد۔ و چون در باز گردید (گریکسون) با عجلہ خود را بدرون انداختہ سہ پلّہ را بیک قدم طے میکرد تا با طاق داخل شد۔

دست (ہومز) را گرفتہ بسختی فشار داد و گفت۔ مرا تہنیت بگو۔ تہنیت بگو کہ ہمہ چیز را مانندِ آفتاب در وسط روز آشکار کردم۔ رنگ (ہومز) تیرہ گردید و گفت۔

آیا در آنچہ میگوئی یقین داری؟ (گریکسون) گفت بلے و قاتل را ہم گرفتہ ام (ہومز) گفت۔ اسمش چیست؟ (گریکسون) گفت۔ اسمش (آرتر شاربن تیہ) است و پیش خدمت دوہم است در کشتیٔ مخصوص علیا حضرت ملکۃ (ہومز) نفسے بہ آسودگی کشید مانند کسے کہ بار سنگینے از دوشش برداشتہ شدہ باشد و تبسم نمودہ گفت۔ بنشین و این سیگار را بگیر و یک پیالہ ولکا بنوش و با تفصیل بگو چہ کار کردی۔ (گریکسون) اظہار تشکر نمودہ سیگار را گرفت و گفت از روئے انصاف

من بمقداری آسائش احتیاج دارم که نفسے تازہ کنم بعد از آنکہ مدتے مشغول کار بودہ زحمت کشیدہ ام و مقصودم زحمتِ جسمانی نیست زیرا کہ زحمتِ جسم نسبت بر زحمت عقل و فکر مثل ناچیز میباشد۔ و شبہ نیست کہ تو ہم این مطلب را مے فہمی۔ مسٹر (ہومز) زیرا کہ ما ہر دو قوائے عقلیہ را بکار مے بریم۔

(ہومز) گفت۔ من کمال شرافت را دارم۔ اے آقائے من کہ مرا ہمسر خودت قرار میدہی پس برائے ما صحبت کن تا چہ کردہ (گریگسون) نشست و سیگار را روشن کردہ پس دست بر زانوے خود زد و گفت از چیزہائے مضحک آنست کہ این لسترید ابلہ ستان عرسون را عقب نمودہ و حال این کہ او از ہر تہمتے مانند طفل مادر زاد بری و بیگناہ است و گمان دارم اگر بتواند او را خواہد گرفت۔

(ہومز) گفت۔ آیا بگوئی تو کہ را عقب کردہ۔ گفت بزودی ترا بہ تفصیل خبر خواہم داد و لازم نیست جناب (ڈکتر واطسن) کہ بگویم واجب است این گفتگوہا مخفی بماند۔ معلوم است کہ اولین صعوبت در راہ ما این بود کہ چیزے از زندگانی گذشتۂ این امریکائی بفہمیم۔ ۔ شاید بعضے اشخاص صبر کنند تا جواب اعلاناتے کہ در روزنامہ ہا کردہ اند بیاید۔ یا کسے محض ثواب، اگر خبرے داشتہ باشد، با یشان بگوید۔ جز این کہ (گریگسون) جوانے

از آن اشخاص نیست - آیا بخاطر داری (مسٹر ہومز) کہ در پہلوے سرگشتہ کلاہش افتادہ بود -

(ہومز) گفت - بلہ و آن کلاہ از متاع دکان (ہجان آمذون) وپسران او بود در نمرۂ صد و بیست و نہ در (کمبرول) رنگ گریگسون تیرہ شد و گفت بخاطر من نرسیدہ بود کہ تو این را میدانی - پس آیا بدکان مزبور رفتۂ -

ہومز گفت - ہرگز (گریگسون) راحت شد و صحبت را از سر گرفت و گفت - بر انسان واجب است کہ فرصت را اگر چہ کم باشد غنیمت بشمارد - و با ہر چیز مختصرے فائدہ برد ہومز گفت - در بزرگے مانند تو چیزے را مختصر نمیدانند - گریگسون گفت - من بنزد جان آندرد رفتم و از او پرسیدم کہ این کلاہ را کدام کس از او خریدہ - و او بدفتر خود رجوع نمودہ گفت - این کلاہ را برائے مردے کہ (دربیر) خواندہ می شد و در خانہ کہ ملک مادام شاربن تیہ بود، منزل داشت در (تورکوی ترس) فرستادہ ام و باین تدبیر بمکان این گم شدہ راہ یافتم - ہومز گفت - شبہہ نیست کہ این مہارتے بزرگے مے باشد -

گریگسون گفت - پس ازان قصد مادام شاربن تیہ نمودم و اورا در پریشانی و اضطراب شدیدے یافتم - و دخترش ہم کہ خیلے خوش گل است با او بود و در چشمش اثر گریہ بود

وچوں بامن او حروف میزد - بہائش مے لرزید - بہ قسمے کہ بر من مخفی نماند -

پس یقین نمودم کہ در مقصود خویش ظفرمند خواہم گردید و ناچار تو میدانی مسٹر (ہومز) کہ انسان در ہیچ حالے چگونہ منقلب میشود - واعضائش مے لرزد - پس ازان زن و دخترش پرسیدم - کہ آیا شما مردن مسٹر دریبر کہ در خانۂ شما منزل داشت شنیدہ ید - مادر سر خود را خم کرد کہ آرے و نتوانست کلمۂ بر زبان آورد - واما دختر بسختی بگریست - من یقین کردم کہ ایشان امور بسیارے ازاین حادثہ را میدانند پس پرسیدم درچہ ساعتے مسٹر دریبر از خانہ بقصد گار راہ آہن بیرون رفت - مادر جواب داد - در ساعت ہشت ومنشی او مسٹر ستان - غرسون - میگفت ما با ترن کہ درساعت نہ حرکت میکند بہ لیورپول خواہیم رفت واگر بہ آن ترن نرسیم باترن ساعتِ یازدہ مے رویم - گفتم - این آخرین دیدار شما با او بود - رنگ مادر مانند رنگ مردہ زرد گردید - وچند ثانیہ گذشت - نتوانست جواب بدہد وبعد ازان با صدائے بغایت آہستہ گفت بلے وپشت سر آن بقدر یک دقیقہ سکوت نمود وازان پس دختر با صدائے نازک لطیفے گفت - مادر جان فائدہ در مخفی کردن حقیقت امر نمے باشد، بہتر آنست کہ این مرد را براستی خبر

وہیم۔ بلہ مادر مسٹر دریپر) را بعد ازان دیدیم۔ مادرش دستہا را بلند کردہ بروئے صندلی افتاد وگفت دخترکِ من؟ خدا از تو درگذرد۔ برادرت را بکشتن دادی۔ دختر جواب داد کہ برادرم (آرتر) میل دارد کہ ما براستی حرف بزنیم۔

دراین وقت من گفتم بہتر از برائے شما آن است کہ مرا از حقیقت امر ہمچنان کہ ہست خبر دہید و فائدہ ندارد کہ نصف مطلب را اقرار کنید و نصفِ دیگر را انکار وحال آنکہ شما نمیدانید ما تا کجا این حادثہ را میدانیم پس مادر بدختر گفت (الس) خونِ برادرت بر سرت و بعد ازان نظر بمن کردہ گفت اضطراب من ازان نبود کہ ترس داشتہ باشم ازاین کہ پسرِ من دراین جریمہ دستے دارد زیراکہ او بکلّی بریست ولے ازان میترسم کہ تو یا غیر تو گمان کنید او گناہگار میباشد۔ واین ہم محال است زیراکہ درستیِ رفتارِ او زندگانیِ گذشتہ او برہان است بر بے گناہی او۔ گفتم۔ بہترین کارے کہ کردن آن برائے تو امکان دارد۔ براستی حرف زدن است پس اگر بے گناہ باشد یقین داشتہ باش کہ بدی باو نخواہد رسید۔

مادر نگاہے بدختر خود کردہ گفت۔ مناسب چنان است کہ دراین ساعت تو بیرون روی دختر از اطاق بیرون رفت و مادرش

سخن از سر گرفت و گفت در اوّل من نمیخواستم از آنچه اکنون میگویم
ترا آگاه سازم زیرا که هر زمانے حکمے دارد ولے الآن آنچہ رخ داده
بدونِ یک کلمه زیاد و کم با تو میگویم. گفتم همین عین حکمت و صواب است
زن گفت در پیر سه هفته در نزد ما مکث نمود و او با مشی خودش
ستان غرسون تمام اروپا را گشته بودند زیرا که بر صندوق
هریک از ایشان قطعه کاغذے دیدم که در گمرک شهر (کوپنهاک)
چسپانیده بودند وستان غرسون مرد عاقل با ادب سنگینے بود
بر خلاف درپیر که در اخلاق و رفتار مانند وحشی ها بود.
و در همان شبے که وارد شده مست گردید و این کار همیشه
او بود بحدّے که کسے او را هوشیار نمیدید. و خدمتگار ہائے
خانه را سخنانِ زشت میگفت و رفتار ناشائست مینمود. و
عاقبت بے شرمی او بآنجا رسید که با دختر من حرفے زد که من از
تکرارِ آن خجالت میکشم. در یکے از روزها او را گفت در این خانهٔ
حقیر چه درماندهٔ و چرا با من بامریکا فرار نمی کنی وستان غرسون
از این حرف او بدش آمده ملامتش کرد.
گفتم. تو از برائے چه این صدمات را تحمّل میکردی و او را
از خانهٔ ات جواب نمیکردی؟ صورت زن از این سوال من سرخی
گرفت و گفت. اے کاش همان روز که آمد او را جواب کرده بودم
ولیکن این دو نفر در هر هفته چهل شلن بما مے دادند. من

هم زنی بیوه هستم و از برای پسر مخارج زیادے برگردنم بود ونمیتوانستم دو نفر آدمی که این مبلغ را میدادند از خانه ام بیرون کنم جزاین که چون از دو پیران بیحیائی را نسبت به دخترم دیدم خودداری کرده آنهارا اخبار نمودم که از خانهٔ من بروند۔ و آنها نیز رفتند۔ و بار سنگینے از دوشِ من برداشته شد و حقیقتاً از رفتن ایشان خوش حال شدم۔ و با پسرم نیز انچہ واقع شده بود چیزے نگفتم از ترس اینکه عاقبت کار بجائے بدے برسد۔ چه تند خوئی اورا مے دانستم و یک ساعت از رفتن ایشان نگذشته بود که صدائے کوبیدن زنگ را شنیدم و دریبر را دیدم که در حالت مستی و هیجان شدید برگشته و باطاقے که من و دخترم بودیم داخل شد و گفت دیر بکار رسیدم و تزن حرکت کرده بود۔ بعد از ان بجانب آلس رفت و برا و عرضه نمود که با وے موافقت کرده باهم فرار کنند و او راگفت بر تو باکے و بیمے نمیباشد۔ پس اعتنائے باین پیره زال مکن که تو بحدِّ رُشد و بلوغ رسیدهٔ و شریعت قوت ممانعت ترا از آمدن با من ندارد اگر خودت بخواہی و مرا آن مقدار مال و ثروت هست که تو همیشه چون یکے از خواتینِ محترمه زندگی کنی۔ دخترم آلس از کلام او برخود لرزید و از نزد او بگریخت و دریبر اورا عقب کرده دستش را بگرفت و خواست بزور

اورا بطرف در بکشد۔ من فریاد کردم و دراین وقت پسرم داخل شد۔ دیگر نمیدانم بعد ازان چه اتفاق افتاد زیراکه من روے خودم را از ترس با دستم پوشیده بودم۔ جز این که صداے دشنام ایشان رامی شنیدم و حرکت پاهاشان را بر پله ملتفت مے شدم و چون سر بر آوردم و بر اطراف نظر افگندم۔ پسرم آرثر را دم در دیدم که چوبے در دست دارد و گفت۔ گمان ندارم حضرت دریپر بعد ازین مارا اذیت بکند و ولے من در دنبالش خواهم رفت تا ببینم کجا مے رود یا چه میکند و بعد از گفتن این سخن کلاه خود را برداشته بیرون رفت۔

و در صبح روز بعد در روزنامه ها خواندیم که مسٹر دریپر کشته شده۔ گریکسون گفت من گوش به سخنان آن زن داده بودم و هرچه میگفت مینوشتم که اشتباه و غلطے واقع نشود و چون کلامش بانتها رسید من ازو پرسیدم که پسرت در چه ساعتے خانه برگشت؟ جواب داد۔ نمیدانم۔ گفتم۔ چگونه ممکن است؟

گفت۔ پسرم کلید علیحده براے در خانه با خود دارد و میتواند همه وقت بخانه داخل شود بدون اینکه زنگ بزند و مرا بیدار کند۔ گفتم۔ آیا بعد از خوابیدن تو پسرت برگشت؟ گفت بلے۔ گفتم۔ چه وقت خوابیدی؟ گفت۔ یک ساعت پیش از نصف شب۔ گفتم۔ پس دراین صورت قریب دو ساعت پسر تو از خانه

غائب بودے. گفت. بلے. گفتم. در اثنائے این دو ساعت
چہ می کردہ. گفت. نمی دانم و زرہ تیے صورتش زیاد شد.
بعد ازین چیزے کہ قابل ذکر باشد باقی نماند و من در پے
پیش خدمت دویم (آرتر شاربن تیبہ) رفتہ اورا گرفتم. و با او
گفتم در دنبال من بیا. گفت. تو مرا مے گیری بجہت این کہ
مرا انگشتن این درسیر سگ متہم میدانی و چون من چیزے
ازین مطلب با او نگفتہ بودم گمانم دربارۂ او بیشتر شد کہ
اگر خود او ہم درسیر را نگشتہ باشد مرتکب این جرمیہ را مے
شناسد و چوبے کہ مادرش می گفت ہنوز در دستش بود و چوبے
کلفت محکمے بود.
ہومز گفت. اکنون رائے تو در این باب چیست؟ رائے
من آنست کہ او در پے درسیر رفتہ تا بکوچۂ برگستون رسیدہ و
در آنجا شروع بہ نزاع نمودہ اند و آرتر چوبے از برائے
درسیر انداختہ چوب بر روئے قلب و معدۂ درسیر آمدہ فوراً
اورا کشتہ بدون این کہ اثرے در جسمش باقی بگذارد و چون
در آنجا احدے نبودہ کہ اورا بہ بیند جثۂ اورا با آن خانہ
بردہ دور آنجا گذاشتہ.
و اما شمع و خون و کتابت دیوار و انگشتر تمام این ہا برائے
فریب دادنِ پلیس است کہ نظر ایشان را بجانب امرے

برخلاف حقیقت متوجه سازد۔

ہومز گفت۔ زہے عجیب۔ این کارہائے تو مسٹر گریکسون تمامش از روئے حکمت و مہارت بودہ۔ گریکسون بافتخار جواب داد۔ کہ من خودم را باین فتح بزرگ تہنیت می گویم و زیادہ براین چیزے دیگرے باتو می گویم کہ این جوان بدون این کہ از او پرسم مرا خبر داد کہ در پیر چون دانست من در پے او ہستم بکالسکہ داخل شد کہ از دست من رہائی یابد ومن بجانب خانہ باز گشتم و در راہ بر رفیقے از رفقائے خود بر خوردم و مسافت طویلے باو راہ پیمودم وچون من منزل آن رفیق او را پرسیدم۔ گفت نمی دانم۔

این است ہمہ چیز کہ الحمد اللہ بخوبی انجام یافتہ وکار گذشتہ بسیار مضحک است کہ لستریڈ نشانہ را خطا نمودہ بیخودانہ در پے ستان غرسون بلند شدہ وشک نیست کہ شکست یافتہ بر می گردد۔

وہنوز کلام گریکسون تمام نشدہ بود کہ لستریڈ با پریشانی واضطراب داخل شد وآمادہ بود کہ در کار خود با ہومز مشورت کند۔ چون گریکسون را دید در حیرت افتادہ ایستادہ نمی دانست چہ کند۔ بالاخرہ گفت

این حادثہ در منتہائے غرابت و دور از ہر تفتیشے می باشد

گریگسون بہیئت شخص ظفرمند فیروز گفت۔ آیا چنین گمان می کنی من می دانستم کہ بعد از زحمات زیادہ این حرف را خواہی زد پس آیا رفیقت مسٹر ستان غرسون را پیدا کردی۔
لستر ید گفت۔ مستر ستان غرسون امروز در ساعت شش در مہمان خانہ (ہالیدای) کشتہ شدہ است۔

فصل ہفتم

روشنی در تاریکی

این خبر بر ہمہ مثل صاعقہ فرود آمد و زبان ہا از کلام بستہ شد و گریگسون از صندلی خود جستہ میز را با مشروباتے کہ بر رویش بود سرازیر کرد و من بہومز نظر نمودہ او را دیدم کہ لب ہائے خود را بر روئے ہم گذاشتہ چین در ابرو فگندہ۔ پس گفت (ستان غرسون نیز اشکال کار زیادہ تر شد) لستر ید گفت پیش ازین ہم اشکال کار برائے پریشانی حواس ما کافی بود و اکنون در حیرت و شبہ شدید افتادیم۔
گریگسون لستر ید را مخاطب ساختہ گفت آیا تو در این خبر یقین داری؟ لستر ید جواب داد کہ من اکنون از آنجا می آیم و من اول کسے بودم کہ ازین قضیہ آگاہی یافتم۔ ہومز گفت پیش از آمدن تو ما مشغولِ شنیدن کارہائے گریگسون بودیم۔ آیا ممکن

است تو نیز هر چه کردہ از برائے ما صحبت کنی۔
لستریدگفت. من در نزد شما اقرار می کنم که اوّل معتقد بودم ستان غرسون در این کار دستے داشتہ وبنا براین عقیدہ مشغول تفحص نمودن از او گردیدم تا محل اقامت او را بدانم وبفہمم برا وچہ گذشتہ پس با خود گفتم این دو نفر را بعضے اشخاص درگار (یوستن) در ساعت ہشت و نیم سیم این ماہ دیدہ اند۔ ودر بیپر را در ساعت دو بعد از نصف شب در خانہ معہود کشتہ یافتہ اند۔ پس این در این صورت لازم است کہ بدانم ستان غرسون در اثنائے این چند ساعت درکجا بودہ وچہ می کردہ وبعد از آن برا وچہ گذشتہ پس تلگرافے بہ لیور پول زدم ووصف ستان را در او ذکر نمودہ خواہش کردم تمامی کشتی ہا کہ از این جا بامریکا حرکت می کنند مراقب باشند شاید در یکے آن ہا او را بہ ببنید وخودم نیز شروع کردم جمیع مہمان خانہ ہا وخانہ ہائے اجارہ را۔ کہ در نزدیک گار یوستن بود تفحص نمودن۔ زیرا کہ در پیش خود گفتم اگر راست باشد کہ دربیپر و رفیقش از ہم جدا شدہ اند۔ باید باقاعدہ ستان غرسون بہ مہمان خانہ یا منزلے نزدیک گار رفتہ باشد کہ آن شب را در آنجا خفتہ وصبح بگار بر گردد۔
ہومز گفت۔ آیا ممکن نیست کہ آن ہا پیش از جدا شدن

باہم قرار گذاشتہ باشند کہ در جائے معینے جمع شوند. لستر ید گفت بلے و من نیز ہم چنان از جائے بجائے می رفتم و از ستان غرسون تفحص می کردم تا لبعد از نصف شب ہم چنین لصبح زود خاستہ می گردیدم تا در ساعت ہشت بہ مہمان خانہ ہالیدائی در کوچۂ ژرژ رسیدم و سوال کردم کہ آیا شخصے ستان غرسون نام بایں جا آمدہ است جواب دادند بلے و لیقیناً تو ہمان کسی کہ دو روز است ستان غرسون در انتظارت می باشد. گفتم الآن او در کجاست؟ گفتند در اطاق خودش. و از ما خواستہ کہ ساعت ۹ از خواب بیدارش کنیم. من خواستم ناگہان بر او داخل شوم باین امید کہ از دیدن من مضطرب شود و چیزے بگوید کہ بتوانم از آن فائدہ برم و بر ضد او حجت قرار دہم. پس با خادم مہمان خانہ گفتم اطاق او را بمن بنمائے و او آمدہ اطاق را بمن نمود و خواست خودش برگردد کہ ناگہان چیزے دیدم کہ برعب افتادم و بدنم از آن بلرزہ آمد باوجود این کہ بیست سال است در اداراۂ پلیس خدمت می کنم. و آن چیز خونے بود کہ از زیر در اطاق بیرون آمدہ تا چند قدم رفتہ بود. و لبعد در یک جا جمع شدہ حوض کوچکے گردیدہ بود. من تا آن را دیدم خادم را صدا کردم و او برگشتہ نزدیک بود از دیدن آن غش نماید و چون از داخل اطاق قفل بود ما آن را از در دادہ قوت کردیم باز شد و ما داخل

گردیدیم و پنجره را گشاده یافتیم دستان غرسون در کنار دیوار بالباس خواب افتاده بود و اعضایش سرد گردیده دست و پالیش خشک شده بود و دلالت داشت که روح او چند ساعت است از بدنش مفارقت نموده۔

و خادم مهمان خانه در حال او را اشناخت و گفت همین شخص است که ستان غرسون نام دارد۔ اما سبب مردنش طعنه خنجرے بود در پہلوئے چپش۔ و غریب تر از همه کتابتے بود که بر بالائے سرش بود و بدن من از دیدن آن لرزید و خون بسردی در عروقم جاری شده و سخنے که هومز گفته بود بخاطرم آمد۔ هومز گفت۔ آن کتابت لفظ انتقام بنود که با خون نوشته بودند؟ لسترید گفت همین کلمه بود بعینه بعد از ان سکوت طولانی مجلس را گرفت۔

و پس از چند دقیقه لسترید تمام کردن صحبت برگشت۔ و قاتل نیز بدون که احدے او را به بیند نرفته زیرا که یک نفر شیر فروش در آن صبح زود از کوچۂ پشت مهمان خانه می گذشت۔ نردبانے را که مکرر در کوچه در کنار دیوار افتاده دیده بود بر یکے از پنجره ها گذاشته می بیند و چون اندکے از آن جا دور می شود به پشت سر خود نگاه می کند مردے را می بیند که با کمال آرامی و جرأت از ان نردبان پائین

می آید شیر فروش گمان می کند آن شخص نجارے یا بنائے می باشد که در مهمان خانه کار می کند و ابداً اهتمامی درباره او نمی نماید جز این که با خود می گوید آیا ببینی این شخص چرا در این صبح زود مشغول کار شده و من از شیر فروش پرسیدم که او بر چه هیئت بود. گفت چنان بخاطرم می رسد که مردے بلند قد بود با صورت سرخ و جبهٔ سیاہے در تن داشت و ناچار این شخص بعد از کشتن ستنان غرسون زمانے در اطاق مانده زیرا که من اثر خون در لگنے که آن جا بود دیدم که دستش را در و شسته بود و بر رو پوش تخت خواب نیز اثر خون بود که کاردش را پاک کرده بود.

چون لستر ید قاتل را وصف نمود با آنچه هومز گفته بود من با دنگاه کردم دور صورتش ابداً دلیلے ندیدم که غرور حاصل کرده باشد و بعد این اکتفا نه کرده از لستر ید پرسید۔

آیا در اطاق چیزے نیافتی که مارا در شناختن قاتل مفید باشد. لستر ید جواب داد ہیچ وجه. در جیبش کیسهٔ پولے بود که مال در بیر بوده که زیرا که او منشی در بیر بود. و اداره مخارجش در دست او بوده و در این کیسه هشتا دلیره بود. من از دیدن آن یقین کردم که مقصود قاتل دشمنی یا غرض دیگر بوده و الا از این پول نمی گذاشت و دیگر در جیبش کاغذ و نوشته نبود

بجز یک تلگراف که از کلیفاند زده بودند و امضا نداشت وتقریباً تاریخ آن یک ماه می شد و این حروف در آن بود (ج ۵۵۰ درارد پاہست) ہومز پرسید آیا غیر ازین چیزے نیافتنید؟ چیز با اہمیتے نیافتیم. بر روے تخت خواب کتابے کشاده بود و در روئے میز کاسۂ آبے بود ودم پنجره قوطی کوچکے بود که دو عدد حب در آن بود.

ہومز به محض شنیدن این کلمه فریاد خوش حالی وظفر برآورد لعننۃً از صندلی خود برخاسته گفت این حلقۂ آخری بود و اکنون سلسلۂ مطلب کامل گردید. گریگسون ولستر ید نگاہے باو کردند درحالے چشمشان پراز دہشت بود. پس ہومز برگشت و گفت حالا من آگاہی از تفصیل این جریمه دارم که چگونه واقع شده از وقت جدا شدن دربیر از مستان غرسون درگار راه آہن: تا وقت پیدا شدن جثۂ اودر مہمان خانه و نہایت اطمینان را به آگاہی خودم دارم مثل این که خودم حاضر بوده ام و باچشم دیده ام و بزودی برہان راستئ کلام خودم را بشما می نمایم. پس آیا لستر ید می توانی آن قوطی را از برائے ما بیاوری. لستر ید جواب داد که قوطی ہمراه من است زیرا که من اورا باکیسۂ پول و با تلگراف برداشتم که نگاه دارم ولے من قوطی را در ضمن چیز ہائے دیگر بابے اعتنائی برداشتم. زیرا که او چندان اہمیتے نداشت

ہومز گفت اورا بمن بدہ۔ پس قوطی را گرفت و بجانب
من ملتفت گردیدہ گفت وکتر آیا این حب از حب ہائے
معمولی است۔

من در آن تامّل نمودہ دو عدد حب کوچک سبک
شفاف دیدم کہ رنگ مروارید صاف بود۔ پس گفتم۔ گویا این
حب ہا در آب زود حل شوند۔

ہومز گفت بلے فوراً در آب حل می شوند حالا می توانی
بہ مطبخ رفتہ آن سگے کہ مدتے می باشد ناخوش است و از درد
مے نالد و تو می خواستی اورا بکشی۔ بیاوری۔

من برخاستہ رفتم و سگ را آوردم کہ بسنگینی نفس می
کشید۔ و علامات مرگ بر صورتش پیدا بود و اورا بر زمین گذاشتیم
ہومز گفت۔ یکے از این حب ہا را دو نیمہ می کنم و دو نیمہ
کرد۔ پس نصف آن را در قوطی نگاہ می دارم و نصف دیگر را
در این کاسہ می گذارم و تو قدرے آب برروئے آن بریز و چون
چنین کردیم آن نصف حب فوراً در آب حل گردید۔ لستریڈ کہ
گمان کردہ بود ہومز اورا استہزاء می کند و از این فقرہ تکدیر
شدہ بود۔ گفت شبہۂ نیست کہ این اکتشاف لنہایت مفید می
باشد ولیکن من از برائے او علاقۂ بمردن یوسف ستان غرسون
نمی بینم۔ ہومز جواب داد کہ صبر کن۔ صبر داشتہ باش۔ اے دوست

عزیز من۔ الحال۔ بزودی خواہی دانست کہ اوراچہ علاقہ باین مطلب می باشد۔

واکنون قدرے شیر بہ محلول این حب اضافہ می کنیم۔ تا سگ بتواند۔ آن را بنوشد و خواہی دید کہ باکمال میل آن را قبول کردہ می آشامد۔

این بگفت و آن محلول را در بشقاب کوچکے ریختہ قدرے شیر برروئے آن ریخت و پیش سگ گذاشت کہ فی الفور اورا آشامید۔

اعمال ہومز را تا این وقت شاہد صدق ادعائے او می پنداشتیم وازاین جہت ساکن ماندہ با نہایت بے صبری منتظر نتیجہ و متوقع مُردنِ سگ بودیم لیکن مطلقاً اثرے ظاہر نہ شد بلکہ سگ ہم چنان مثل اوّل نفس می زد و کمتر ولیلے ازاو معلوم نشد ہومز ساعت از جیب خود درآوردہ ثانیہ ہا و دقیقہ ہا را می شمرد و چون وقت گذشت و آنچہ او متوقع بود در رُخ ندارد لب خود را بدندان گزید و علاماتِ شکستِ و نومیدی دراو ہویدا گردید و مرا براو دل بسوخت و گریکسون و لسترید از شکست او تبسّم می کردند اما ہومز برخاستہ دراطاق راہ می رفت و می گفت ممکن نیست کہ این ہمہ از روئے اتفاق تنہا باشد محال است۔ محال است۔

حب ہاے کہ متوقع بودم در کشتہ شدن در سپر پیدا شود
در کشتہ شدن ستان غرسون پیدا شد و با این حال در سگ
اثر با سگ نکرد - آیا بینی معنی آن چہ باشد -
ممکن نیست کہ سلسلہ برہان فاسد باشد این محال است
و با این حال سگ ہنوز زندہ است آیا سرش چہ باشد۔ ہا
اورا یافتم. پیدا کردم. دو رحال حب دویمی را گرفتہ او را نیز
دو نیمہ کرد و یک نیمہ آن را در آب حل نمود و مقدارے شیر بر
او افزودہ در پیش سگ گذاشت و سگ اندکے از آن را
نخوردہ بود کہ اعضایش لرزید و تشنج جاری نمود و مردہ بے حرکت
زمین افتاد۔
ہومز نفسے براحت برآورد و عرق از پیشانی خود پاک کردہ
گفت واجب بود کہ ایمان من محکم تر ازین باشد و چون نتیجہ را
با سلسلہ براہین منطقی متناقض دیدیم لازم است کہ تفسیر دیگرے از
برائے او طلب نمائیم و سبب آن را کہ از باب دیگرے تفحص کنیم نہ آنکہ
بگوئیم برہان فاسد است پس یکے از این دو حب قوطی سم قاتل است
و دیگرے خالی از ہر مضرتے می باشد. و واجب بود کہ من این
مطلب را پیش از دیدن قوطی بدانم از این عبارت آخری ہومز
ہمہ رم کردیم و حرا سیم شد کہ او را جنون عارض شدہ باشد جز این کہ
مردن سگ در مقابل ما حجتے آشکارا بود بر صحت قول او پس تا ریکیے

که مرا فرد گرفته بود شروع کرد برفع شدن و من اندک اندک حقیقت را می فهمیدم

پس هولمز بسخن خود بازگشت و گفت سخت مدهوش شدید و امر در کمالِ غرابت بنظرِ شما آمد - زیرا که نتوانستید در ابتدائے بحث بدلیلِ صادقے که در مقابل شما عرضه شد۔ چنگ زنید - اما من این کار را کردم و هرچه بعد از روے داو مرا بصحت ادّعائے اوّل خود مطمئن تر نمود یا آنکه به عبارتِ دیگر نتیجه منطقی که گریزے ازآن نمی باشد ظاهر گردید وازیں، وآن چیزے که شما را در حیرتِ عظیم وانگند و کار را در نزدِ شما مشکل تر و مبهم تر نمود مرا روشن تر کرد و اعتقادم بصحت نتیجهٔ خودم بیشتر شد۔

ازغلط هائے فاحش آنست که انسان درمیان غرابت و مبهم غامض بودن فرق نه گذارد۔ زیرا که مختصر ترینِ جرمیه هائے معتاد گاه از همه غامض تر میشود بجهت این که دلیل تازهٔ مخصوص بما نمی دهد۔ که در نتیجه گرفتن فائده نجشند۔ پس اگر جثه این کشته بر کنار کوچه افتاده بود و چیزے که باعثِ هیجان و اضطراب ماشود با او نبود یا این حادثه را در منتهائے غرابت بنظر نمے آورد۔ درآن صورت راه یافتن بشناسائی قاتل از صعب ترین کارها بود اما این امور غریبهٔ خارق عادت که درو بود او را آشکارا مے نمود و واقف شدن بر حقیقت آن را سهل می کرد نه صعب۔

گریگسون این کلام را بانهایت بے صبری مے شنید و

بزحمت می توانست ساکت باشد۔

وچون هومز راسخن بنهایت رسید همه با او گفتیم۔ ما بمهارت وهوش تو مسٹر هومز اعتراف داریم و میدانیم که راههائے تو غیر از راههائے ما می باشد ولیکن اکنون چیزے که از رائے ونصیحت مهم تراست مے خواهیم۔ آن گرفتن قاتل می باشد۔ من ولستربد هر یک براهے رفتیم وخطائے ما ظاهر گردید وتو کلامے گفتی که دلالت داشت براین که بیش از آنچه ما میدانیم۔ آگاهی داری واکنون وقت آن رسیده که ما ناچار با عبارت صریح از تو سوال می کنیم که از علم خودت دراین قضیه مارا فائده رسانی۔ آیا تو می توانی اسم قاتل رابگوئی لستربد گفت۔ من نمی توانم انکار کنم وگریکسون این کلام راید اهی گفت چه ما مکرر تجربه کردیم وظفر نیافتیم وجناب تو مکرر گفتی۔ که تمامی حادثه را از روئے برهان میدانم پس آیا اطلاع خودت را که مخفی میداری یا برائے ما می گوئی۔

من گفتم۔ شاید اگر در گرفتن این قاتل تاخیر شود فرصت قرار یا ارتکاب جرمیه دیگر بیابد۔

هومز چون اصرار مارا دید اندک نرم شد۔ ولیکن هم چنان در اطاق راه مے رفت وسرش بر روئے سینه خم بود با ابروهائے پرچین۔ واد

هر وقت غرقهٔ فکر مے شد۔ با این حال بود که عاقبت ناگهان در مقابل ما ایستاده گفت. ممکن نیست که قاتل مرتکب جریمهٔ دیگرے بشود پس از این بابت مطمئن باشید و دیگر آنکه شما اسمم او را پرسیدید که آیا من میدانم بلے من اسم او را دانم اما دانستن اسمش در مقابل این که بتوانم او را بگیریم چیزے نیست و من اُمید دارم که بزودی بتوانم او را بگیرم. من وثوق کامل بشناسائی زند بر خودم دارم و براهہائے مخصوص خودم. جز این که این کار محتاج به حکمت و درایت و بیدارئی کلی مے باشد زیرا که حریف ما پُرزور و سخت است و از قراریکه دانسته ام رفیقے نیز مانند خودش در قوت و مہارت دارد و پس ما دامے که نداند که کسے در دنبال اومی باشد ما را اُمیدواری بگرفتن او جایز است و لیکن بمحض این که چیزے از این مطلب بفہمد اسم و ہیأت را تغییر میدہد و در میانِ ملیون ہائے که در این پایتخت ساکن ہستند مخفی مے شود۔ دا گر من بگویم حریف ہائے ما بسے زیرک ہستند۔ و مردان پلیس در عقب کردن ایشان ظفر مند نخواہند گردید مقصودم اہانت و خوارئی شمائی باشد و بہمین جہت من از شما طلب یاری نموده ام. اگر نتوانستم کار از پیش ببرم و دست خالی برگشتم حاضرم کے مسئولیت و ملامت تمام این حادثه را بر گردن خود بگیرم ۔

ولے اکنون بشما وعدہ می دہم کہ ہر وقت بہ بینم یاری شما برائے من ثمرے دارد و ضررے ندارد فوراً از شما طلب یاری خواہم نمود. گریکسون ولستریدباین وعدہ اکتفا نکردہ واز اشارۂ او بصنّت مردان پلیس خوش حال نشدند بلکہ غضب نمودند. وگریکسون صورتش سرخ گردید ولسترید چشمش برق زد. وخواست سخنے بگوید کہ بزرگِ بچہ ہائے کوچہ کہ ذکر ایشان گذشت. داخل شد و گفت کالسکہ بر دم در حاضر است.

ہومز گفت پہلوان! خدا ترا حفظ کند و بعد از ذولا بچۂ خود قیدے از فولاد بدر آورد کہ دستِ اسیر را با آن می بستند وبالسترید گفت. از برائے چہ این نوع قیدرا شما بکار نمی برید ببین چہ محکم است و چگونہ زود ترا ز برق بہ بند دست مے چسپد. لسترید جواب داد ہرگاہ شخصے کہ باید قید شود پیدا کنیم ہمان قید ہا کہ در نزد ما ہست کافی است.

ہومز تبسّمے کرد و گفت راست می گوئی. وبعد از آن بجانب بزرگِ بچہ ہا ملتفت گردید و گفت. کالسکہ چی رابگو. بیاید صندوق را برداشتہ در کالسکہ بگذارد. ومن از آنچہ از رفیق خودم شنیدم تعجب کردم مثل کسے کہ میخواہد از شہر برود و حال آنکہ چیزے از این بابت با من نگفتہ بود و در حال خم شدہ از زیر تختِ خواب صندوقے بیرون آورد و با تسمۂ از چرم مشغول بستن آن

گردید۔ و دراین وقت کالسکه چی داخل شد۔ هومز باو گفت مرا کمک کن و بدون این که نگاهی باد کند در پهلوئے صندوق نشست۔ کالسکه چی پا راهے پیش آمد و خم گردید و دستا خود را دراز کرد۔ و فوراً صدائے قید را شنیدم که پیچید و هومز برخاست چشمش برق زود گفت۔ مستر جفرسون هوپ قاتل اخنوخ دریبر ویوسف ستان غرسون را بشما تقدیم می کنم در این کار چنان بناگهان و سرعت بگذشت که من چشم خودم را تکذیب مے کردم وهنوز آن هیأت ظفرمندی را با صدائے درشت هومز بخاطر دارم۔

کالسکه چی را دهشت گرفت و چون خود را اسیر دست بسته دید منظر وحشی پیدا کرد۔ و تمام ما مثل مجسمه قریب دو ثانیه خشک شدیم و بعد دو ثانیه کالسکه چی از دست هومز بدر رفته نعره هولناکے برآورده و خودش را بجانب پنجره انگند که از آنجا به بیرون بجهد و شیشه پنجره را شکسته چوب آن را خورد نموده و پیش از آنکه بتواند بیرون رود۔ هومز بر او حمله کرد۔ گریگسون و لستر ید نیز مانند شیر از جائے برآمدند او را قهراً بوسط اطاق برگردانیدند و در این وقت شروع در معرکه شد و حریف ما سخت قوی بود بحدیکه ما چهار نفر نمی توانستیم او را زبون نمائیم بلکه بیش از چند دفعه ما را متفرق

سرگذشت موسیٰ ژوردان حکیم نباتات مستعلی شاه مشهور به جادوگر

افراد اہل مجالس

موسیٰ ژوردان پاریسی۔ حکیم نباتات چہل سالہ۔
حاتم خان آقا تکلہ مغانی۔ قراباغی بزرگ او بہ خود شصت و پنج سالہ
شرف نسا خانم۔ دُختر بزرگ او شانزدہ سالہ۔
گلچہرہ۔ دختر کوچک او نہ سالہ۔ شہربانو خانم۔ زنش چہل و پنج سالہ۔
شہباز بیگ۔ برادرزادہ و نامزد بیک دُختر بزرگِ حاتم خان آقا بیست و دو سالہ
خان پری۔ دایۂ شرف نسا خانم چہل سالہ۔
درویش مستعلی شاہ عراقی۔ مشہور بجادوگر پنجاہ سالہ۔
غلام علی عراقی۔ شاگرد او سی سالہ۔

مجلس اوّل

در ولایت قراباغ در سال ہزار و دویست و شصت سہ سالہ
یک روز از عید نوروز گذشتہ در قشلاق تکلہ مغان واقع می شود

شرف نسا خانم در اُطاق دو یمی آہستہ آہستہ گریہ کُنان نشیم شانہ میزند. گلچہرہ پیش روئے او بازی کُند.

گلچہرہ. آغا باجی! چرا گریہ می کنی.

شرف نسا خانم. دست او گرفتہ تکان دادہ) گم شو!

گلچہرہ. باز شیطانی کردہ دست بطرف اُو دراز می کند. آغا باجی ترا بخدا! چرا گریہ می کُنی؟

شرف نسا خانم (باز زیر دستش زدہ) نگفتم گم شو. کار دستم است بگذار کارم را بکُنم۔

گلچہرہ. تو کہ کار نمی کنی. ہمہ اش را گریہ می کنی بگو بہ بینم برائے چہ گریہ می کُنی؟ اگر نہ گفتی مے روم ننم را صدے کنم. دہ بگو بہ بینم چرا گریہ می کُنی؟ (چادر قدش را از سرش مے کشد)

شرف نسا خانم (دل تنگ. سخت تکانش می دہد) گم شو لکاتہ! دست نمی کشد. نمی گذارد کارم را بکُنم.

(گلچہرہ می افتد بعد بلند می شود. گریہ کناں مے رود پیش مادرش

شرف نسا خانم. (تنہا) آخ لکاتہ! حالا می رود بمادرم خبر می دہد خدایا اگر بیاید بپرسید. چرا گریہ می کردی؟ چہ خواہم گفت آہ ہرگز نمی توانم بگویم؟ برائے چہ گریہ مے کردم بہترش این است حاشا بکنم بگویم کہ ہیچ گریہ نمی کردم.

(چشم ہایش را با دستمال پاک می کند درین حال در باز شدہ شہر بانو خانم

داخل می شو)
شہر بانو خانم - دختر! این بچہ را چرا تکان دادہ انداختہ؟
شرف نسا خانم - بچہ زیر گل بردد! مگر آرم می گیرد؟ از صبح تا بحال نگذاشتہ دو چنگ پشم شانہ بزنم - شیطانی می کند گاہ پشم برمی دارد گاہے چار قدم را می کشد - من ہم بجان آمدم یک خوردہ دورش انداختم - گریہ کنان دویدہ سرتو آرہ است - خون کہ نشدہ است -
گلچہرہ - (گریہ کناں دست ہائش را بچشم ہائش مے مالد) نہ نہ! واللہ دروغ می گوید - ہیچ پشم نمی زند - ہے گریہ می کرد - گفتم - گریہ مکن تکانم دادہ انداخت - پشتم بزمین خورد -
شہر بانو خانم - شرف نسا! گریہ کردن چہ چیز است؟ بتو چہ شدہ است - گریہ بکنی - الحمد للہ - پدرت زندہ - مادرت زندہ نامزد قشنگ و خوب پیش رویت، خوردنی زیادہ پوشیدنی فراوان ناخوشیت چہ چیز است - دیگر گریہ بکنی؟
شرف نسا خانم - نہ نہ! بخدا! گریہ نمی کردم ایک نشکان از گلچہرہ می گیرد) اے زمین خوردہ! من کے گریہ می کردم؟ (گلچہرہ از تو "ننم وائے" را از سرمے گیرد بعد ازان باز)
شرف نسا خانم - نہ نہ! بخدا اگر یہ نمی کردم - الحمد للہ! پدرم زندہ - مادرم زندہ - برائے چہ دیگر گریہ بکنم؟

شهربانو خانم۔ (خنده کنان) چرا نگفتی دختر جان؟ نامزد پیش دوم

شرف نسا خانم۔ نامزدم کیست؟

شهربانو۔ چه طور نامزد کیست؟ مگر پسر عموت شهباز بیگ نامزد تو نیست؟ پدرت بیست روز بعد ازین بیاری خدا عروسی برای شما خواهد کرد که در تمام قراباغ تعریفش را بکنند۔ پری روز بقریان بیگ زروائی کاغذے نوشت۔ از چنگیان شماخی وعده گرفته برای عروسی روانه کند۔

شرف نسا خانم۔ (میان انگشت شست و انگشت بزرگ لب زیرین را گرفته سرش را بلند کرده) واه۔ ننم! چه حرف می زند۔ شهباز بیگ؟ ده روز بعد ازین جامی رود۔ نمی دانم بابام تدارک عروسی را برای که می بیند؟

شهربانو خانم (متعجب) شهباز می رود؟ کجا می رود؟ همراه که می رود؟ چه مے گوئی؟ ترا بخدا! پیش خود حرف مساز! حالا فهمیدم که راستی گریه می کرده۔ راست است دختر بچه ہائے عقل نمی شوند۔ اشک چشمشاں توے آستین شان است بگو به بینم که گفته است؟ شهباز می رود۔

شرف نسا خانم (سرش را پائین انداخته) خودش۔

شهربانو خانم۔ خوب کجا می رود؟

شرف نسا خانم۔ چه می دانم؟ بفرنگ۔ بیاریں خدا نیست

دنیا بودشان کند۔ انشاء اللہ زبانم ہم برلمی گردد؟
شہربانو خانم۔ خوب۔ شہباز ہمراہ کہ بپاریس می رود؟
شرف نسا خانم۔ بہ مہمانی، آن موسی ژوردان۔
شہربانو خانم۔ با آن فرنگی خس و خاشاک در چین خود مان۔ برائے چہ؟ در فرنگ چہ داد و ستد دارد؟ مردہ شود در پاریس مردہ است۔
شرف نسا خانم۔ چہ مے دانم بچہ جاہل است۔
موسی ژوردان عقلش را دزدیدہ کہ در پاریس دختران و عروسان رو باز در مجالس نشست و برخاست می کنند۔ چیزہائے دیگر ہم بسیار گفتہ است۔ آن ہم جنون بسرش زدہ دیوانہ شدہ می گوید۔ باید یک دفعہ بردم۔ پاریس را بہ بینم۔ اول از عموم رخصت می خواہم اگر نگذارد شب سواری شوم۔ می جہم۔ آن سمت ارس موسی ژوردان را پیدا کرد با ہم رفتہ تماشائے پاریس را خواہم کرد۔
شہربانو خانم (جورابے کہ دستش می بافتہ انداختہ رو بدختر کوچک می نماید) دختر گلچہرہ! برو شہباز را از ان اطاق صدا کن بیاید؟ بہ بینم این چہ حرفے است (گلچہر می رود)۔
گفتم خان مرد! عروسی این بچہ ہا را زود تر انجام بدہ! خلاص کن! من از شہباز مے ترسم - روزے

هزار خیال می کُند. پُشت گوش انداختن آخر ہم چه شُد؟
(دریں حال در باز شده شهباز بیگ اندرون می آید)
شهباز بیگ. زنِ عمو! خیر باشد! چه خبر است؟
شهربانو خانم. (روئے درہم کشیده) شهباز! ہیچ می شنوم بفرنگ بپاریس می روی این چه حرف است؟
شهباز بیگ. (نیم خند) اگر بروم چه می شود زن عمو! می روم باز می گردم برائے شرف نسا ہم از کجک که دختران فرنگ بسر ان می زنند. سوغات می آوردم.
شرف نسا خانم. کجک ہائے که دختران فرنگ سر می کنند برائے من لازم نیست. پاریس که رفتی بخری سرِ آن ہا بکن که از قراباغ بعشق آن ہا ہوا برداشته پرواز می کُنی؟
شهربانو خانم. خوب می گوید. کجگ ہائے که میخری سر دختران فرنگ بزن بشرف نسا لازم نیست. خوب! بگو به بنیم تو سر خودی یا جائے پدرت بزرگے داری.
شهباز بیگ. البته از عموم اذن بگیرم که می روم موسی ژوردان خودش از او رخصتم را خواهد گرفت.
شهربانو خانم (خشم ناک) بسیار خوب! تو از راه در رفتهٔ خودت راه گُم کردهٔ برو! من در این ساعت حاتم خان آقا رائے صدائے کُنم. و به بنیم موسیٔ ژوردان چکاره است. برادر زادهٔ

و را فریفته پاریس می برد والله کاهے بسرش مے آرم. راه آمد و شدش را گم کرده پاریس را هم فراموش کند. بسیار خوب تو برو! من حالا حاتم خان آقا را صدا کنم بلیست روز از عروسی تو مانده چه طور بپاریس مے روی.

شهباز بیگ. چه طور بیست روز بعروسی من مانده است؟ من هنوز طفلم بخواهش خود با این زودی زن نخواهم برد و عروسی نخواهم کرد مگر زور باشد؟

شهربانو خانم.-(فریاد کنان) بلے که زور است. البته اگر شرف نسا بچه نمی شد. دو سال پیش از ین مے بایست عروسی تو شده باشد. مثل شما جوانان جاهل از زن نبردن همه براه بدمے اُفتند پے دُزدی و دلگی می روند.

شهباز بیگ. آدم از گرسنگی و برهنگی پے دُزدی و دلگی می رود. الحمد لله من کم و کسرے ندارم.

شهربانو (بریش خند) به بینی کدام گداها دُزد شدند. راه زدند! ترا بخدا! بعقلت نناز! برو پے کارت! تو بکلّی از راه رفته. (شهباز سرش را پائین انداخته می رود) مگر حاتم آقا و شهربانو خانم مُرده اند؟ یک مرد که فرنگی شهباز را از راه در برده پاریس ببرد و دختر شرف نسا را! فراموش کردم. بگو به بینم. آن خس و خاشاک ورچین شهباز را

بچہ زبان یا تابیدہ بپاریس مے برد؟

شرف النسا خانم۔ چہ مے دانم چہ گفتہ است؟ گفتہ است در پاریس دختران و عروسان خوش گل در مجالس میان مردم رو بازمی روند۔

شہر بانو خانم۔ دیگر چہ حروف زدہ؟

شرف لنسا خانم۔ من چہ می دانم؟ گفتہ است! پسرہا با دخترہا و عروس ہا در یک جا بازی می کنند۔ می گویند۔ می خندید۔

شہر بانو خانم۔ (دل تنگ) واہ! ایں کہ ہماں حرف اوّلی است غیر ازیں چہ حرف زدہ است؟

شرف لنسا خانم۔ حرف دیگرے خیلے زد آں با خاطرم نماند ہم ایں یکے خاطرم ماندہ بود۔ من چہ می دانم؟

شہر بانو خانم۔ (خشم ناک) اللہ اکبر! دختر! آخر من چہ طور بجا تم فہاں آقا بگویم اکہ پسر برادرت شہبازہ بیگ در قرا باغ جائے خود نشستہ یا سوز دختران پاریس شدہ باتفاق موسیٰ ژور داں می رود و دختر شانزدہ سالہ ات۔ شرف لنسا خانم۔ ازیں جا بہ آن جا بدختران عروسان پاریس حد بردہ۔ ہنوز کسے می رود نہ کسے می آید۔ اشک چشمش را مثل سیل جاری کردہ عز اگر فتہ است۔

شرف لنسا خانم۔ (از جا برخاست) وائے خدا خاک بسرم زنکہ چہ

حرف با می زنند ۔ زمین زیر پایم لرزید ۔ برخیزم فرار کنم لرزندہ واز اطاق بیرون آمد و می رود)

شہر بانو خانم (رو بدختر کوچک کردہ گلچہرہ! بابایات پشت خانہ باچو پانان حرف مے زنند ۔ برو بگو زود ایں جا بیاید اکار واجبی ہست (گلچہرہ مے رود) ایں فرنگی ہا چہ قدر مردمان ناشکر و نمک نشناس می شوند ۔ ہیچ نیکی نمی فہمند ۔ من بے عقل باز ہر روز غذائے سرنہار موسیٰ ژوردال کرد باید باشد ۔ سر شیر باید باشد ۔ سر شام پلو (پلاؤ) باید باشد ۔ باز قورمہ باید باشد ولایت خود ش کہ مے رود ۔ نگوید ۔ زنان ایلات قراباغ بے معرفت می شوند ۔ حرمت مہمان را نمی توانند بجا بیاورند ۔ وہ ببا! بعد ازیں بمردم خوبی کن! تمام خوبی ہا بباد رفت ۔

(دریں حال دربار شدہ ۔ حاتم خاں داخل می شود)

حاتم خاں آقا ۔ خیر باشد خانم! چہ شدہ است کہ مرا ہیچ بتعجیل خواستہ؟

شہر بانو خانم (ترش رو) چہ می خواستی بشود ۔ بیا بین آں جنس وخاشاک (درجین بخورد و بخواب مہمان عزیزت می گویند برادر زادہ ترا از راہ دربردہ ہمراہ خود بپاریس مے برد ۔

حاتم خاں آقا ۔ چہ طور موسیٰ ژوردال شہبانز را بپاریس

می برد؟ که می گفت.

شهربانو خانم - من می گویم شهباز خودش لشرف لنا گفته است

حاتم خان آقا (با قهقهه غیر طبعی) خاخاخاخا! شهباز می داند که دل دخترت نازک است. با او شوخی کرده یقین شرف لنسار ازین حرف ها پریشان است. خاخاخاخا! مادر و دختر دو تا پول عقل نه دارید - بهر حرف مفت از جا در می روید.

شهربانو خانم - (فریاد کنان) تو همیشه همه چیز را سهل می پنداری - بچه جاهل است - شاید آن فرنگی پاره خزف ها زده عقلش را دزدیده باشد - خون نمی شود! مروی! هر دو تا را صدا کنی پرسی به بینی - که این چه حرفی است.

حاتم خان آقا - خیلی خوب! ضعیفه! برای خدا داد نکن! الآن صدا می کنم - پیش خود رفته - جیای شوم - حوصله ات تنگ نه شود.

پرده می افتد

مجلس دوم

درهمان روز اطاق اولی واقع می شود - اطاق با گلیم و خالی

پاکیزه فرش شده از یک طرف جوالهائے آرد چیده در طرف دیگر خیک هائے روغن و مفرش هائے پشم گذاشته حاتم خان آقا در صدر اطاق بروئے فرش نشسته زنش شهربانو خانم پهلوئے راست شوهرش پشماق بسته چارقد سفید بسر انداخته یک زانو نشسته است و در مقابل حاتم خان آقا پسر برادرش شهباز بیگ تکیه بدسته خنجر نموده منتظر است به بیند عمویش چه خواهد گفت و در روئے یکے از مفرشها که پشم دارد یک قالیچه انداخته شده است پهلوئے راست شهباز بیگ گذارده اند. موسی ژوردان در لباس فرنگی پا بروئے پا انداخته سر برهنه سیگارے دست گرفته سوزاییده می کشد. دختر بزرگش شرف النسا پیش ازیں ها خلوتی آمده رفته در پشت گلیم در کودک که در جلو بارها آویزان است کمین کرده تا به بیند چه گفتگو خواهند کرد دریں حال.

حاتم خان آقا در رو بموسی ژوردان کرده) حکیم صاحب شنیده ام شهباز مارا بفرنگستان می برید. چه کیفیتے است؟

موسی ژوردان. بلے. حاتم خاں! خودم می خواستم ایں را بشما بگویم حیف است مثل شهباز بیگ جوان زیرک وصاحب سواد زبان فرنگ نداند من تعهدی کنم اورا پاریس برده زبان فرنگی یاد داده راهش میاندازم. چوں که با آں زبان خیلے شوق دارد زود یاد می گیرد حال از مجالس و همنشینی من پاره کلمات را حفظ

کردہ است!

حاتم خان آقا ۔ درد شہباز بیگ می کند، شہباز بیگ؟ راست راست است۔ می خواہی با مدیس بروی؟

شہباز بیگ ۔ بلے عمو! بادن یا موسی ژوردان می روم۔ پس ازاں خودم برمی گردم می آیم۔

حاتم خان آقا ۔ برائے چہ بچیم۔

شہباز بیگ ۔ برائے آموختن زبان فرنگ۔ عمو!

حاتم خان آقا ۔ زبانِ فرنگی بچہ دردِ تو می خورد؟ عزیزم برائے شما زبان ہائے عرب و فارس و ترک و روس لازم است۔ الحمد للہ در مدرسہ ہائے کہ از شفقت دولت علیہ خود مان باز شدہ است ہمہ را خواندہ و آموختہ۔

شہباز بیگ ۔ عمو! زبان فرنگ ہمن بسیار لازم است پارسال کہ مرا بجہتہ اذن نہ کنند۔ تبفلیس فرستادید۔ تار وردی شہباز لسیر اللہ وردی بیگ برائے ایں کہ درورشو زبانِ فرنگ آموختہ بود۔ مجالس از من زیادہ تر احترامش می کردند۔ باوجود ایں کہ غیر از فرنگی و ترکی زبان دیگر نیست۔

حاتم خان آقا ۔ فرزند! تو ہنوز بچہ ایں ہا ہمہ حرف مفت است! برائے انسان عقل لازم است۔ برائے یک زبان زیادہ تر دانستن عقل بیشتر نمی شود۔ آدم با ید بہرہ زبانے کہ دارد

فی الجملہ فہیم واز رسوم و عادات اہل زمانہ مطلع باشد کار خود ش را پیش ببرد۔

شہباز بیگ۔ یکے از اہل زمانہ ہم مردمان پاریس است بحرف خود شما آن ہا را نیز باید دانست۔

حاتم خان آقا۔ چہ عیب دارد۔ میل داری۔ رسوم آن ہا را ہم یاد بگیر!

شہباز بیگ۔ دریں صورت اگر پاریس نہ دم۔ رسوم آن ہا چہ طور بگیرم؟

حاتم خان آقا۔ خیلے آسان است۔ چنانچہ من خودم غیر از قرا باغ جائے نرفتہ ام محض دیدن موسی ژ وردان و شنیدن اختلاط ہائے او ہمہ رسوم آن ہا بلدم۔

شہباز بیگ۔ قبول ندارم عمو! شما چہ طور از رسوم اہل پاریس خبردار ید۔

حاتم خان آقا۔ در یک ساعت من بشما حالی مے کنم۔ بجہیم برائے من یقین حاصل شدہ۔ ہر رسمے کہ ما داریم رفتار اہل پاریس برخلاف آنست۔ مثلاً ما دست ماں را حنا می بندیم۔ فرنگی ہا نمی بندید۔ ما سر ماں را می تراشیم و آن ہا نمی تراشند۔ ما با کلاہ می نشینم۔ آن ہا سر برہنہ مے نشینند۔ ما کفش پا مے کنیم ایشاں حلیمہ نا با دست غذا می خوریم آناں با قاشق! ایں جا آشکارا

پیشکش می گیریم ـ آنجا پنهان مے گیرند. ها ها ہمہ چیز باور مے کنیم آن ہا ہیچ چیز معتقد نمی شوند ـ زنان ما لباس کوتاہ می پوشند زنانِ آن ہا بلند تر مے پوشند ـ

موسیٰ ژوردان (ریش خند کنان) خا خا خا! حاتم خان آقا متعجب می کنم مثلِ شما مردِ کہن سال مطلع از قواعد منطقیہ با این ہمہ عقل و فراست چرا اما این زمان در یکے مشورت خانہ ہا بسلکِ ارکانِ مشورت داخل نشدہ اید ـ اگرچہ با قاعدۂ کہ شما تقریر می کنید ایراد نمی توانیم بگیرم لیکن اگر رخصت می دہید من ہم خواہم چند کلمہ عرض کنم ـ

حاتم خان آقا ـ بفرمائید حکیم صاحب! شما ہر چہ بگوید خوش است ـ

موسیٰ ژوردان (باوقار) حاتم خان آقا! قصد من این بود ـ کہ شہبانہ بیگ را پاریس را بردہ اولاً خودم متوجہ تربیت او شدہ زبان و علوم فرنگ بقدر مقدور بوے تعلیم کنم ـ ثانیا او را بدولت خودمان شناسایندہ در عوض نیکی و زحمت ہائے کہ این جا در حق من کشیدہ اید از دولت بخشِشے گرفتہ باز بگردانم زیرا کہ من از علماء و حکمائے دار العلم تحت حمایت خاصہ دولت و از مقربان و معتمدانِ اعلیٰ حضرتم ـ اما چون از تقریر شما مشخص شد کہ منکر فوائد سفر اید بنا بر آن بر من لازم مے شود کہ فوائد سفر را موافق

واقع با مثلے حالی شما کنم - اگر مثلاً من بقرا باغ نمے آمدم دوستش را بجیب خود دراز کرده دفترے درآورده باز نموده چند تا علفے که باسلیقه چیده بود نشان می دهد) اگر من بقرا باغ نمی آمدم که می دانست در ییلاق هائے قراباغ این علف ها موجود است؟ پیشتر ازین اطبا و حکمائے ما جناب لینه و تورنفورت و بارترام چنین گمان کرده اند که این نباتات همین در کوه هائے الپ و در امریکه و افریقه و کوه هائے شوی سارایا می باشند - اما حال من بسبب آمدن این جا پدار العلم پاریس خواهم کرد - حکمائے مذکور بالکلیه سهو کرده اند - این نباتات در کوه هائے قراباغ بکثرت موجود است و ماهیت این نباتات را تحقیق و خواصش را بتجربه مشخص کرده در این خصوص بجهت استحضار اطبا تصنیف جدید در عالم مشهور خواهم نمود مثلاً این علف که می بینید بزبان لاطین اسمش (با دست بسوئے علفے اشاره کرده) آقا نتریس است - بتجربه من بدرد دل بسیار فائده دارد جناب لینه این را در درجه ششم فرض می کند و جناب تورنفورت در درجه چهارم فرض می کند اما من در درجه دویم فرض خواهم کرد و، اسم این علف پلاتین "سراسترم گپ نیم" است در دو چشم را نهایت منفعت دارد جناب لینه در درجه هفتم فرض می کند و جناب تورنفورت در درجه ششم - اما من در درجه دهم فرض خواهم کرد - اسم این گیاه پلاتینی "کالمینا آفریکنا"

ست و علاج دردِ دندان منحصر است باین. جناب لینه در درجهٔ پنجم و جناب تورِ نفورت در درجهٔ سیّم فرض می کُنند. ولے من در درجهٔ هشتم فرض خواهم کرد. اسم این علف بلاطیقی" اقوام براتوم است تا این زمان در اروپا هرگز مشهور نبود. از نباتات امریکه مے دانند. حالا من خیلے مسرورم که آن را در کوه هاے قراباغ جسته ام که براے سرما خورده در نهایت درجه نافع است جناب لینه درجهٔ ششم و جناب تور نفورت در درجهٔ پنجم فرض می کُنند. اما من درجهٔ چهارم فرض خواهم کرد و ماهیّت و خواص همه نباتاتیکه پیدا کرده ام ازین قرار نوشته بعالم معلوم خواهم نمود. و اسم و رسم من ازین جهت از اسم و رسم غورنغ قیلفور و سامی جناب لینه که ارفع و اجل بوده خدمت نمایانم براے علوم از خدمت مجمع علماے ئزمانیه که در تجسّس و پیدا کردنِ سیب زمینی در ناخوشی قاز توفل بوطن خود ایشان نمودند اعلیٰ و افضل خود شُد.

حاتم خان آقا. حکیم صاحب والله! هیچ نه فهمیدم چه گفتی قیلفور دکیست؟ لینه کُدام است؟ تور نفورت چه کسے است؟ چرا آن ها زحمت کشیده بعلف درجه قرار داده اند؟ ذر بانی چیست؟ قاز توفل که بود؟ چرا مریض شُده و چه بزرگ شخصے بوده است که وطن باین مرتبه اعتدال مزاج و طول عمرادرا

طالب است (اہل مجلس یکے سکوت کردہ موسیٰ ژوردان خندیدہ) حکیم صاحب گویا شہباز برا ہم می خواہید ببرید واز ین علمہا باد بیاموزید۔

موسیٰ ژوردان۔ حاتم خان آقا! بہ بخشید! راست می فرمائید۔ الحال فہمیدم کہ برائے شما چہ قسم مثل باید آورد مثلاً یک ماہ پیش ازیں از جائے دور دست قراباغ آدم خوش بختے کہ اسمش را فراموش کردہ ام۔ زیر پایش اسپ کہیلانی آمدہ مہمان شد اگر بقراباغ نمی آمد این قدر دولت را از کجا بدست می آورد؟

حاتم خان آقا۔ حکیم صاحب! بہ بین این حرف چہ قدر آشکار است! راست می فرمائید۔ اگر او بقراباغ نمی آمد ہرگز باآن دولت نمی رسید۔

شہباز بیگ۔ عمو جان! قربان سرت! ہمچو کہ ہر دو بقاعدہ سفر اقرار آوردید۔ اگر خوش بختی مرا می خواہید مُرخصم بفرمائید با موسیٰ ژوردان بروم ہرگز ہمچو فرصتے بدست نمی افتد؟

حاتم خان آقا۔ (قدرے فکر کردہ) شہباز تا کے می تواند پاریس برود وبر گردد حکیم صاحب؟

موسیٰ ژوردان۔ رفتن وبر گشتنش یک سال زیادتر

نمی کنند۔ چوں فائدہ از رفتن او در منظور است عمدہ آموختن زبان فرنگ است اگر کمتر از یک سال بماند بالکلیّہ دست نمے دھد۔

حاتم خان۔ (رو بزنش کردہ) ضعیفہ! دیگر چہ بکنیم؟ بگذار برود! کلاہت را بگردانی سال می آید۔ می گذرد جوان است دلش می خواہد برود پاریس را بہ بیند۔ حکیم صاحب مرد خوبے است۔ در حضور او کسب معرفت مے کند۔ نیک و بد را می بیند۔ از دولت بخشش مے گیرد۔ ہر سال در قرار باغ حاضر می شود ماہم مشغول تدارک عروسی او می شویم۔ وقتے کہ آمد انجام می دہیم۔

شہربانو خانم۔ داد و فریاد کنان از جا برخاستہ۔ مرد! خیالت از کجا ست؟ اچہ می گوئی؟ نہ پاریس رفتن او را می خواہم نہ کسب معرفت کردنش را و نہ از دولت فرنگ بخشش گرفتنش را این ہمہ بہانہ است۔ شہباز می خواہد۔ پاریس برود۔ با دختران و عروسانے کہ در انجمن ہا میانِ مردم رو باز می گردند۔ خوش گذرانی بکند۔ بگو یدِ بخندد۔ والسّلام۔

حاتم خان آقا۔ (تنگ آمدہ) ضعیفہ! برائے خدا داد بکن بس است۔ دیگر چہ بکنم؟ بتوانی نگذار، برود! اگر مادر را بقفس مے کرد۔ و اگر مرغے کہ در آسمان

می پرد می توان از پریدن باز داشت. شهباز را هم باند در می
شود نگاه داشت رخصت نده هم می جهد که گرده اسب خود را آن
طرف ارس می رساند بند بازان گنجی پیدا شد گنم. مگر او را
نمی شناسی که چه قدر لجوج است؟

شهربانو خانم. (دیگر بلند تر داد کرده) من از وهم لجوج
ترم نمی گذارم، اگر شهباز را گذاشتم بار ببرد این لجیک لجیک
چیلی ها باشد (دستش را دراز می کند. بسوی چهار قدمش)

شهباز بیگ. (بخاطر جمعی خنده کنان) الله اکبر زن یا عموم
نمی دانم کدام قرار دلها مرا دوستاق خواهد کرد.

شهربانو خانم. (فریاد کنان) خواهی دید می توانم. بکنم
یا نه. اگر من نتوانستم بکنم. تو از هیچ می توانی. بلی!

حاتم خان آقا. کار زن ها خطا است.

(موسی ژوردان تعجب می کند. شهباز بیگ متغیر در
ساکت می ماند)

پرده می اُفتد

مجلس سیّم

باز همان جا واقع می شود - شهربانو خانم توے خانه نشسته شرف النسا خانم هم در گوشهٔ پشتم شانه می کند درین حال در باز شده خان پری دایه شرف النسا خانم اندرون می آید)

خان پری - سلام علیک -

شهربانو خانم - علیک سلام - خان پری ! فهمیدی چه شد - (شرف النسا خانم گوش می دهد) هیچ شد که شهباز می رود پاریس، حال ترا برائے آن خواستم که اگر چارهٔ داری بکنی - خودت می دانی خانم خان آقا مرد دهن باز است اوّل خوب حرف زد - امّا آخر سست شد از دشمنانِ بے پا تے موسے ثروردان شهباز فریب خورده امّا من یا باید بمیرم یا نگذارم شهباز پاریس برود - ناشتی

اشک چشم شرف النساء را نمی توانم به بینم۔ ہرگز خدا راضی می شود شہباز برود ہاریس، پے خوش گذرانی۔ بچہ شانزدہ سالہ گل رخسارہ ام۔ آہ بکشد۔ از دیدہ خون بریزد۔ ہمچو ابریشم زرد شود و مثل نخ باریک بریسد۔

خان پری! چارہ آنست آن وقت بشما گفتم۔ چہ لازم است۔ از خانم خان آقا یا از دیگرے منت بکشی؟ بغرست در ہمسایگی از دہ آنچہ بدیع درویش مشعلی شاہ را کہ قزلباش آمدہ است بیاورند۔ ہم طورے کہ دل خواہ خود تست این کار را صورت بدہد من در جادوے او یک قدرتے دیدہ ام کہ اگر بخواہد در یک ساعت مرا از پیرہ شوہرم جدا می سازد۔

شہربانو خانم۔ خان پری من ہم قوت جادوے او را شنیدہ ام اما چون کار کار مشکلے است باز تشکیک دارم ہیچ از آن کارہاتے کہ کردہ است میدانی۔ بگوئی؟ بہ بینم درست و دل گرم می شود۔

خان پری۔ خانم! سلمیٰ ناز زن کریم۔ کدخداے آنچہ بدیعی را او طلاق گرفتہ۔ بدیگرے نداتے؟ دختر مرد کہ صفدر علی مغانی را او بشوہرش نہ رسانید؟ پدرش را کہ بدادن دختر راضی نمی شد۔ بجادو نکشت؟ شوہر شاہ صنم دختر کربلائی قنبر جواد اہد را برائے این کہ زن دیگر نبرد اتیک سالہ راہ نگردانید

هیچ چی از دست او رہائی ندارد۔

شہربانو خانم۔ نور دیدم خان پری! پس زود تر پسرت علی مردان را۔ الآن بفرست مستعلی شاه را از آنچه بدیع بردارد۔ بیاورد بگوید خانم می خواهد۔ هرچه بخواهد۔ وعده کند خلاصه سر شب دقت چراغ روشن کردن۔ باید مستعلی شاه خانۂ ما حاضر شود۔

خان پری۔ چشم خانم! الآن می فرستم۔ اما باید مستعلی شاه از حاتم خان آغا و شهباز بیگ پنهانی این جا بیاید۔ خدا نکرده اگر شهباز او را در این جا ببیند هم او را می کشد و هم مرا زنده نمی گذارد۔

شہربانو خانم۔ البتہ من ہمین حالا میروم ہردو را روانہ می کنم بسر کشتی و ایلچی می سپارم۔ پس از آمدن درِ اطاق شرف نسا بخواہند کہ امشب این جا آب گرم کردہ سر شرف نسا را خواہم شست تو برخیز و پسرت را روانہ کن پی درویش دہ ہردو می روند بعد۔

شرف نسا خانم۔ تنہا ایستادہ آخ! شکر خدایا! دلم یک خورد آرام گرفت، خراب شود۔ ولایتے کہ جادو و جادوگر در آن جا نباشد اگر درویشے کہ دایہ ام گفت نمی شد بیشک۔ موسیٰ ژوردان شہباز سامی بیوہ روزگارم را سیاہ می کرد۔

(درین حال در باز می شود شہباز بیگ می آید تو)

شہباز بیگ۔ شرف نسا جان! دردت بجانم! دانستی زنِ عموم

امروز چه کرد! پیش رُوتے موسیٰ زوردان لبسرعوم دادزده مرا ہم تہدید می کرد۔

شرف النسا خانم ۔شہباز از کار ہاتے خودت، ہیچ خبر نداری داد زدن زن عموت بنظرت غریب می آید۔

شہباز بیگ ۔ شرف نسا جان! دردت بجانم! من خودم چه کرده ام۔

شرف نسا خانم ۔ دزود رفته دست دراز کرده از پشت کارگاہش چند پارچه کاغذ نیم صفحه درآورده باز می کند، شہباز این شکل ہا را پس برائے من که آورد؟ تو بیاوردی؟ نگفتی صورت دختران وعروسان پاریس است؟ ہمین در پاریس چه قدر دختران خوش گل ہست ۔ این ہا در مجالس وغیره ہم رو باز با پسران یک جا نشست و برخاست می کنند۔ ہنوز من از کجا لتم این شکل ہا را بزن عموت نشان نه داده ام۔

شہباز بیگ ۔شرف نسا! چه امثل بچه حرف می زنی؟ این شکل ہا لاتے کتاب موسیٰ زوردان بود۔ وقتے کتاب ہاش را گشوده نگاه می کرد۔ چشمش باین ہا اُفتاد - درآورد دادمن گفت ببرینا مزدت نشان بده! بگو! دختران وعروسانِ پاریس امسال این قسم لباس می پوشند سال گذشته طور دیگر لباس داشتند سال آئنده نوع دیگر لباس خواہند پوشید۔ در پاریس ہر سال رسم

پوشیدن عوض می شود۔ من ہم آوردم دادمت ۔ ازین چہ در آمد ؟
شرف نسار خانم ہمان در آمد کہ بعشق این دختر ہا ہوا بر داشتہ پرواز می کنی ۔ می خواہی ۔ پاریس بروی ۔
شہباز بیگ ۔ شرف نسار این چہ حرفے است میزنی ۔ دختران پاریس قربان یک موئے تو باشد من کہ مثلِ تو یار زیبا دارم حوریانِ بہشت بچشم نمی آید ۔ یک روز بے تو نمانم ۔
شرف نسار خانم ۔ بس است ترا بخدا این بازی ہا را این جا دیناک پسرے کہ بگوید یک روز بے تو نمانم ازین جا پاریس نمی رود تو مرا ہیچ نمی خواہی ۔
شہباز بیگ ۔ شرف نسار راستی از من بد گمان شدہ ؟ تیرے بدلم می زوی بہتر ازین حرف بود کہ بروییم زوی آخر بپرس ہمین بچہ سبب پاریس می روم ۔
شرف نسار خانم ۔ چہ کار دارم بپرسم ؟ سببش را خودم بہتر می دانم ۔ سببش ہمین ہا است ! و دیگر زبان فرنسیچہ کنان کاغذ ہائے شکل را سخت چنگال کردہ می ریزد ؟
شہباز بیگ ۔ بخدا کہ سببش آن ہا نیست ؛ نمی دانی کہ ہمسران من ہمہ نوکرے و نی صاحب معرفت شدہ حرمت و عزت یافتہ خوش بخت گشتہ اند این ماندہ ام در میان این بے زار بے نام و نشان ۔
شرف نسار خانم ۔ اولاً این را کہ گفتی دروغ است کہ از ما ہا

بمعرفت و خدمت خوش بخت شده است - این خوش بخت ها کہ دیدہ
ہمہ بواہ ہائے دیگر بہ بخت رسیدہ اند ثانیا اگر خدمت ہم می خواہی
بکنی برو در تفلیس بکن - ہر گاہ خواستی شہر ہائے دیگر ہم برو ی
جائے بده کہ دسترس باشد خبر تان برسد! بپارس اگر ماہانہ کسے
میرود - نہ کسے می آید -
شہباز بیگ - راست می گوئی - اما بہر کار آدم باید واسطہ
داشتہ باشد - در تفلیس یا شہر ہائے دیگر کسے مرا نمی شناسد کہ واسطہ
من شدہ بسر خدمتے بگذارد - تا باعث حرمت من بشود - اما این فرنگی
مردے خوبے است و مرا بسیار دوست می دارد و خانوادہ مارا می
شناسد - از پاریس بر گردیدن و آموختن زبان فرنگی بدولت شناسیدن
این مرد مشہور می شوم پس از بر گشتن در ہمہ جا جائے دارم -
شرف النسا خانم - این حرف ہا ہمگی حیلہ و برائے فریفتن من
بہانہ است چہ حرفے است کہ مثل نوجوانِ با کمال در تفلیس خدمتے
پیدا نمی کند -
شہباز بیگ - پس از مراجعت از پاریس باز بہ تفلیس رفتہ نوکری خواہم کرد
شرف النسا خانم - دکانہا ہائے شکل بلا یاتے می زندد در پاریس مثل تو
جوان از دست این بومہا می تواند جانے سلامت در ببرد تا بعد از برگشتن مثل
آدم رفتار نماید؟ ہرگز نمی توانی پاریس بروی - ہر وقت رفتی آن
وقت بخود بنازد درین حال حاتم خان آقا بآہنگ بلند شہباز بیگ را از

از بیرون صدا می کند او هم زود بیرون می رود)

پرده می افتد

مجلس چهارم

واقع می شود در اطاق خانم خان آقا۔ یک طرف شهربانو خانم طرف دیگر شرف النساء خانم۔ در گوشہ خان پری دایہ اش نشستہ اند دو ساعت از شب گذشتہ است شہربانو خانم سرش را بالا زدہ بخان پری نمودہ دل تنگ می پرسد

شہربانو خانم۔ خان پری! چہ طور شد۔ درویش نہ آمد۔

خان پری۔ خانم! شتاب مکن! الآن می آید۔

دریک دفعہ در باز شدہ مستعلی شاہ جادوگر عبوس کردہ داخل می شود،

مستعلی شاہ۔ السلام علیکم!

شہربانو خانم۔ (سر بالا کردہ) وعلیکم السلام بابا درویش خوش آمدی بیا بنشین۔

مستعلی شاہ۔ (نشستہ) خانم! نسبت من چہ خدمتے داشتید بفرمائید تا بجان و دل باتجامش بکوشم۔

شہربانو خانم۔ بابا درویش! برائے کارے جزوی ترا زحمت دادہ ام۔ مطلب این است کہ شہبازہ بابا لمرہ گمراہ

شده. یک مهمان فرنگی داریم خیال کرده است باتفاق او بشهر پاریس برود. بچه گل رخسار مرا که نشسته نامزد اوست وپس از بیست روز بنا ی عروسی داشتیم، گریان ونالان بگذارد من وخانم خان آقا هرچه گفتیم والتماس نمودیم گوش نداد. بایست کاری بکنی. شهباز نتواند پاریس برود وموسیٰ ژوردان از او دست کشیده برود.

مستعلی شاه. خانم این کار جزومی بآسانی نیست بلکه بسیار بزرگ ومشکل است. می بایست در این کار اثر جادوی من بر موسیٰ ژوردان یا شهر پاریس بتر کند.

شهربانو خانم. بابا درویش اچه طور اثر جادو بسر موسیٰ ژوردان یا پاریس باید بتر کد.

مستعلی شاه. خانم یا مثلاً اگر به شهباز بیگ دست بزنم لازم است جنّی ببدن او مسلّط کنم. خیال این سفر را از سر او بدر آورد اما ممکن است از این کار بنرسد رخنهٔ بعقلش برسد مریض یا معیوب بشود. چونکه بسیار بچه وجوان است.

شهربانو خانم. وا برای خدا! بابا درویش هیچ نگو! این ها همه برای آنست که شهباز یک روز از پیش چشمان کنار نباشد. چه می شود راضی باشیم براین که جن بر او مسلّط گردد؟

مستعلی شاه. دراین صورت بایست بدیوها وعفریت ها حکم کنم پاریس را خراب وزیر رو کنند تا شهباز بیگ از نیت رفتن آن جا بیفتد یا بستارهٔ مریخ امر کنم گردن موسیٰ ژوردان بزند دیگر کسی شهباز را نبرد. این امر غیر از این چاره ندارد.

شهربانو خانم - این چه طور ممکن است بابا درویش! همچو کارے
را هم مے توان کرد -

مستعلی شاه - به خانم! این کار من است - جائے شبهه
نیست مگر نشنیده چند تا شیاطین را امر کرده ام همیشه در قلعه شیشه
میان ملاهاے شیخی و اصولی فتنه و فساد انداخته هرگز آن ها را آرام نگذارند
برائے این که بالائے منبر رفته آشکارا بمردم وعظ کرده بودند.
بجادوگر و ساحر باور نکنید! آیا من نیستم که کیل جان نام عفریت
را که در شیطنت و مضرت فرید عصر است ببدن آقا ولی پسر
علی قلی منتقل کرده بجا[illegible]م سالیان مسلط نموده ام از ترس
او شب و روز در خانه خود سال[illegible] توانند راحت بخوابند - هنوز
هم بمردان سالیان کم قصاص کرده ام زیرا که آن ها پارسال مرا
بیابان ره نداده دوانند که این جاے دار المومنین است - تو
درویش و جادوگری این جا پا مگذار؟ کدام کارها را بگویم؟ این ها علامت
علم هائیست که درین زمان نزدیک کرده بودم. پانزده سال پیش ازین
کنار ارس آمده بودم می خواستم از پیش محالات نخجوان و شرور گذشته
بامردان بروم مردمان هر دو محال مانع شدند که تذکره نداری نمی
گذاریم باین خاک گذر کنی آدم ناشناس و بے تذکره را راه دادن
و باین طرف گذرانیدن موافق قانون قدغن است باوجودیکه
متقلب ها خودشان شب و روز آدم هائے را که برائے آوردن

مال فرنگ که قدغن است بخاک روس نیارند. نمایندگی کرده باین طرف وآن طرف می گذرانیدند. هرچه متوسل شدم گوش بحرف من ندادند پایین و بالا هرچه گردیدم نشد. یک دفعه تند شده با جنه و عفریت ها حکم کردم خان هائے همه محالات نخجوان و شرور را کنده با خاک یکسان نمودند. از ضرب آن یک طرف کوه آغری نیز کنده وریخته دو آگوری را فرو برد. بیچاره ارمنی هائے آن جا هم بسبب همسایگان بد نابوده شدند. خلاصه بکوه آغری بگویم از جا کنده شو؛ کنده نمی شود! بازش بگویم - جاری مشو - جاری مے تواند بشود؟

شهربانو خانم - (از تعجب دست طلب برده) خدایا رحم کن.

مستعلی شاه - خیلے خوب خانم! من همیں حالا درین جا پیش چشم شما هیکل پاریس را برپا کرده بهم میزنم و بدیون عفریت ها حکم می کنم همین دقیقه پاریس بگویند و تا ده روز خرش را با طے موسیٰ ژوردان گذارده با درین ساعت گردش را زده بستاره مریخ حکم خواهم کرد. آن هم بهمان طور تا ده روز دیگر موسیٰ ژوردان را بلا نال بزند شهباز از چنگ او خلاص نمود. حال بفرمائید به بینیم جناب شما خراب شدن پاریس را می خواهید یا گردن زدن موسیٰ ژوردان را؟

خان پری - (دست هائش را در آورده بهم می زند) هر دو را! لیاده وحشت بفرنگی ها رحم نخواهیم کرد.

شهربانو خانم - ولے از نکه! اگر دلت از سنگ است؛ بیچاره پاریسی ها بما چه کرده اند - که خانه و عمارت شان را بسر شان بریزیم

باعث قتل هزار هزار نفس بشویم؟ ما را باین قیل وقال نینداخته است الاّ آن خس و خاشاک برچین در و مستعلی شاه کرده) بابا درویش! هرچه می دانی بخود او بکن! درین جا گردن خروس را بزنان! البتاره مریخ حکم بکن آن هم پس از گذشتن از ارس گردن موسیٰ ژوردان را بزند۔ شهباز تنها بماند از ارس بگذارد برگردد بیاید این طرف! مردن یک نفر تقصیر دار بهتر از کشته شدن هزار نفر مردم بے گناه است۔

شرف نساء خانم۔ ننه جان! هیچو مگو! موسیٰ ژوردان بیچاره است آدم خوبیست۔ این هر روز گل هائے غریبه ها و شگوفه ها دوست بسته بتوسط شهبانه بیگ هرائے من می فرستاد که بر بنام زدت بده به بیند چند سال است۔ این بیلاق ها را می گردد۔ هرگز این گل و شگوفه ها را دیده است؟ یک آئینه بمن بخشیده است۔ صورت گل هائے ینگی دنیا که در باغ عجائبات پاریس می روید در پشت آن کشیده شده۔ مرا مثل دختر خود می خواست من خودم را کشتن آن دهم نمی گذارم گردن موسیٰ ژوردان را بزنند پاریس خراب بشوید بما چه؟ اگر در آن جا دختر و عروسان رو باز نمی گردیدند شهباز هرگز آن جا نمی رفت پاریس خراب گردد و دختر و عروسش هم بمیرند۔

شهربانو خانم۔ والله نمی دانم بکدام رضا بشوم! اما دیگر چه بکنیم؟

شرف النساء هم راست می گوید موسیٰ ژوردان فقیر است آدم خوب است تقصیرش همین است که شهباز را از راه در برده پاریس

رفتن را بسرش انداخته است. معلوم می شود - مردمان پارلیس بد بوده اند که قضا این درویش را بمار سانیده تا بجائے او آن که بیده خراب کنیم - (رو بمستعلی شاه کرده) بابا درویش! بدیو ها وعفریت ها - فرمان بده پارلیس را زیر ورو کنند -

مستعلی شاه (رو بخان پری کرده) خان پری خاله! برو بیرون بغلام علی شاگردِ من بگو که خورجین مرا زود از گرد اسپ گرفته بردارد بیارد - (خان پری زود به خاسته بیرون می رود امی پرسد)

خانم خان آقا - شهباز بیگ حالا کجاست -

شهربانو خانم :- از ایلچی برگشته در آن یکے اطاق خوابیده اند -

مستعلی شاه - خانم! باید آن ها و سائرین از بن سرنه حالانه من بعد خبر نشنوند ها! الّا جادو هرگز اثر نمی بخشند -

شهربانو خانم - ازین جهت خاطرش جمع باش بابا درویش!

(درین حال در باز شده غلام علی خورجین در دستش با خان پری داخل هی شود)

غلام علی - السلام علیکم!

مستعلی شاه - علیکم السلام! خورجین را زمین گزارده بند سرش را باز کن - از میانش تختۀ پاره هائے که اشکال در روشن کشیده شده در آر -

غلام علی - (بیک زبانے که این زن ها نفهمند بزبان رمز درویشی می خواهی چه می کنی؟

مستعلی شاہ ۔ می خواہم ہیکل شہر پاریس را برپا کردہ حکم کنم دیوہا در طرفۃ العین زیر و رو ش کنند ۔ چنانکہ من الآن در پیش روے این خاتون زیر و رو خواہم کرد

غلام علی (خندہ کنان) واسطہ چہ ؟

مستعلی شاہ ۔ واسطہ صد دانہ با جاقلوے تازہ سکہ کہ حال ازین خاتون براے ہمین مطلب خواہم گرفت ۔

غلام علی (خندہ کنان) خوب ! این خاتون با پایاے تخت فرنگ و اہل آن جا چہ عداوت دارد ؟

مستعلی شاہ ۔ این حکایت خیلے دراز است ۔ تقریرش گنجائش این مقام نیست ۔ تختہ پارہ ہا را از خورجین بیرون بیار ؟

غلام علی ۔ الآن ! اما ہرگز عقلم باور نمی کند ۔ این امر مشکل صورت بہ پذیرد نمی دانم کہ شوخی می کنی یا چہ می گوئی ۔ در طرفۃ العین پاریس خراب شود ۔ یعنی چہ ؟

مستعلی شاہ (خندان کنان) چہ یعنی چہ ؟ مردکہ حالا این خاتون معزز صد تا با جاقلوے تازہ سکہ براے این مطلب بمن خواہد داد دہ روز ہم مہلت است کہ جادوے من اثر خود را بہ بخشد و کسے ہم بر این سر واقف نیست و نخواہد شد بعد از گرفتن با جاقلوہا دست و پایم را کہ نہ بستہ اند تا دہ روز نمی توانم خود را بآن طرف بلند ازم ؟ مراد در آن جا کہ پیدا خواہد کرد ؟ بعد ازین ہرچہ بادا باد ۔ اگر تا دہ روز پاریس خراب شد با جاقلوہاے قیل و قال از ہفتم رابع خواہد گذشت ۔ تو چہ می دانی ؟ بلکہ تا آن مدت بسا خمہ از سانحات پاریس خراب شود ۔

مگر این نوع حادثات عجیبه در عالم کم وقوع یافته است۔
غلام علی۔ (تخته پاره ها از خورجین بیرون آورده خنده کنان این فقره اخیره را هرگز عقلم قبول نه کند۔ خیال خام است۔
مستعلی شاه (خنده کنان) پس فقره سابقه را عقلت می کند آن هم خیال خام نیست۔
غلام علی (خنده کنان) آرے در آن چه شک است۔
مستعلی شاه۔ خوب! دیگر حواسم ها بسوال ہائے بیفائده مشوش مکن! برو پیش ها اسب ها منتظر باش! من هم بعد از یک ساعت عمل خود را تمام کرده می رسم سوار می شویم بر می گردیم (غلام علی می رود) خان پری خاله پا شو! در را مستحکم به بند آدمی کسے نیاید (خان پری پا می شود در را می بندد می آید می نشیند۔
مستعلی شاه (خود بخود بزبان خویش شان) این طائفه زنان بیچاره وساده لوح می شوند۔ بدون تصور وتامل باور می کنند که من در قرا باغ نشسته پاریس را در طرفة العین زیر و رو می توانم کرد ویا مریخ من دکان طرف ارس گردن موسی زوردان از وقت رفتن می تواند بزند۔
شهربانو خانم۔ بابا درویش! با که حرف می زنی چه می گوئی۔
مستعلی شاه۔ خانم منتر می خوانم کار ما است بیاید دیو ها عفریت ها خبردار شوند۔ درچه فکر هستم دیس از ان پلاس را بلند کرده اولا دائره می کشد می گوید این دائره پاریس! بعد تخته پاره ها هم چسپانیده دور د از سه تا بزرگ و کوچک

بشکل اطاق و حجرهٔ درمیان دائره خانه درست کرده می گویند این هم شکل عمارت وخانہای پاریس! (بعد رو بشہر بانو خانم کرده) می فرمایند هم پاریس را کن فیکون وزیر و رو نمایند؟

شہربانو خانم - بلے دیگر چہ کنیم؟ خدا باعث را بلا بدهد تر و خشک باهم سوزند - بیچاره پاریسی ها کارے بما نکرده بودند وبالش بگردن دختران و عروسان آن جا باشد کہ در مجالس همیشہ با پسران ومردان در یک جا ہر و باز نشستہ بصحبت و اختلاط مشغول گشتہ مردم را گمراه نموده انسداد در برند مشغولی کار خود باش بابا درویش؟

مستعلی شاه - خانم دست مزد وانعام دیوها را کرم کنید؟

شہربانو خانم - بابا درویش! برائے دیوها انعام چہ لازم است؟

مستعلی شاه - واه خانم! مگر دیوهاے من بے جیره ومواجب است کہ مفت خدمت بکنند؟ مگر من وزیر بنده علی بیگم کہ هیچ مزد بآن ها ندهم حمنه بخشش دہ بترسانم ہ خانم! گمان نکنید کہ من دیوهایم را بحرف خشک و خالی نگاه می دارم! بلکہ برائے هر کار آن ها باید ضیافت کنم ریش خند نمایم بازی بدهم تازدن وکشتن شہاب ثاقب - آن هارا -

شہربانو خانم - چہ طور تازدن وکشتن شہاب ثاقب - بابا درویش؟ مگر بعد شہاب ثاقب آن ها را زده خواهد کشت؟

مستعلی شاه - (خندان کنان) عجب فکر کرده آید - پس دیو ها و عفریت ها ناحق بہلاکت این قدر مردمان بے گناه باعث شوند و شہر باین قشنگی ر

بے جہت خراب می کنند۔ در جزاے چنین گناہِ عظیم غضبِ خدا بآن ہا نمی رسد۔
شہر بانو خانم۔ خوب! بابا درویش؟ چونکہ چنین است چرا از شان نمی ترسند و چنیں کارہا پا گذارند۔
مستعلی شاہ۔ اولاً برائے بُردن فرمانِ من است ثانیاً احمقند طبیعت ایشان تقاضہ می کند اگر ہم چو نکنند آسودہ نمی شوند اگر شیاطین نبود۔ در دُنیا ہرگز عمل بد نمی شد و بنی آدم ہیچ کس بکارہائے بد دو چار نمی گردد۔
شہر بانو خانم۔ راست می گوئی بابا درویش! این چہ قدر باید بدیوہا انعام داد۔
مستعلی شاہ۔ یادنمی خواہیم ہر چہ خودتان وعدہ کردہ آید صدتا یا جاقلو خانم!
شہر بانو خانم۔ بابا درویش زیادہ نیست!
مستعلی شاہ۔ خوب! شہرے بہزار تومان می ارزد۔ می دہید۔ خراب کنند۔ صد یا جاقلو بدہید زیاد است!
شہر بانو خانم۔ (رو بدخترش کردہ) شرف نساء! بچم! صندوقچہ پول را این جا بیار۔
(شرف نساء خانم زود برخاستہ از بار صندوقچہ پول را گرفتہ پیش می آرد)
(شہر بانو خانم در صندوقچہ را باز می کند صدتا باجاقلوئے تازہ سکہ در آوردہ می گوید)
شہر بانو خانم۔ شرف جان برائے خرچ عروسیت دیگر پول نماند۔
شرف نساء خانم۔ باشد ننہ جان! نازیک دو لبست تا تو غلو می فروشیم

پول سر جاش می آید۔

شهر بانو خانم۔ راست می گوئی بچم! مال فدائے جان است گوش و دماغ سپر بلاتے سر است (روشن را بر می گرداند) بگیر بابا درویش طلاها را می دہد بمستعلی شاه۔ درویش می گیرد بگذارد بغلش زود دستتیش را بالا کرده کتابے از خورجین در آورده باز نموده ورق می زند بعضے صفحہ ہاتے نقشہ دارش را نگاه کرده سرش بالا می کند)

مستعلی شاه۔ بلے! عمل تمام است۔ شہر پاریس زیر برج عقرب اتفاق افتاده۔ از تاثیر این برج بوده است کہ ہرگز بلا از این شہر کم نمی شود۔ (بعد برخاستہ چوب درشتی در دست گرفتہ رو بشہر بانو خانم و دخترش کرده) نترسید خانم ہا دل تان قایم بدارید (بعد یک چشمش را گرداندہ خود را مہیب ساختہ این منتر را می خواند) دغدغ یا فتندی نب الکری کرندی نب الکموہا بیندی یندی یندی۔

دو رچپ و راست خود دمیده دیو ہا و عفریت ہا را باہم و صدائے مہیب خوانده فرمان می دہد) یا بلیغا یا بلیغا! بر گنبد پاریس را از جائے در بزنید الآن بزمین چنانکہ من این ہیکل را زده زیر و رو می کنم۔ یاریک قدم عقب می رود چوبے کہ در دست داشت بلند کرده رو بدائره نہاده اشکال اطاق و خانہاتے کوچکی کہ از تختہ پاره ہا ساختہ بود می زند از ہم می پاشد بعد لحظۂ ایستاده رو بشہر بانو خانم می کند خانم! چشم شما روشن! پاریس خراب شد۔ از من راضی شدید یا نہ؟

شهر بانو خانم۔ بلے بابا درویش! خیلے راضیم! امّا باید خبر خرابی پاریس زود بموسیو ژوردان برسد تا گرفتار خود شده از شهباز دست بکشد۔ امّا نمی دانم از پاریس از تا با این جا این خبر را باین زودی که خواهد آورد؟

مستعلی شاه (قهقهہ کنان) خا خا خا! خانم آدمی کہ بیک چشم بہم زدن از این جا پاریس را بہ باد دہد در یک دقیقہ و در یک ساعت و یا در یک روزے تا دہ روز خبر آن را نمی تواند باین جا برساند؟ چہ خیال می کنید؟

شہر بانو خانم۔ راست می گوئی بابا درویش! امّا چہ عجب می شد کہ این خبر درین حال بموسیٰ ژوردان برسد از سر بار دّ می شود!

درین اثنا یک دفعہ درِ خانہ را سخت می کوبند چنانچہ می خواہد در بشکند، صدائے موسیٰ ژوردان در حالت اضطراب پشت در معلوم می شود درویش مستعلی شاہ جلد تختہ پارہ ہا بر چیدہ بخور چین می ریزد میاندازد دو ششم می رود پشت پردہ کہ در پیش بار آویزان است پنہاں می شود۔ موسیٰ ژوردان تراق تراق در را می زند کم میماند در بشکند۔ حاتم خان آقا و شہباز بیگ را صدا می کند در را باز کنید! شہر بانو خانم سراسیمہ از جا برخاستہ ترسان ترسان می رود دم در۔ دخترش شرف نساء خانم سخت می لرزد۔ خان پری دیوانش پیاش بزانو می زند) و لتے نم! ادلتے بابام وائے (شہر بانو خانم در را باز می کند)

موسی ژوردان (تنگ نفس) کو حاتم خان آقا؟ کو شهباز بیگ

شهربانو خانم - (ترسان ترسان) هر دو اطاق شرف نسا هستند صبح بسر کشتی ایلچی رفته بودند بسیار خسته شده آنجا افتاده خوابیده اند -

موسی ژوردان (بآهنگ بلند تنگ نفس) خانم باید همین حالا بیدار کنید من می روم نمی توانم بایستم! حیف بتو پاریس! حیف بتو تویلیر حیف بتو پایتخت قشنگ سلطنت خوب فرانسه - بدبخت مثلبه پاریس موندیو، موندیو -

شهربانو خانم - حکیم صاحب! چه چیز است؟ چه شده است؟

موسی ژوردان - فرانسه بهم خورده - تویلیر سرنگون گشته - پاریس خراب شده دوماز پاریس دو ما تویلیر

شهربانو خانم - خدایا شکر، خدایا رحم کن -

موسی ژوردان - شهر قشنگ سلطنت پاکیزه در طرفة العین چنان ویران شده که گویا نبوده است عقل درک نکند که این چه کاریست و چه سحریست؟ سافره! موندیو، موندیو سافره

شهربانو خانم - چه سحر حکیم صاحب؟ مگر پاریس بسحر خراب شده؟ چه می گوئید -

موسی ژوردان (مهولناک بآهنگ بلند) البته سحر است؟ کاری شده است که آدم مات مانده است - در یک طرفة العین غفلتاً پاریس خراب شده -

(از این حرفها شرف نسا خانم دیگر بدتر بلرزه افتاده چشمش بطرف پرده که درویش پنهان است)

خان پری (خس خس کنان) بابام ولای ننم! وای -

(در این حال از قیل و قال حاتم خان آقا و شهباز بیگ از اطاقی که خوابیده بودند بیدار شده دست و پا چریکتای بطرف صدای موسی ژوردان می دوند)

موسی ژوردان (تا آن ها را دید) آخ! آمدید؟ حاتم خان آقا شهباز بیگ شما را بخدا اردو برای من اسب حاضر بکنید - باید همین حالا بروم ورنگ نمی توانم گرد خود تان هم سوار شوید؟ مرا انداز رسی

بگذارنید بہ گردید۔

حاتم خان آقا (بحیرت) حکیم صاحب! چہ حادثہ روے دادہ باین تعجیل رفتن شما چہ باعث شدہ است

موسیٰ ژوردان (ببانگ بلند) پاریس خراب شدہ تو لیر ریختہ، سلطنت فرانسہ بہم خوردہ۔ دولت تغییر یافتہ حالا از قونسل انگلیس کہ تبریز نشستہ دیوان بیگی شما برائے من کاغذ فرستادہ بعد از اطلاع

این خبر می نویسد۔ چاپار بصحابت کاغذ ہائے واجبی الآن بہ لندن میرود در کنار ارس منتظر

من است تا دوازدہ ساعت دیگر من باید خود را باو رسانم۔ اگر تاخیر کنم چاپار میرود من دیگر

تنہا بزودی نمی توانم خود را بدولت برسانم۔ لوی فلیپ بانگلیس گریختہ موندیو، موندیو!

حاتم خان آقا۔ (بحیرت) حکیم صاحب! کہ خراب کردہ؟ کہ بہم زدہ است؟

موسیٰ ژوردان (باضطراب) شیاطین! جنّہ، دیوہا! عفرتیہا! بدعملہا! کدام یکے را بگویم؟

اما حاتم خان آقا اسب بیارید، وقت تاخیر نیست دودمان پاریس! مولیر! موندیو، سافرہ

(حاتم خان آقا ازین سخنان اندکے تحیر میماند اما شرف نسا خانم بسیار بسیار بلرزہ می افتد شہباز بیگ

حالت او را دریافت کردہ۔ تعجب نمودہ روے بسوے او گزاردہ نزدیک تر رفتہ آہستہ آہستہ خندان می پرسید

شہباز بیگ۔ تو چرا مے لرزی؟ اے مایۂ فساد؟ بیقین پاریس را گفتہ تو خراب کردہ اند

کہ من ہرگز نتوانم بردم آنجا۔

شرف نسا خانم۔ (لرزان لرزان بصدائے آہستہ چشمش بطرف پردہ کہ درویش

پنہان است۔ واللہ سبحان داریم امن از ہیچ چیز خبر ندارم من ہیچ تقصیر ندارم۔

شہباز بیگ (بخندہ) نگاہ کن! ببین چہ طور تبسم می خورد بچہ، شیرین زبانے، خودش

را کنار می کشد۔ خوب چرا میلرزی؟ دیگر اگر مثل تو اجازہ بدہد و پاریس را خراب کنند در

آن گناہے نیست (دریں حرف)

شهربانو خانم (رو بموسی ژوردان کرده) حکیم صاحب! شهباز را که هم مے برید؟
موسی ژوردان - تو چه میگوئی خانم! من هیچ نمی دانم سر خودم کدام بالین است؟
شهباز را کجا خواهیم برد؟
خانم خان آقا! زود باشید - سوار شوید مرا بدرقه بکنید! باید تا صبح بکنار برسیم - مولیر! مولیر! مولیر!
خانم خان آقا - شهباز - بیا برویم ببینیم چه خواهیم کرد این چه کارے بود روداد؟
(هر دو از اطاق بیرون می روند - پشت سر شان موسی ژوردان، بعد آنها درویش
مستعلی شاه از پشت پرده یواش بیرون آمده خورجین را بدوش انداخته سرش را
پائین کرده هرگز بزنها متوجه نشده می گریزد و ناپدید میشود)
شهربانو خانم - خان پری! دیدی که چه شد -
خان پری - خانم من بشما نگفتم - از دست این درویش هیچ چیز جان را نمی برد؟
من هنوز هم میترسم که از خرابی پاریس شهرهائے دیگر را ضرب رسیده خراب گردد. چنانکه از خراب
محالات نخوان و شرور یک طرف کوه آغری از هم پاشید همچو که درویش میگفت -
شهربانو خانم - بلے بعد از این آن تعجب نیست - عجب آنست که مردها همیشه بما هامیگویند
بجادو باور نکنید - چگونه باور نمی توان کرد - که آدم بچشم خود چنین کارها را می بیند -
خان پری - ایه خانم! مردها اگر عقل دارند - چرا آنها را در هر قدم هزار بار گول
میزنیم هر چه میخواهیم می کنیم؟
(شرف نسا خانم ساکت و صامت ترسناک خشکیده مات می ماند)

پرده می افتد

سیاحت نامہ دکتر زاک امریکائی

زنانِ ایران

اگرچہ در بادکوبہ زن ہائے مسلمان را آزادی نیست بلکہ از ایران ہم در تقیید بحجاب آنہا مقید تر اند۔ اما در بادکوبہ بسبب معاشرت با او روپہا کمتر زنان مسلمین را در کوچہ و بازار دیدیم وبعلاوہ در فکر این نبودیم کہ کیفیتِ حجاب آنہا را تشخیص دہیم۔ لہذا این قضیہ تشخیص یافت بایران

لباس زنانِ ایران باستثنائے طہران کہ قدے بہتر است وبہ باستثنائے ایلیات کہ حجاب ندارند۔ در باقی شہرہا از قرار ذیل است۔

اوّلاً یک نوع جامۂ تنگ چین دارے کہ نام آن چاقچور است کہ تا بپائے خود مے کشند و بند آن را بر کمر مے بندند وآن جامہ از پشت کف پارا گرفتہ تا کمر شان را می پوشند این جامۂ مخصوص بازار و کوچہ است کہ باید بر جامہ ہائے معمولی بپوشند۔

ثانیاً یک پارچہ بزرگے سیاہ کہ از فرق سر تا پشت پارا

مے گیرد بر سر مے اندازند و بند آں را ہم بر کمر مے بندند
کہ مبادا باد آں را بطرفے افگند و عضوے از اعضائے
آں ہا پیدا شود۔ اسم ایں پارچہ چادر است و ایں ہم باید
بر روئے لباس ہائے معمولی و اضافہ بر آنہا باشد۔ ثالثاً
یک پارچہ نازکے کہ دارائے چشمہ چشمہ ہا است بر صورت
مے بندند۔ و ایں پارچہ در ممالک اسلامی بہ شکل ہائے
متنوعہ در رنگ ہائے مختلفہ و اسم ہائے عدیدہ دیدہ شدہ۔
در اناطولی آں را سفید دیدیم کہ آں را روبند می گفتند۔ در طہران
ہم سفید کہ روبند است و ہم مشکی کہ اسم آں نقاب یا پیچہ است
دیدیم۔ و نقاب یا پیچہ بہتر از روبند است و زحمت زنہا در
دیدن جلوے پا و نفس کشیدن کمتر است۔ در بلاد عرب ہم چند
قسم است کہ در بعضے ازآں ہا تر کہا اشتراک دارند۔ و در بعضے
بخود شاں۔ از قرارے کہ یک ایرانی برائے من تعریف
کرد نہ تنہا باز بودن روئے و بدن زناں در نزد ایرانیاں
قبیح است بلکہ باید لباسے را کہ زیر چادر پوشیدہ اند
کسے نہ بیند۔ و تنہا محارم آں زن در خانہ شان
یا زنان دیگر در جائے کہ مرد نباشد آں جامہ ہائے
الوان را ببینند۔ ہر چہ ازیں حدود تجاوز کند مخالف رسوم
است۔ ایں زنہا وقتے کہ بیرون می آیند۔ سبب خلے

زحمت دارند برائے راہ رفتن و نفس کشیدن ۔ این است کہ اگر بیک کوچہ خلوت رسیدند آرزومند اند کہ روبند را بالا زدہ قدرے تنفس کنند ۔ خلاصہ سختی این موضوع نہ بدرجہ ایست کہ بتوانم با این مختصرے تفہیم کنم ۔

عجب در این است کہ من در ابتدا گمان مے کردم کہ زنانِ ایران با این فشار ہا ناراضی و آزادی خود را مشتاق اند ولے بعد از تحقیق دانستم کہ خیلے کم اند آنہا کہ آرزوے آزادی دارند ۔ بلکہ اکثر ایشان این رویۂ حجاب را دوست دارند و این آداب یک عادتے است کہ جزو طبیعت آنہا شدہ ۔ و با مخالف آن مخالفت مے کنند ۔ در افغانستان از قرار مسموع این مسئلہ حجاب خیلے از ایران سخت تر است ۔ بدرجہ کہ زنان در ہمہ عمر از خانہ بیرون نمے آیند مگر در شب با و از راہ ہاے خلوت ۔

من خیلے میل داشتم بدانم ۔ آیا این طرز حجاب و این عادات و آداب کاملاً جزو اساس اسلام است یا نہ کشیش ہاے ما آن را بنسبت باساس اسلام شناختہ تنقیدات بسیار کردہ اند کتباً و شفاہاً ۔ ولے الفاظاً این طور نیست و من بعد از تحقیق دانستم کہ در ابتداے اسلام یک مسائل سادہ بعضے در مواقع مخصوصہ جریان داشتہ است و کم کم اہل اسلام آن را نز ۔ گ

دغلیظ کرده اند دیگر در ایام باین مقام رسیده و باتبادلاتی چند این صورت را بخود گرفته است - ترکها عقیده دارند که این عادت در ایران قدیم بوده بعد از نفوذ اسلام قوت گرفته واز ایران سرایت بسائر ممالک اسلامی خصوصا ترکیه کرده است ولیکن ایرانیان این قضیه را کاملاً تصدیق نه دارند و حجاب را مخصوص اسلام و اسلامیان می دانند۔

بارے برائے دانستن این موضوع مباحث بسیارے لازم است که عجالتاً مارا مجال ذکر آن نیست ہمیں قدرے گویم که من دلم بر حال زنان سوخت که ہیچ وجہ آزادی ندارند اما ما اگر بخواہیم در امریکه حجاب بر روئے زنان خود گذاریم آیا ممکن است؟ اگر ہم ممکن باشد۔ پس از کشمکشہا و زد و خوردہا و جنجہ و جباہت ہائے بسیار و آخر ہم بسیارے از زنان ہستند که بر عادت خود باقی مانند ویا مہاجرت مے نمایند۔

بعقیدهٔ من حجاب برداشتن از زنانِ ایران و افغانستان یقیناً مثل حجاب گزاشتن بر زنان امریکه و اروپ است که اگر محال نباشد عقلاً صعب الحصول است

مہمان نوازی ایران

باید دانست که قطع نظر از بعضے عادات که بنظر ما امریکائیان

دارو پائیان خوب نئے آید بسیارے از آداب پسندیدہ است
کہ در ایران بیش از ہمہ جا معمول است از قبیل مہمان نوازی
و مساعدت لفقرا وغیرہ۔

عادات مذمومۂ ایران نیز بر دو قسم است۔ بعضے از آنہا
فی الحقیقت مذموم است و آں ہا را ایرانیان قدیم دارا نبودہ اند
و اینک ہم جزو عوائد نژاد ایران نیست بلکہ از سائر اقوام سرایت
با یران کردہ۔ بعضے دیگر ہم ممکن است فلسفہ خوب برائیش
پیدا کردہ۔ و میشیو گفت بدیِ آنہا نیست بلکہ بدی آنہا
نسبت بعوائدِ غریبہ است۔ یکے از فلاسفہ مے گوید کہ اساساً
خوبی و بدی امرے نسبی است و حقیقتاً وجود نہ دارد مثل این
کہ نزد قومے باسر برہنہ نشستن کمال بے ادبی است
(از قبیل ایرانیاں کہ خیلے بد مے دانند) و نزد قوم دیگر با کلاہ
دار و مجلس شدن دلیل بر بے ادبی و بے ترتیبی است۔
(از قبیل اروپائی ہا و امریکائی ہا) و ایں بسے واضح است کہ ذاتاً
ہیچ یک ازیں دو کارہا دارائے مقامِ حسن و قبح منیت و متضمن
ضرر و منفعتے نہ۔ بلکہ ایں خوبی و بدی بنسبت بنظریۂ اقوام
و اشخاص است و بر حسبِ عادتِ خود آں را تنقید یا
تمجید مے نمایند۔

ازیں مقدمات کہ مذکور شد مقصودم این است کہ بسیارے

از عادات ایرانیان است که ما در عرب شنیده ایم و آن ها را نه پسندیده ایم امّا همین که انسان چندے در ایران ماند با کثر آنها خو کرده طبعاً تصدیق مے کند. که آن عادات بذاتها دارائے قبائحے نیست بلکہ نسبتًہ بنظریہ نقاد است که چوں آن را مخالف عادات جاریه بین ملتِ خود بیند تنقید مے نماید و شاید هزاراں عادات خوب هم در آن قوم مے بیند. امّا چوں با آنها خو کرده در صدد نیست که محسنات آنرا بیان کند خصوصاً که طبع انسان به تنقید و تکذیب آشناتر است تا به تعریف و تحمید اکاش چنیں نه بود

یکے از بزرگان مے گوید که اگر انسان بر کیفیت خلقت آگاه شود هیچ چیز را بدنمی بیند و ابداً تنقید از کسے و چیزے نکرده احدے را بر هیچ کار ملامت نه کند بارے عادات خوب و بد بعلاوه ایں که نسبی است و همه هم وجود دارد ما در این کتاب خود بقدر مقدور هر دو را بیان خواهیم کرد.

یکے از عادات خوب ایرانیاں مهمان نوازی است. که حتی با ایں همه عصبیت مذهبی که دارند و همه مردم را خوب ندانسته هر کس که بر مذهب ایشاں نیست او را نجس و کافر شمرده از معاشرتش اجتناب می کنند. باز در موقع مهمان نوازی خیلے مراعات می نمایند و شاید در بعضے قبائل و ایلیات که عادات

مهمان نوازی مثل حدود مذہبی کم کم بدرجۂ عصبیت رسیده است چنداں طرفداری مهمان را لازم می شمرند که در راه او بمخاطره مے افتند و دست از طرفداری او نمے دارند اگرچه مهمان خارج مذہب هم باشد۔ حتیٰ میگویند که آئین گزار ما توسیه فرموده است که مهمان کافر را نیز احترام نمائید۔

در بعضے ایلیات و دهات ایران نان را به قیمت فروختن یک عیب بزرگے است که اگر کسے مرتکب شود در بین همگناں ننگین است وطرف ملامت واقع شده او را نبان فروشی سرزنش مے نمایند۔

نگارنده گوید که ایں عادات در ایلیات مثل پشت کوه و کلهر و گردان و بعضے ایلات فارس معمول است و لے بحالت قدیم نه مانده است که بگوئیم ابداً از شخص وارد مقابل آنچه که خورده است عوض نمیخواهند بلکه عوضها باضعاف مضاعف متوقع اند ملباس سوغات و تعارف وغیره واگر کسے ادا نکند بدون مطالبه پول نان بصورت هائے دیگر انتقام مے نمایند۔ باستثنائے رؤسا و شرفائے ایشان۔ امّا در قدیم چنیں بوده است و فی الحقیقت از واردین در ایلات مجاناً پذیرائی می شده و ایں عادت در اعراب امروز بیشتر برقرار و حکم فرما است

چکه آنرا از اصول عربیت مے دانند۔

طہران

طہران شہرے است کہ نسبتاً از ہمہ شہرہائے ایران بہتر است۔ برائے معرفی طہران باید گفت، طہران پایۂ تخت ایران است۔ ایں معرفی ہمہ چیز را مے فہماند۔ معلوم می کنید کہ چوں کلیہ ایران از ممالک متمدّنہ عقب است طہران کہ پایۂ تخت اوست دارائے کارخانجات و ریل ہائے آہن وغیرہ نیست و آثار مہمّہ کہ امروز تنہا نمائندۂ آبادی و تمدّن و علم و صنعت ہر اقلیم است در طہران موجود نیست امّا ازیں کہ پایۂ تخت یک مملکت تاریخی دنیا است طہران از بعضے جہات بسیار امتیاز از سائر شہرہا دارد و حتی شاید چیزہائے طبیعی، در طہران باشد کہ در سائر ممالک ہم کمتر باشد۔ مثلاً آب و ہوائے طہران بسیار معتدل و خوب است افق طہران روشن است و اکثر روزہا آفتاب خیلے روشن و طالع است بہ قسمے کہ اگر چراغ الکتریک ندارد احتیاج ہم ندارد اگر چہ در عمارات تو پرتو باشد۔

بیشتر شہرہائے اروپ و امریکہ کہ کارخانہ ہائے چراغ برق شب و روز مشغول نور دادن است برائے آن است کہ محل حاجت است امّا ایران عموماً و طہران خصوصاً بہ ہیچ وجہ

احتیاج بآں ندارد مگر در شب ہا۔ بلکہ در طہران بنا بید رود ہا کارخانہ چراغ برق کار کنند زیرا ضررش از نفعتش بیشتر است۔

بارے طبیعات طہران فوق العادۃ خوب است۔ بعضے گویند اصفہان کہ مرکز سلطنت صفویہ بودہ است از حیث آب و ہوا بہتر است از طہران۔ بعضے دیگر عقیدہ دارند شیراز کہ محل اقامت اتابکان و فرمانروایان پارس بود از حیث آب و ہوا بہتر از ہر دوے ایں ہا یعنی طہران و اصفہان است۔ و لے من نمی توانم ایں را التصدیق کنم۔ بلکہ طہران را از ہر جہت جامع تر از ہمہ جائے ایران می دانم۔ حتیٰ از حیث آب و ہوا۔ و شاید من کوہ ہائے بلند و ییلاقات دل پسندے است کہ در پنج شش میلی طہران واقع شدہ خصوصاً کوہ دماوند کہ سومیں کوہ مہتم دُنیا است۔ ایں را فراموش نکن کہ اگر وقتے بطہران رفتی یکے از تفریحات خود را تماشائے کوہ دماوند قرار دہ اگرچہ از دور ہم باشد۔ تو ہر جائے طہران باشی میتوانی بسہولت نظر خود را بسمت آں کوہ افگندہ آنرا تماشہ کنی و بر قدرت طبیعت آفرین بگوئی۔ کوہے کہ از بس بلند است مثل آنست کہ بیرون دروازہ طہران واقع شدہ در حالیکہ طہران در پائے کوہ دماوند تقریباً چہل میل راہ است۔ کوہے کہ سطح آں از برف

پوشیده شده و در زمستان ها از زیادئ برف دیدن آن قدرے مشکل است مگر در ہوائے خیلے روشن از شعاع آفتاب و تموّجات ہوا بتوان آں را تشخیص داد۔

کوهِ دماوند باتفاق ہمہ دانشمندان در قدیم آتش فشانی می کرده باز ہم احتمال مے دہند کہ یک وقتے عملیات خود را اعاده دہد نہ تنہا کوه دماوند است کہ خوبئ ہوائے طہران را نشان می دہد۔ بلکہ چندیں سلسلہ از کوه ہائے کوچک و بزرگ اند کہ در اطراف طہران و حوالی خیلے نزدیک آں ، خوبیِ ہوا و غذا و نیز آبِ آں را عہده دار شده اند و پیوستہ از زیرِ دامن خود چشمہ ہائے شیریں و صاف جاری ساختہ و از سینہ و کمرِ خویش آبشار ہائے تشنگ تشکیل داده لطافت و نزہت سرشار و حالت فرح و سرورِ طبیعی را بتوسط فاصلہ ہائے کما بیش بالنسیم شمال بمحضر ساکنین ارسال می دارند۔

از طہرانِ تا اولین نقطہ ییلاقیہ آں شمیران بیش از شش میل فاصلہ نیست ازیں جہت یک موہبت طبیعی شاملِ حال اہالی است کہ حتی فقرا می توانند کہ در ہوائے گرم تابستان پیاده و بے زاد و راحلہ بہ بہترین نقاط آں سفر کرده استیفائے لذتے نمایند کہ یک نفر بلیونر امریکائی باخرج ہائے گزاف باید آنرا تحصیل کند و شاید باز ہم بہرۀ طبیعی آں کمتر باشد۔

من خیلے طہران را دوست داشتم کہ ایں خاک یک خاک بس فرح خیز و عشرت انگیز است ۔ اگرو سائلے کہ در غرب برائے ما فراہم است دریں جا فراہم باشد بمراتب خوش تر نماید تنہا بدیِ طہران این است کہ آزادی و آبادیِ آن مثلِ ممالک غرب نیست ۔ و علم و صنعت را در آن جار واجے نیست ۔ نہ تنہا رواج نیست بلکہ ہنوز بخوبی متولّد نہ شدہ ۔ اہالی طہران از سائر شہرہائے ایران تربیتِ شان بہتر است ۔ معہذا با ہمہ کس نمی توانند معاشرت کرد و کسے کہ لایق معاشرت باشد خیلے کم است ۔ شاید گمان شود کہ معاشرت آنہا با اہالی خارجہ ایں طور است ۔ نہ ۔ بلکہ درمیان خود شان ہم خالی از اشکال نیست ۔ زیرا ہمہ بہ یک سلیقہ و ادب نیستند ۔ طبقات مختلفہ و افکار تشتّتہ زیادہ است ۔ آنہائے کہ بآداب قرنِ حاضر تربیت شدہ باشند عدد شان کم است ۔ و زحمتِ شان از ہمہ کس بیشتر و دائماً در زحمت و محظور اند ۔ اگر یک عدہ ازیں رقم مردم تربیت شدہ در طہران نہ بودند اصلا سکونت اتباع خارجہ در آنجا غیر ممکن بود ۔

رُقعات

رقعۂ در تقاضاے کتاب

دوست عزیزم۔ چند روز است کہ بے جہت کتابِ حساب بندہ مفقود شدہ۔ چون سرکار کتاب حسابِ خودتان فعلاً لازم نہ دارید۔ استدعا دارم۔ چند روزے برسم امانت بہ بندہ التفات نمایند۔ تابرائے خود کتاب خریداری کردہ آن وقت کتاب جناب عالی را بامتنان تمام تقدیم خواہم کرد۔

جواب

فدایت شوم۔ کتابِ حساب راکہ درخواست فرمودہ بودند فوراً فرستادم۔ چون فیما بین بندہ وجناب عالی سوائی و جدائی نیست خواہشمندم ہرچہ لازم داشتہ باشند بفرمانید بے مضائقہ اطاعت مے کنم۔ زیادہ عرض ندارم۔

رقعہ درمطالبہ کتاب

فدایت شوم۔ سرکار کتابے راکہ ازبندہ برسم امانت گرفتہ بودید باآنکہ میدانم دیگر لازم ندارید تعجب دارم کہ چراپس نہ فرستادہ اید۔ چون خود بندہ لازم دارم خواہشمندم بدون تاخیر اعادہ بدہید۔ زیادہ زحمت است۔

جواب

مراسلۂ شریفہ درباب اعادہ کتاب عزّہ وصول داد۔ خدا می داند کہ فراموش کردہ بودم کہ ارسال دارم والّا چندان خام طمع و آخاذ نیستم۔ باکمال انفعال وندامت فوراً تقدیم نمودم۔ زیادہ قربانت

رقعہ پسر بہ پدر

خداوندگارا تصدقت شوم۔ چندے است کہ ماہانہ مدرسہ و مقرّری خودِ بندہ مرحمت نشدہ ہمہ روزہ از اطراف جناب مستطاب آقائے مدیر مطالبہ واساس ملزومات تحصیلیہ خودِ بندہ لنگ است و باین جہت از عہدہ تکالیف مقرّرہ مدرسہ برنمے آییم۔ استدعا دارم ماہانہ مدرسہ و مقرّری گزشتہ چاکر را مرحمت فرمایند کہ درامر تحصیلاتِ چاکر سکتہ وارد نہ شود۔

زیادہ جسارت است

جواب

فرزند مکرّم من۔ کاغذ شمارا ملاحظہ کردم۔ ازبابت تاخیر ادائے ماہانہ مدرسہ و مقرری خودتان نوشتہ بودید۔ حق دارید خیلے غفلت شدہ است۔ الساعۃ بمیرزا علی تحویلدار سپردم کہ ماہانہ مدرسہ رابدہد وہم مقرّریِ شمارا کہ درکارِ تحصیل شما منقصتے وارد نہ شود۔

در استقراض

فدایت شوم ـ پس از تقدیم مراسمِ مودّت زحمت میدہد
چون بنده باید لزوماً مسافرت بکنم و وجہے کہ بتوانم در مقام تہیّہ لوازمِ
سفر برآیم، موجود نہ دارم ـ بامقام یک جهتی استدعا دارم پنجاه ـ
تومان بعنوان قرض بہ بنده التفات بفرمائید ـ در وُرود
مازندران یا در وجہ حوالہ کردِ جناب عالی اطاعت می کنم و یا
مستقیماً براے خود تان ارسال میدارم ـ بدیهی است نظر بلُطفے
کہ با بنده دارید ـ مضائقہ نخواهید فرمود ـ زیاده عرض ندارم ـ

جواب

قربانت شوم ـ رقیمۂ محترمہ در تقاضائے استقراض زیارت
چون شد با این کہ خدا عالِم است ہیچ وجہ تنخواه حاضر نداشتم
چون میدانستم کہ براے جناب عالی خیلے واجب شده است
کہ بہ بنده اظہار فرموده اید ناچار ـ از دیگرے پنجاه تومان قرض کرده
فرستادم ـ البتہ بطورے کہ مرقوم فرموده اید در ورود مازندران ارسال
خواهید فرمود کہ بصاحب تنخواه داده شود زیاده عرض ندارم ـ

رُقعہ دعوت

فدایت شوم ـ امشب لُطفاً جمعے از منسوبان و دوستانِ
من بنده را سرفرازے فرمایند ـ چون بنده منزل اختصاص بخود
جناب عالی دارد ـ تمنّا دارم جناب عالی ہم تشریف قدوم ارزانی

فرموده از فیض حضور خودشان مسرور فرمایند۔ زیاده فرمانت

جواب

فدایت شوم۔ رقیمہ شریفہ زیارت شد۔ اوین کہ دعوتم فرموده اید کمال تشکر و اِمتنان را دارم، ولے بدبختانہ برائے بنده کارے پیش آمده است کہ مجال شرفیابی نیست۔ خیلے معذرت مے خواہم اِنشاء اللہ اگر عمر و فراغتے باشد در موقع دیگر شرفیاب مے شوم۔

رُقعہ گلہ آمیز

دوستِ عزیز من یکے از شرائط انسانیت حفظ اسرار دوستان است بنده جناب عالی را یکے از دوستانِ صمیمی خود دانستہ کہ بعضے اسرار ناگفتنی را در خدمتِ سرکار افشا و در سترِ آن تاکید کردم۔ حالا مے بینم کہ بصاحب کاره رسیده و سند را ہم بجنابِ عالی منتہی گرده و با این جہت فیما بین بنده داد عداوتے تولید شده۔ پارۂ پیغامات تہدید آمیز فرستاده۔ ہمین قدر عرض میکنم اگر شخص استعدادِ اصلاح نداشتہ باشد سزاوار نیست اقدام در افساد بکند۔ گمان مے کنم از تولید عداوت فیمابین بنده داو برائے شما نتیجہ حاصل نہ شود ولے جنابِ عالی از خودتان خوب معرفی نکردید۔

زیاده زحمت است

جواب

فدایت شوم - رقیمۂ محترمہ کہ مشعر بر اظہار گلہ بود شرف وصول دادہ موجب حصول حیرت گردید - زیرا کہ من بندہ شخصے را کہ منظور نظر عالی است در ہیچ نقطہ ملاقات نہ نمودہ کہ اقدام در افشاے اسرار جناب عالی بنمایم وانگہے بندہ خود را تا یک درجہ متمدن و باشرف میدانم باین حال چگونہ ممکن است کہ خلاف وظیفہ انسانیت نمودہ اسرارِ مردم را خصوصاً جناب عالی را افشا نمایم - گمان مے کنم این خبر از ناحیہ دیگرے منتشر شدہ بہ بندہ لازم است تحقیقات بعمل بیاورد تا کہ مطلب بخوبی کشف شود - و در حق بندہ بے جہت بدگمان نہ شوید ع

کالودہ گشت خرقہ ولے پاک دامنم

زیادہ قربانت

رقعہ برادر بہ خواہر

ہمشیرۂ محترمۂ عزیز من ؎

زرفتن تا تو برفتی خیالت از نظرم | برفت در ہمہ عالم بہ بیخودی خبرم

بموے عزیزت قسم است از روزے کہ سرکار تشریف بردید - دقیقۂ از خیال شما آسودہ نبودہ ام - چنان دوری آن وجود عزیز مؤثر واقع شدہ اگر حقیقۃً انصراف خیالے دست ندہد چندے مے گزرد کہ اثرے از ہستی بندہ نخواہد ماند - در

بہر حال استدعا دارم برائے تسلی خاطر بندہ ہر چہ بار از سلامتِ حالات شریفہ مسرورم فرمائید کہ دل خوشی بندہ فقط بزیارتِ مرقوملت سرکار عالیہ است اہل البیت ہر یک بعرض سلام مخصوص تصدیع مے دہند۔ زیادہ زیاد است۔

جواب

برادر عزیزم تصدقت بروم۔ چشمم از زیارتِ مرقومۃ شریفہ روشن و خاطرم از مسرت چون ساحت گلشن خرّم گردید و از سلامت آن وجود عزیز تشکراتِ فوق العادۃ بتقدیم رسانیدم۔ خداوند آن برادر مہربان را برائے من کہ مایہ شرف و افتخار است۔ زندہ و پائندہ بدارد۔ اشہد باللہ کہ من از دوری شما بقدرے افسردہ و دل تنگم کہ زیاد بر آن متصوّر نیست عجالۃً مقدر چنین بود کہ ما باید بدرد فراق یک دیگر مبتلا باشیم۔ فعلاً خواہشے کہ دارم این است کہ در غیاب من از محبت و مراقبت در بارۂ ہمشیرۂ کوچک غفلت نہ نمائید و ہر بیست از مژدۂ سلامت خودتان دلو مسرورم دارید۔ خدمت اہل خانہ سلام عاشقانہ مے رسانم۔

رُقعہ در تبریک وُرود از سفر

فدایت شوم۔ از مژدۂ ورودِ مسعُودِ عالی چنان مشعوف و مسرورم کہ نتوان از عہدۂ شرح آن برآمد ہمین قدر عرض میکنم۔

بمحض استماع این مژده تشکرانه مترنم باین بیت۔ شدم ؎ المنة للّٰہ کہ ہمہ از سفر آمد۔ از آمدنش غصۂ و رنجم بسر آمد۔ چون جناب عالی فعلاً مشغول دید۔ و بازدید قابیل ہستید نخواستم آنہا را ساعتے در اوّلِ وُرود از زیارت حضرت عالی محروم نمایم لہذا شرفیابیِ خود را تعویق انداختہ بترکاتِ صیمانہ را بوسیلہ این ذریعہ تقدیم مے نمایم و انشاء اللہ فردا شرفیابی حاصل خواہم کرد۔ زیادہ قربانت

جواب

فدایت شوم۔ مرقومۂ شریفہ کہ متضمن تبریک وُرود بود زیارت از بُروز ملاطفتِ جناب عالی متشکر و ممنون شدم۔ بدرجۂ زیارت حضورِ جنابِ عالی مشتاق و آرزومندم کہ اگر رعایت دید و بازدید منسوبان و دوستان دراوّلِ وُرود ملحوظ نبود۔ خود شرفیاب مے شدم۔ خواہشمندم ہرچہ زودتر بندہ را بفیض ملاقاتِ خودتان مستفیض فرمایند۔

رقعہ در تقاضائے یک نفر نویسندہ

فدایت شدم۔ پس از اظہار مراسم ارادت مندی زحمت میدہد۔ خاطر محترم عالی در یزدم یک نفر نویسندہ کار آزمودہ امین برائے این بندہ بہ تخصیص درین ماموریت مسبوق است چون جناب عالی با نویسندگان این شہر ارتباط کامل دارید۔

متمنی است - که یک نفر شخص کارآمد امینے کہ از عہدہ نویسندگی بندہ درین سفر بر آید منتخب و معرفی فرمودہ قرار مدار حقوق او را بدہید کہ عازم و ہمراہ باشد - زیادہ قربابت -

جواب

قربانت شوم - مرقومہ شریفہ درخصوصِ انتخاب یک نفر نویسندہ برائے خودتان عزّ وصول بخشید - اگرچہ بندہ چند نفر نویسندہ صحیح العمل قابل تمجید سراغ دارم ولے جناب آقائے مرزا ابوالحسن خان منشی را بواسطۂ معاشرتِ سنواتی و اطمینان از حسنِ اخلاق و احوال ایشاں از ہمہ کس بہتر مے دانم - با ایشان مذاکرہ کردہ خدمت فرستادم و از ہر جہت خاطر محترم را نسبت بایشان اطمینان مے دہم البتہ جناب عالی ہم از محبت و التفات درحقِ مشارٌالیہ مضائقہ نخواہید فرمود ❖

از سکندر نامۂ نظامی

خدایا جهان پادشاهی تراست   زما خدمت آید خدائی تراست
پناهِ بلندی و پستی توئی   همه نیستند آنچه هستی توئی
همه آفریده است بالا و پست   توئی آفرینندۂ هرچه هست
توئی برترین دانش آموزِ پاک   ز دانش قلم رانده بر لوحِ خاک
چو شد حجّت بر خدائی درست   خرد داد بر تو گواهی نخست
خرد را تو روشن بصر کردۂ   چراغِ هدایت تو بر کردۂ
توئی کاسماں را برافراختی   زمین را گذرگاهِ او ساختی
تو آوردی از لطف جوهر پدید   بجوهر فروشان تو دادی کلید
جواهر تو بخشی دلِ سنگ را   تو بر روی جوهر کشی رنگ را
نیارد هوا تا نگوئی ببار   زمین نادرد تا نگوئی بیار
جهاں را بدین خوبی آراستی   برون زانکه یاری گری خواستی
ز گرمی و سردی و از خشک و تر   سرشتی باندازۂ یکدگر
چنان برکشیدی و بستی نگار   که به زان نیارد خرد در شمار
مهندس بسے جوید از رازشان   نداند که چون کردی آغازشان
نباید ز ما جز نظر کردنی   دگر خفتنی باز یا خوردنی
زبان تازه کردن باقرارِ تو   نینگیختن علّت از کارِ تو

حسابی کزین بگذرد گمرهی ست ز رازِ تو اندیشه بی آگهی ست
بهر چه آفریدی و بستی طراز نیازت نه ای از همه بی نیاز
چنان آفریدی زمین و زمان همان گردشِ انجم و آسمان
که چندان که اندیشه گردد بلند سرِ خود برون ناورد زین کمند
نبود آفرینش تو بودی خدای نباشد همه هم تو باشی بجای
نه خلوت گهی کآفرینش نبود نه چون کرده شد بر تو زحمت فزود
بتعظیم تو پیش تو هست و نیست اگر باشد و گر نباشد یکیست
کواکب تو بر بستی افلاک را بمردم تو آراستی خاک را
توئی گوهر آمای چار آخشیج مسلسل کُنِ گوهران در مزیج
حصارِ فلک بر کشیدی بلند درو کردی اندیشه را شهربند
چنان بستی این طاق نیلوفری که اندیشه را نیست زو برتری
خرد تا بود در نیابد ترا که تابِ خرد بر نتابد ترا
وجودِ تو از حضرتِ تنگ بار کُند پیک ادراک را سنگسار
نه پرگنده تا فراهم شوی نه افزوده تا نیز تا کم شوی
خیالِ نظر خالی از راهِ تو زگردندگی دور درگاهِ تو
سری کز تو گردد بلندی گرای بافگندنِ کس نیفتد ز پای
کسی را که قهرِ تو از سر فگند بیاری مردی کس نگردد بلند
همه زیر دستیم و فرمان پذیر توئی یاوری ده تو دستگیر
اگر پای پیل است و گر پر مور بهر یک تو دادی ضعیفی و زور

چو نیرو فرستی ز تقدیر پاک ‏ ‏ ‏ ‏ ز موری بمارے برآری هلاک
چو برداری از رهگذر دود را ‏ ‏ ‏ ‏ خورد پشه مغز نمرود را
چو در لشکر دشمن آری رحیل ‏ ‏ ‏ ‏ بمرغان شکستی فیل و اصحاب فیل
گر از زهره آن که از بیم تو ‏ ‏ ‏ ‏ گشاید زبان جز به تسلیم تو
زبان آوران را بتو بار نیست ‏ ‏ ‏ ‏ که با مشعله گنج را کار نیست
ستانی زبان از رقیبان راز ‏ ‏ ‏ ‏ که تا راز سلطان نگویند باز
مرا در غبار چنین تیره خاک ‏ ‏ ‏ ‏ تو دادی دل روشن و جان پاک
گر آلوده گردیم اندیشه نیست ‏ ‏ ‏ ‏ که جز گرد در راه خاک را پیشه نیست
گر این خاک رو از گنه تافتے ‏ ‏ ‏ ‏ بآمرزش تو که ره یافتے
گناه من ار نامدے در شمار ‏ ‏ ‏ ‏ ترا نام کے بودے آمرزگار
شب و روز در شام و در بامداد ‏ ‏ ‏ ‏ تو بر یادی از هر چه دارم بیاد
چو اول شب آهنگ خواب آورم ‏ ‏ ‏ ‏ به تسبیح نامت شتاب آورم
چو در نیم شب سر برآرم ز خواب ‏ ‏ ‏ ‏ ترا خوانم و ریزم از دیده آب
وگر بامدادست راهم به تست ‏ ‏ ‏ ‏ همه روز تا شب پناهم به تست
چو خواهم ز تو روز و شب یاوری ‏ ‏ ‏ ‏ مکن شرمسارم در آن داوری
چنان دارم اے داور کارساز ‏ ‏ ‏ ‏ گزین با نیازان شوم بے نیاز
پرستنده گز ره بندگی ‏ ‏ ‏ ‏ کند چون توے را پرستندگی
درین عالم آباد گردد به گنج ‏ ‏ ‏ ‏ در آن عالم آزاد گردد ز رنج
پدید آور خلق و عالم توئی ‏ ‏ ‏ ‏ تو میرانی و زنده کن هم توئی

مرا نیست از خود حسابے بدست ‏ حسابِ من از تست چندانکہ ہست

بد و نیک ما از تو آید کلید ‏ ز تو نیک و از من بد آید پدید

تو نیکی کنی من نہ بد کردہ ام ‏ کہ بد را حوالت بخود کردہ ام

ز تست اولین نقش ما سرگذشت ‏ بہ تست آخرین حرف ما بازگشت

ز تو آیتے در من آموختن ‏ ز من دیو را دیدہ بر دوختن

چو نامم تو ام جان نوازی کند ‏ بمن دیو کے دستبازی کند

ندارم روا با تو از خویشتن ‏ کہ گویم توئی باز گویم کہ من

گر آسودہ در ناتوان مے زیم ‏ چنان کافریدی چنان مے زیم

امیدم چنانست زان بارگاہ ‏ کہ چون من شوم دور ازین کارگاہ

فرو ریزم از نظمِ ترکیب خویش ‏ دگرگونہ گردم ز ترتیب خویش

کند باد پراگندہ خاکِ مرا ‏ نہ بیند کسے جان پاکِ مرا

پژوہندہ حالِ سربست من ‏ نہد تہمت نیست بر ہست من

ز غیب آن نمودارش آری بدست ‏ کزین غایب آگاہ گردد کہ ہست

چو بر ہستی تو من سست رائے ‏ بسے حجت انگیختم دل کشائے

تو نیز ار شود نہدِ من در نہفت ‏ خبر دہ کہ جان ماند گر خاک خفت

چنان گرم کن عزم را ہم بہ تو ‏ کہ خرم دل آیم چو آیم بہ تو

ہمہ ہمرہان تا بدر ماندند ‏ چو من رفتم این دوستان دشمنند

اگر چشم و گوش ست و گر دست و پائے ‏ ز من باز مانند یک یک بجائے

توئی آنکہ تا من منم با منی ‏ وزین در مبادم تہی دامنی

درین ره که سر بر درے میزنم / بامید تاجے سرے مے زنم
سرے کان ازین در ندارم دریغ / بر ار تاج بخشی بدان سر نہ تیغ
ز حکمے که آن در ازل راندهٔ / نگردد قلم زانچه گر داندهٔ
ولیکن بخواهش منِ حکم کش / کنم زین سخنها دلِ خویش خوش
تو گفتی هر آنکس که در رنج و تاب / دعائے کند من کنم مستجاب
چو عاجز رهاننده دانم ترا / درین عاجزی چون نخوانم ترا
بلے کارِ تو بنده پرور دنست / مرا کار با بندگی کر دنست
دو کارست با فرّو فرخندگی / خداوندی از تو ز ما بندگی
شکسته چنان گشته ام بلکه خرد / که آبادیم را همه باد برد
توئی کز شکستم رهائے دهی / وگر بشکنی مومیائی دهی
در آن نیم شب کز تو جویم پناه / بمهتاب فضلم برافروز راه
نگهدارم از رخنهٔ رهزنان / مکن شاد بر من دلِ دشمنان
بشکرم رسان اوّل، آنگه به گنج / نخستم صبوری ده آن گاه رنج
بلائے که باشم دران ناصبور / زمن دور دار اے ز بیداد دور
گرم بشکنی ور تهی در نورد / کفِ خاک خواهی زمن خواه گرد
برون افتم از خود بپر گندگی / نیفتم برون با تو از بندگی
بهر گوشه کافتم ثنا خوانمت / بهر جا که باشم خدا دانمت
قرارِ همه هست بر نیستی / توئی آن که بر یک قرار ایستی
پژوهنده را یاوه زان شد کلید / کز اندازهٔ خویشتن در تو دید

کسے کز تو در تو نظارہ کُند
ورقہائے بیہودہ پارہ کُند

نشاید ترا جُز بتو تافتن
عنان باید از ہر درے تافتن

نظر تا بایجا ست منزل شناس
ازین بگذری در دل آید ہراس

سپردم بتو مایۂ خویش را
تو دانی حسابِ کم و بیش را

در مناجات

بزرگا! بزرگی دہا بے کسم
توئی یاوری بخش و یاری رسم

نیاوردم از خانہ چیزے نخُست
تو دادی ہمہ چیز من چیز تست

چو کردی چراغ مرا نور دار
ز من باد مشعل کشاں دُور دار

بگِشتن تو دادی تنو مندیم
بدہ زانچہ گِشتم برومندیم

گریوہ بلند است وسیلاب سخت
مپیچان عنانِ من از راہ رخت

ازیں سیل گاہم چنان در گذار
کہ پُل نشکند بر من این رودبار

عقوبت مکن عذر خواہ آمدم
بدر گاہِ تو روسیاہ آمدم

سیاہ مرا ہم تو گردان سپید
مگردانم از درگہت نا اُمید

سرشتِ مرا کافریدی زخاک
سرشتہ تو کردی بنا پاک پاک

اگر نیکم و گر بدم در سرشت
قضائے تو ایں نقش بر من نوشت

خداوند مائی و ما بندہ ایم
بہ نیروے تو یک بیک زندہ ایم

ہر آنچہ آفریدہ است بینندہ را
نشان میدہد آفرینندہ را

مرا ہست بینش نظرگاہِ تو — چگونه نه بینم بدو راہِ تو
ہمه صورتے پیشِ فرسنگ ورلے — بنقاشِ صورت بود رہنمای
ترا بینم از ہرچه پرداخته است — که ہستی تو سازنده او ساخته است
بسے منزل آمد زمن تا بتو — نشاید ترا یافت اِلّا به تو
اساسے که در آسمان و زمی ست — باندازۂ فکرتِ آدمی است
شود فکرت اندازه را رہنمون — سر از حدِ اندازه نارد برون
بہر پایۂ دست چندان رسد — که آن پایه را حد بپایان رسد
چه پایان پذیرد حد کائنات — نماند در اندیشه دیگر جہات
نیندیشد اندیشه افزون ازین — که ہستی نه بلکه بیرون ازین
بران دارم اے مصلحت خواه من — که باشد سوئے مصلحت راه من
رہے پیشم آور که انجام کار — تو خوشنود باشی و من رستگار
جز این نیستم چارۂ در سرشت — که سر بر نگردانم از سرنوشت
نویسم خطے در نیایشگری — مُسجّلِ بامضائے پیغمبری
گواہی برو آرم از چاریار — که صد آفرین باد بر ہر چہار
نگہدارم آن خطِ خوبی بجان — چو تعویذ بر بازوے خود نہان
در آن داوریگاه چون تیغ تیز — که ہم رستخیز ست و ہم رستخیز
چه برّان شود نامہا سوے مرد — من آن نامه را بر کشایم نورد
نمایم که چون حکمرانے درست — بر این حکم ران و آن دگر حکم تست
امیدم بتو ہست ز اندازه بیش — مکن ناامیدم ز درگاہِ خویش

زخود گرچه مرکب برون رانده ام — براه تو در نیم ره مانده ام
فرود آر جهدم بدرگاهِ خویش — مگردان سر رشته از راهِ خویش
زمن جُستن و ره نمودن ز تو — بجان آمدن جان فزودن ز تو
چو بازار من بے من آراستی — بدان رسم و آئین کرمے خواستی
ز رونق مبر نقش آرایشم — نصیبے ده از گنج بخشایشم
چه خواهی ز من با چنین بُود سُست — همان گیر نا بود بودم نخست
مرا چون نظر بر من انداختی — مزن مقرعه چونکه بنواختی
تو دادی مرا پایگاه بلند — توام دستگیر اندرین پاے بند
چو دادیم ناموس نام آوران — بده دادم اے داورِ داوران
سرے را که بر سر نهادی کُلاه — مینداز در پائے هر خاک راه
ولے را که شد بر درت رازدار — ز دریوزۀ هر درے بازدار
نکو کُن چو کردار خود کارِ من — مکن کار با من چو کردار من
نظامی درین بارگاهِ رفیع — نیارد بجز مصطفےٰ را شفیع

از بوستانِ سعدی

مُناجات

بیا تا بر آریم دستے ز دل
که نتوان بر آورد فردا زِ گِل

بفصلِ خزان درنہ بینی درخت
که بے برگ ماند زسرمائے سخت

بر آرد تہی دستہائے نیاز
ز رحمت نگردد تہیدست باز

مپندار ازین در که ہرگز نہ بست
که نومید گردد بر آورده دست

ہمہ طاعت آرند و مسکین نیاز
بیا تا بدرگاہِ مسکین نواز

چو شاخِ برہنہ بر آریم دست
که بے برگ ازین بیش نتوان نشست

خداوندگارا نظر کن بجود
که جرم آمد از بندگان در وجود

گناہ آید از بندۂ خاکسار
بأُمید عفوِ خداوندگار

کریما برزقِ تو پروردہ ایم
بانعام و لُطفِ تو خو کردہ ایم

گدا چو کرم بیند و لطف و ناز
نگردد زِ دُنبال بخشندہ باز

چو مارا بدُنیا تو کردی عزیز
بعقبیٰ ہمیں چشم داریم نیز

عزیزی و خواری تو بخشی و بس
عزیزِ تو خواری نہ بیند ز کس

خدایا بعزّت که خوارم مکُن
بذُلِ گنہ شرمسارم مکُن

مُسلّط مکن چون منے بر سرم
ز دستِ تو بہ گر عقوبت برم

بگیتی بتر زین نباشد بدے | جفا بردن از دست ہمچون خودے
مرا از شر مساری زروے تو بس | دگر شرمسارم مکن پیشِ کس
گرم بر سر اُفتد ز تو سایۂ | سپہرم بود کمترین پایۂ
اگر تاج بخشی سرافرازدم | تو بردار۔ تاکس نیندازدم

حکایت

تنم مے بلرزد چو یاد آورم | مناجاتِ شوریدۂ در حرم
کہ میگفت باحق بزاری بسے | میفگن کہ دستم نگیرد کسے
بلطفم بخوان یا بران از درم | ندارم بجز آستانت سرم
تو دانی کہ مسکین و بیچارہ ایم | فرو ماندہ بانفس امارہ ایم
نمے تازد این نفس سرکش چنان | کہ عقلش تواند گرفتن عنان
کہ بانفس و شیطان برآید بزور | نبرد پلنگان نیاید ز مور
بمردانِ راہت کہ راہے بدہ | وزین دشمنانم پناہے بدہ
خدایا بذاتِ خداوندیت | باوصافِ بے مثل و مانندیت
بلبیک حجاجِ بیت الحرام | بمدفونِ یثرب علیہ السلام
بتکبیر مردان شمشیر زن | کہ مرد وغا را شمارند زن
بطاعاتِ پیران آراستہ | بصدقِ جوانان نوخاستہ
کہ مارا دران ورطۂ یک نفس | ز ننگِ دو گفتن بفریاد رس
امید است از آنانکہ طاعت کُنند | کہ بے طاعتان را شفاعت کُنند

بپاکان کز آلایشم دور دار　　وگر زلتے رفت معذور دار
به پیرانِ پشت از عبادت دوتا　　ز شرمِ گنه دیده بر پشتِ پا
که چشمم ز روے سعادت مبند　　زبانم بوقتِ شهادت مبند
چراغ یقینم فرا راه دار　　ز بد کردنم دست کوتاه دار
بگردان ز نادیدنی دیده ام　　مده دست بر ناپسندیده ام
من آن ذرّه ام در هوای تو نیست　　وجود و عدم در ظلامم یکیست
ز خورشید لطفت شعاعے بسم　　که جز در شفاعت نه بیند کسم
بدے را نگه کن که بهتر کس است　　گدا را ز شاه التفاتے بس است
مرا گر بگیری بانصاف و داد　　بنالم که عفوم نه این وعده داد
خدایا بذلت مران از درم　　که صورت نه بندد درِ دیگرم
ور از جهل غائب شدم روز چند　　کنون کامدم در برویم مبند
چه عذر آرم از ننگ تر دامنی　　مگر عجز پیش آورم کاے غنی
فقیرم بجُرمِ گناهم مگیر　　غنی را ترحم بود بر فقیر
چرا باید از ضعف حالم گریست　　اگر من ضعیفم پناهم قویست
خدایا بغفلت شکستیم عهد　　چه زور آورد با قضا دستِ جهد
چه برخیزد از دستِ تدبیر ما　　همین نکته بس عذرِ تقصیرِ ما
همه هرچه کردم تو برهم زدی　　چه قوت کند با خدائی خودی
نه من سر ز حکمت بدر مے برم　　که حکمت چنین میرود بر سرم

حکایت

شنیدم کہ جمشید فرخ سرشت ‌ ‌ بسر چشمۂ بر بسنگے نوشت
بدین چشمہ چون ما بسے دم زدند ‌ ‌ برفتند چون چشم برہم زدند
گرفتیم عالم بہ مردی و زور ‌ ‌ ولیکن نبردیم با خود بگور
چو بر دشمنے باشدت دسترس ‌ ‌ مرنجانش کورا ہمیں غصہ بس
عدو زندہ سرگشتہ پیرامنت ‌ ‌ بہ از خونِ او گشتہ برگردنت

حکایت

شنیدم کہ دارائے فرخ تبار ‌ ‌ زلشکر جدا ماند روزے شکار
دوان آمدش گلہ بانے بپیش ‌ ‌ بدل گفت دارائے فرخندہ کیش
مگر دشمن است اینکہ آمد بجنگ ‌ ‌ زدورش بدوزم بہ تیرِ خدنگ
برآورد چوپانِ بد دل خروش ‌ ‌ کہ دشمن نیم در ہلاکم مکوش
من آنم کہ اسپانِ شہ پرورم ‌ ‌ بخدمت درین مرغزار اندرم
ملک را دلِ رفتہ آمد بجائے ‌ ‌ بخندید و گفت اے نکوہیدہ رائے
ترا یاوری کرد فرخ سروش ‌ ‌ دگرنہ زہ آوردہ بودم بہ گوش
نگہبانِ مرعیٰ بخندید و گفت ‌ ‌ نصیحت ز یاران نشاید نہفت
نہ تدبیر محمود و رائے نکوست ‌ ‌ کہ دشمن نداند شہنشہ ز دوست
چنانست در مہتری شرط زیست ‌ ‌ کہ ہر کہترے را بدانی کہ کیست

مرا بارها در حضر دیدهٔ | ز خیل و چراگاه پرسیدهٔ
کنونت بمهر آمدم پیش باز | نمیدانیم از بد اندیش باز
توانم من اے نامور شہریار | کہ اسپے برون آرم از صد ہزار
مرا گلہ بانی بعقل ست و رائے | تو ہم گلۂ خویش داری بپائے
دران دارِ ملک از خلل غم بود | کہ تدبیرِ شاہ از شبان کم بود

گفتار

تو کے بشنوی نالۂ داد خواہ | بکیوان برت کلّۂ خواب گاہ
چنان خسپ کاید فغانت بگوش | اگر داد خواہے بر آرد خروش
کہ نالد ز ظالم کہ در دور تست | کہ ہر جور کو میکند۔ جورِ تست
نہ سگ دامنِ کاروانی درید | کہ دہقانِ نادان کہ سگ پرورید
دلیر آمدی سعدیا در سخن | چو تیغے بدست است فتحے بکن
بگو آنچہ دانی کہ حق گفتہ بہ | نہ رشوت ستانی و نے عشوہ دہ
زبان بند و دفتر ز حکمت بشوے | طمع بگسل و ہر چہ خواہی بگوے

حکایت

خبر یافت گردن کشے در عراق | کہ میگفت مسکینے از زیر طاق
تو ہم بر درے ہستی امیدوار | پس امید بر در نشینان برار
دل دردمندان بر آور ز بند | کہ ہرگز نباشد دلت دردمند

پریشانی خاطرِ داد خواہ   براندازد از مملکت پادشاہ
تو خفتہ خنک در حرم نیمروز   غریب از برون گو بگرما بسوز
ستانندۂ داد آں کس خداست   کہ نتواند از پادشہ داد خواست

حکایت

یکے از بزرگانِ اہلِ تمیز   حکایت کند ز ابنِ عبد العزیز
کہ بودش نگینے بر انگشتری   فرو ماندہ در قیمتش جوہری
بشب گفتی آن جرم گیتی فروز   دُرے بود در روشنائی چو روز
قضا را در آمد یکے خشک سال   کہ شد بدرِ سیمائے مردم ہلال
چو در مردم آرام و قوت ندید   خود آسودہ بودن مروت ندید
چو بیند کسے زہر در کامِ خلق   کیش بگذرد آب نوشین بحلق
بفرمود و بفروختندش بسیم   کہ رحم آمدش بر غریب و یتیم
بیک ہفتہ نقدش بتاراج داد   بدرویش و مسکین و محتاج داد
فتادند بروے ملامت کنان   کہ دیگر بدستت نیاید چنان
شنیدم کہ میگفت و باران دمع   بعارض فرو میدویدش چو شمع
کہ زشت است پیرایہ بر شہریار   دلِ شہرے از ناتوانی فگار
مرا شاید انگشتری بے نگین   نشاید دل خلق اندوہگین
خنک آنکہ آسایش مرد و زن   گزیند بر آسائش خویشتن
نکردند رغبت ہنر پروران   بشادیِ خویش از غمِ دیگران

اگر خویش بخسپد ملک بر سریر — نہ پندارم آسودہ خسپد فقیر
دگر زندہ دارد شبے دیر باز — بخسپند مردم بآرام و ناز

حکایت

شنیدم کہ بگریست سلطان رُوم — برِ نیک مردے ز اہلِ علوم
کہ پایانم از دستِ دشمن نماند — جز این قلعہ و شہر با من نماند
بسے جہد کردم کہ فرزندِ من — پس از من بود سرورِ انجمن
کنون دشمنِ بد گہر دست یافت — سرِ دست مردی و جہدم بتافت
چہ تدبیر سازم چہ چارہ کنم — کہ از غم بفرسود جان و تنم
بر آشفت دانا کہ این گریہ چیست — برین عقل و دانش بباید گریست
ولایت چہ باشد غم خویش خور — کہ از عمر بہتر شد و بیشتر
ترا این قدر تا بمانی بس است — چون رفتی جہان جائے دیگر کس است
اگر ہوشمند ست و گر بے خرد — غمِ او مخور کو غمِ خود خورد
مشقت نیرزد جہان داشتن — گرفتن بشمشیر و بگذاشتن
تو تدبیر خود کن کہ آن پُر خِرد — کہ بعد از تو باشد غمِ خود خورد
بدین پنجروزہ اقامت منار — باندیشہ تدبیر رفتن بساز
کرا دانی از خسروانِ عَجم — کہ کردند بر زیر دستان کرم
کہ در تخت و مُلکش نیاید زوال — نماند بجز مُلکِ ایزد تعال
کرا جاودان ماندن امید نیست — کہ گیتی ہمین جائے جاوید نیست

اگرا سیم وزر ماند و گنج ومال　　پس از وے بچندے شود پائمال
وزان کس کہ خیرے بماند روان　　دما دم رسد رحمتش بر روان
بزرگے کزو نام نیکو بماند　　توان گفت با اہل دل کو بماند
الا تا درختِ کرم پروری　　کہ بیشک برِ کامرانی خوری

حکایت

شنیدم کہ یکبار در دجلۂ　　سخن گفت با عابدے کلّۂ
کہ من فرّ فرماندہی داشتم　　بسر بر کلاہِ مہی داشتم
سپہرم مدد کرد و نصرت وفاق　　گرفتم ببازوے دولت عراق
طمع کردہ بودم کہ کرمان خورم　　کہ ناگہ خورند کرمان سرم
بکن پنبۂ غفلت از گوشِ ہوش　　کہ از مُردگان پندت آید بگوش

گفتار

الا تا بغفلت نخسپی که نوم | حرام ست بر چشم سالار قوم
غم زیر دستان بخور زینهار | بترس از زبر دستیٔ روزگار
نصیحت که خالی بود از غرض | چو داروے تلخست دفع مرض

حکایت

یکے را حکایت کنند از ملوک | که بیماریِ رشته کردش چو دوک
چنانش در انداخت ضعفِ جسد | که مے برد بر کمترنیان حسد
که شاه ارچه بر عرصه نام آورست | چو ضعف آمد از بیذقے کمترست
ندیمے زمینِ ملک بوسه داد | که عمرِ خداوند جاوید باد
درین شهر مردے مبارک دم است | که از پارسایانِ چنوے کم ست
نبردند پیشش مهمات کس | که مقصود حاصل نشد در نفس
بخوان تا بخواند دعائے براین | که رحمت رسد ز آسمان بر زمین
بفرمود تا مهتران خدم | بخوانا رند پیر مبارک قدم
بگفتار دعائے کن اے هوشمند | که در رشته چون سوزنم پائے بند
شنید این سخن پیر خم بوده پشت | به تندی بر آورد بانگِ درشت
که حق مهربان است بر داد گر | به بخشائے و بخشائشِ حق نگر
دعائے منت کے شود سود مند | اسیرانِ مظلوم در چاه و بند

تو نا کرده بر خلق بخشایشے | کجا بینی از دولت آسایشے

ببایدت عذرِ خطا خواستن | پس از شیخ صالح دعا خواستن

کجا دست گیرد دعاے ویت | دعاے ستمدیدگان در پیت

شنید این سخن شهریار عجم | ز خشم و خجالت بر آمد بهم

برنجید و پس بادلِ خویش گفت | چه رنجم حقست اینکه درویش گفت

بفرمود تا هر که در بند بود | بفرمانش آزاد کردند زود

جهاندیده بعد از دو رکعت نماز | بداور بر آورد دستِ نیاز

که اے بر فرازندهٔ آسمان | بجنگش گرفتی بہ صلحش بمان

ولی همچنان بر دعا داشت دست | که رنجورِ افتاده برپاے جست

تو گفتی ز شادی نخواهد پرید | چو طاؤس چون رشته در پا ندید

بفرمود گنجینه و گوهرش | فشاندند در پاے و زیرِ سرش

حق از بهر باطل نشاید نهفت | ازان جمله دامن بیفشاند و گفت

مرو با سرِ رشته بارِ دگر | مبادا که دیگر کند رشته سر

چو بارے فتادی نگهدار پاے | که یک بار دیگر نلغزد ز جاے

ز سعدی شنو کین سخن راستست | نه هر بارے افتاده برخاستست

گفتار

جهان اے پسر ملکِ جاوید نیست | ز دنیا وفاداری امید نیست

نه بر باد رفتے سحرگاه و شام | سریرِ سلیمان علیه السلام

باخر ندیدی کہ بر باد رفت — خنک آنکہ با دانش و داد رفت
کسے زین میان گوے دولت ربود — کہ در بندِ آسایشِ خلق بود
بکار آمد آنہا کہ برداشتند — نہ گرد آوریدند و بگذاشتند

حکایت

چنین گفت شوریدۂ در عجم — بکسریٰ کہ اے وارثِ ملکِ جم
اگر ملک بر جم بماندے و تخت — ترا کے میسر شدے تاج و تخت
اگر گنجِ قارون بدست آوری — نماند۔ مگر آنچہ بخشی، بری

حکایت

شنیدم کہ از نیک مردے فقیر — دل آزردہ شد پادشاہے کبیر
مگر بر زبانش حقے رفتہ بود — ز گردن کشی بر وے آشفتہ بود
بزندان فرستادش از بارگاہ — کہ زور آزمایست بازوے شاہ
ز یاران یکے گفتنش اندر نہفت — مصالح نبود این سخن گفت۔ گفت
رسانیدنِ امرِ حق طاعت است — ز زندان نترسم کہ یکساعت است
ہمان دم کہ در خفیہ این راز رفت — حکایت بگوشِ ملک باز رفت
بخندید کو ظن بیہودہ برد — نداند کہ خواہد دراں حبس مُرد
غلامے بدرویش برد این پیام — بگفتا بخسرو بگو اے غلام
کہ دنیا ہمین ساعتے بیش نیست — غم و خرمی پیشِ درویش نیست

نه گر دستگیری کُنی، خُرّمم ‌ ‌ ‌ نه گر سر بُری، در دل آید غمم
تُرا اگر سپاهست و فرمان و گنج ‌ ‌ ‌ مرا گر عیال است و حرمان و رنج
بدروازهٔ مرگ چون درشویم ‌ ‌ ‌ بیک هفته باهم برابر شویم
مِنه دل برین دولتِ پنج روز ‌ ‌ ‌ تنِ خویشتن را بآتش مسوز
نه پیش از تو بیش از تو اندوختند ‌ ‌ ‌ به بیداد کردن جهان سوختند
چنان زی که ذکرت بتحسین کنند ‌ ‌ ‌ چو مُردی - نه بر گور نفرین کنند
نباید برسمِ بد آئین نهاد ‌ ‌ ‌ که گویند لعنت بران کین نهاد
وگر بر سر آید خداوندِ زور ‌ ‌ ‌ نه زیرش کُند عاقبت خاکِ گور
بفرمود دل تنگ - روے جفا ‌ ‌ ‌ که بیرون کنندش زبان از قفا
چنین گفت مردِ حقائق شناس ‌ ‌ ‌ ازین هم که گفتی ندارم هراس
من از بینوائی ندارم غمے ‌ ‌ ‌ که دانم که ناگفته داند همے
اگر بینوائی برم ور ستم ‌ ‌ ‌ گرم عاقبت خیر باشد چه غم
عروسی بود نوبتِ ماتمت ‌ ‌ ‌ گرت نیک روزی بود خاتمت

حکایت کِرم شب تاب

نگر دیده باشی که در باغ وراغ ‌ ‌ ‌ بتابد بشب کرمکے چون چراغ
یکے گفتش اے کرمکِ شب فروز ‌ ‌ ‌ چه بودت که بیرون نیائی بروز
ببیں کاتشین کرمکِ خاک زاد ‌ ‌ ‌ جواب از سر روشنائی چه داد
که من روز و شب جز بصحرا نیم ‌ ‌ ‌ ولے پیش خورشید پیدا نیم

حکایت دانشمندِ درویش و قاضی مُتکبّر

فقیہی کہن جامہ تنگدست — در ایوانِ قاضی بصف بر نشست
نگہ کرد قاضی درو تیز تیز — مُعرّف گرفت آستینش کہ خیز
ندانی کہ برتر مقامِ تو نیست — فروتر نشیں یا برو یا بایست
بجائے بزرگان دلیری مکن — چو سرپنجہ ات نیست شیری مکن
نہ ہر کس سزاوار باشد بصدر — کرامت بجاہست و منزل بقدر
وگر رہ چہ حاجت بہ پند کس ست — ہمیں شرمساری عقوبت بس ست
بعزت ہر آن کو فروتر نشست — بخواری نیفتد ز بالا بہ پست
چو آتش بر آورد درویش دود — فروتر نشست از مقامیکہ بود
فقیہان طریق جدل ساختند — لم و لانُسلّم در انداختند
کشادند برہم درِ فتنہ باز — بلا و نعم کردہ گردن دراز
تو گفتی خروسانِ شاطر بجنگ — فتادند درہم بمنقار و چنگ
یکے بیخود از خشمناکی چو مست — یکے بر زمین میزد ہر دو دست
فتادند در عقدۂ پیچ پیچ — کہ در حلّ آن رہ نبردند ہیچ
کُہن جامۂ از صفِ آخرین — بغُرّش در آمد چو شیرِ عرین
کہ برہان قوی باید و معنوی — نہ رگہائے گردن بحجّت قوی
مرا نیز چوگان حرفست وگوے — بگفتند نیک دانی بگوے
بکلکِ فصاحت بیانے کہ داشت — بدلہا چو نقشِ نگیں بر نگاشت

سر از کوے صورت بمعنی کشید — قلم بر سر حرفِ دعوی کشید
بگفتندش از ہر کنار آفرین — کہ بر عقل و طبعت ہزار آفرین
سمندِ سخن تا بجائے رساند — کہ قاضی چو خر در خلابے بماند
کہ ہیہات قدرِ تو نشناختم — بشکر قدومت نپرداختم
دریغ آمدم با چنیں پایۂ — کہ بینم ترا - در چنین مایۂ
مُعرّف بدلداری آمد برش — کہ دستار قاضی نہد بر سرش
بدست و زبان منع کردش کہ دور — منہ بر سرم پائے بند غرور
کہ فردا شود بر کہن میزران — بدستار پنجہ گزم سرگران
چو مولام خوانند و صدر کبیر — نمایند مردم بچشمم حقیر
تفاوت کند ہرگز آب زلال — گرش کوزہ زرین بود یا سفال
خرد باید اندر سر مرد و مغز — نباید مرا چون تو دستارِ نغز
کس از سر بزرگی نباشد بچیز — کدو سر بزرگست و بے مغز نیز
میفراز گردن بدستار و ریش — کہ دستار پنبہ است و سبلت حشیش
بصورت کسانیکہ مردم وشند — چو صورت ہمان بہ کہ دم درکشند
بقدرِ ہنر جست باید محل — بلندی و نحسی مکن چون زحل
نئے بوریا را بلندی نکوست؟ — کہ خاصیتِ نیشکر خود در وست؟
بدین عقل و ہمت نخوانم کست — دگر میرود صد غلام از پست
چہ خوش گفت خرمہرۂ در گلے — چو بر داشتنش ہر طمع جاہلے
مرا کس نخواہد خریدن بہ ہیچ — بدیوانگی در حریرم مپیچ

ز منعم بمال از کسے بهتر است
خر ار جُلِ اطلس بپوشد خر است

بدین شیوه مردِ سخن گوے چست
بآبِ سخن کینه از دل بشست

دلِ آزرده را سخت باشد سخن
چو خصمت بیفتاد سستی مکن

چو دستت رسد مغزِ دشمن برآر
که فرصت فرو شوید از دل غبار

چنان ماند قاضی بجورش اسیر
که گفت اِنّ هٰذا الیومِ عسیر

بدندان گزید از تعجب یدین
بماندش درو دیده چون فرقدین

وز آنجا جوان روے همت بتافت
برون رفت و بازش نشان کس نیافت

غریو از بزرگانِ مجلس بخاست
که گوئی چنین شوخ چشم از کجاست

نقیب از پیش رفت و هر سو دوید
که مردے بدین وصف و صورت که دید

یکے گفت ازین نوع شیرین نفس
درین شهر سعدی شناسیم و بس

بر آن صد هزار آفرین کاین بگفت
حق تلخ بین تا چه شیرین بگفت

حکایت لقمان حکیم با بغدادی

شنیدم که لقمان سیه فام بود
نه تن پرور و نازک اندام بود

یکے بندهٔ خویش پنداشتش
ببغداد در کارِ گل داشتش

بسالے سراے بپرداختش
کس از بنده و خواجه نشناختش

چو پیش آمدش بندهٔ رفته باز
ز لقمانش آمد نهیبے فراز

بپائش در افتاد پوزش نمود
بخندید لقمان که پوزش چه سود

بسالے ز جورت جگر خون کنم
بیک ساعت از دل بدر چون کنم

دلے ہم ببخشائیم اے نیک مرد | کہ سودے تو ما را زیانے نکرد
تو آباد کردی شبستان خویش | مرا حکمت و معرفت گشت بیش
غلامیست در رختم اے نیک بخت | کہ فرمائش و قتہا کار سخت
دگر رہ نیازارمش سخت دِل | چو یاد آمدم سختی کارِ گِل
ہر آن کس کہ جور بزرگاں نبرد | نسوزد دلش بر ضعیفانِ خُرد
چنیں گفت بہرام شہ با وزیر | کہ دشخوار بازیر دستاں مگیر
گر از حاکمان سخت آید سخن | تو بر زیر دستان درشتی مکن

حکایت امیر المؤمنین علی و سیرتِ او در تواضع

کسے مشکلے بُرد پیشِ علیؓ | مگر مشکلش را کند منجلی
امیرِ عدو بند کشور کشاے | جوابش بگفت از سرِ علم و رائے
شُنیدم کہ شخصے در آن انجمن | بگفتا چنین نیست یا بوالحسن
نرنجید از و حیدر نامجوے | بگفت ار تو دانی ازیں بہ بگوے
بگفت آنچہ دانست و پاکیزہ گفت | بگل چشمۂ خور نشاید نہفت
پسندید از و شاہِ مردان جواب | کہ من بر خطا بودم او بر صواب
بہ از من سخن گفت و دانا یکیست | کہ بالاتر از علم او علم نیست
گر امروز بودے خداوند جاہ | نکردے خود از کبر در وے نگاہ
بدر کردے از بار کہ حاجبش | فرو کوفتندے بنا واجبش
کہ من بعد بے آبروئی مکن | ادب نیست پیشِ بزرگان سخن

یکے را کہ پندار در سر بود — مپندار ہرگز کہ حق بشنود
ز علمش ملال آید از وعظ ننگ — شقائق بباران نروید ز سنگ
نہ بینی کہ در خاک افتادہ خوار — بروید گل و بشگفد نوبہار
مریز اے حکیم آستیں ہاے دُر — کجا بینی از خویشتن خواجہ پُر
بچشم کسان در نیاید کسے — کہ از خود بزرگی نماید بسے
مگو تا بگویند شکرت ہزار — چو خود گفتی از کس توقع مدار

حکایت امیرالمومنین عمر بن الخطاب رضہ

گدائے شنیدم کہ در تنگ جائے — نہادش عمر پاے بر پشتِ پاے
ندانست درویش بیچارہ کوست — کہ رنجیدہ دشمن نداند ز دوست
برآشفت بروے کہ کوری مگر — بدو گفت سالارِ عادل عمر رضہ
نہ کورم ولیکن خطا رفت کار — ندانستم از من گنہ درگذار
چہ منصف بزرگان دین بودہ اند — کہ با زیر دستان چنین بودہ اند
فروتن بود ہوشمند گزین — نہد شاخ پُر میوہ سر بر زمین
بنازند فردا تواضع کنان — نگون از خجالت سرِ گردنان
اگر می بترسی ز روزِ شمار — از آن کز تو ترسد خطا درگذار
مکن چیرہ بر زیر دستان ستم — کہ دستے است بالائے دست تو ہم

گفتار در صبر و رضا و تسلیم بحکمِ قضا

سعادت به بخشائش داور ست | نه در چنگ و بازوے زور آور ست
چو دولت نه بخشد سپهرِ بلند | نیاید بمردانگی در کمند
نه سختی رسید از ضعیفی بمور | نه شیران بسرپنجه خوردند و زور
چو نتوان بر افلاک دست آختن | ضروریست با گردشش ساختن
گرت زندگانی نبشته است دیر | نه مارت گزاید نه شمشیر و شیر
دگر در حیاتت نماندست بهر | چنانت کشد نوشدارو که زهر
نه رستم چو پایان روزی بخورد | شغاد از نهادش بر آورد گرد

گفتار اندر صبر بر ناتوانی بامید بهروزی

کمال است در نفسِ مرد کریم | گرش زر نباشد چه نقصان و بیم
مپندار گر سفله قارون شود | که طبع لئیمش دگرگون شود
دگر در نیابد کرم پیشه نان | نهادش توانگر بود همچنان
سخاوت زمین ست و سرمایه زرع | بدِه کاصل خالی نماند ز فرع
خدائے که از خاک مردم کند | عجب دارم از مردمی گم کند
ز نعمت نهادن بلندی مجوے | که ناخوش کند آب استاده بوے
به بخشندگی کوش کابِ روان | بسیلش تفقد کند آسمان
گر از جاه و دولت بیفتد لئیم | دگر باره نادر شود مستقیم

تو گر گوہر قیمتی غم مدار
کہ ضائع نگرداندت روزگار

کلوخ ارچہ افتادہ باشد براہ
نہ بینم کہ درو ے کند کس نگاہ

دگر خردۂ زر ز دندان گاز
بیفتد بشمعش بجویند باز

بدر میکنند آبگینہ زسنگ
کجا ماند آئینہ در زیر زنگ

پسندیدہ و نغز باید خصال
کہ گاہ آید و گہ رود جاہ و مال

گفتار اندر فضیلت خاموشی و حلاوت خویشتن داری

اگر پائے در دامن آری چو کوہ
سرت زآسمان بگذرد در شکوہ

زبان درکش، اے مرد بسیاردان
کہ فردا قلم نیست بر بے زبان

صدف وار گوہر شناسان راز
دہن جز بلؤلؤ نکردند باز

فراوان سخن باشد آگندہ گوش
نصیحت نگیرد مگر در خموش

چو خواہی کہ گوئی نفس بر نفس
حلاوت نیابی زگفتار کس

نباید سخن گفت ناساختہ
نشاید بریدن نینداختہ

تأمّل کنان در خطا و صواب
بہ از ژاژ خایان حاضر جواب

کمالست در نفس انسان سخن
تو خود را بگفتار ناقص مکن

کم آواز ہرگز نہ بینی خجل
جوے مشک بہتر زیک تودہ گل

حذر کن ز نادان دہ مردہ گوے
چو دانا یکے گوے و پروردہ گوے

صد انداختی تیر و ہر صد خطاست
اگر ہوشمندی یک انداز و راست

چرا گوید آن چیز در خفیہ مرد
کہ گر فاش گردد شود روے زرد

مکن پیشِ دیوار غیبت بسے ... بود کز پسش گوش دارد کسے
درون دلت شہر بندست راز ... نگر تا نہ بیند در شہر باز
ازان مرد دانا دہان دوختست ... کہ بیند کہ شمع از زبان سوختست

درِ توبہ

بیا اے کہ عمرت بہفتاد رفت ... مگر خفتہ بودی کہ بر باد رفت
ہمہ برگِ بودن ہمے ساختی ... بتدبیر رفتن نپرداختی
قیامت کہ بازار مینو نہند ... منازل باعمال نیکو دہند
بضاعت بچندانکہ آری بری ... وگر مفلسی شرمساری بری
کہ بازار چندان کہ آگندہ تر ... تہیدست را دل پراگندہ تر
ز پنجہ درم پنج اگر کم شود ... دلت ریشِ سر پنجۂ غم شود
چو پنجاہ سالت بروں شد ز دست ... غنیمت شمر پنج روزے کہ ہست
اگر مردہ مسکین زبان داشتے ... بفریاد و زاری فغان داشتے
کہ اے زندہ چون ہستت امکانِ گفت ... لب از ذکر چون مردہ برہم مخفت
چو مارا بغفلت بشد روزگار ... تو بارے دمے چند فرصت شمار

گفتار اندر غنیمت شمردن قوت جوانی پیش از ضعف پیری

جوانا رہِ طاعت امروز گیر ... کہ فردا جوانی نیاید ز پیر
فراغِ دلت ہست و نیروے تن ... چو میدان فراخ ست گوے بزن

من این روز را قدر نشناختم | بدانستم اکنون که در باختم
قضا روزگارے زمن در ربود | که هر روز از وے شب قدر بود
چه کوشش کند پیر خر زیر بار | تو مے رو که بر باد پائی سوار
شکسته قدح گر ببندند چست | نیاورد خواهد بهاے درست
کنون کاو فتاوت بغفلت ز دست | طریقے ندارد بجز باز بست
که گفتت بجیحون در انداز تن | چو افتاد هم دست و پائے بدن
بغفلت بدادی ز دست آب پاک | چه چاره کنون جز تیمم بخاک
چو از چابکان در دویدن گرو | نبردی هم افتان و خیزان برو
گر آن باد پایان برفتند تیز | تو بیدست و پاے از نشستن بخیز

از شاهنامهٔ فردوسی

نبردِ رستم با سهراب

ز رستم چو سهراب شد ناامید — بر و نیزه شد روے روز سپید
برآورد گه رفت و نیزه گرفت — همے ماند از گفتِ مادر شگفت
یکے تنگ میدان فرو ساختند — بکوتاه نیزه همے تاختند
نماند ایچ بر نیزه بند و سِنان — بچپ باز بُردند هر دو عنان
بشمشیر هندی برآویختند — همے ز آهن آتش فرو ریختند
بزخم اندرون تیغ شد ریز ریز — چه رزمے کہ پیدا کند رستخیز
گرفتند زان پس عمودِ گران — همے کوفتند آن براین این برآن
ز تیر و عمود اندر آمد به خم — جہان بادپایان و گردانِ رزم
ز اسپان فرو ریخت برگستوان — زِره پاره شد بر میان گوان
فرو مانده اسپ دلاور ز کار — یکے را نہ بُد دست و بازوش یار
تن از خوے پُر آب و دہان پُر ز خاک — زبان گشته از تشنگی چاک چاک
یک از دیگر استاده آنگاه دور — پُر از درد باب و پُر از رنج پور
جہانا شگفتے ز کردار تست — شکسته هم از تو هم از تو درست
ازین دو یکے را نجنبید مہر — خِرد دور بُد مہر ننمود چہر

همی بچه را باز داند ستور　　چه ماهی به دریا چه در دشت گور
نداند همی مردم از رنج و آز　　یکی دشمنی را ز فرزند باز
بدل گفت رستم که هرگز نهنگ　　ندیدم که آید بدینسان بجنگ
مرا خوار شد جنگ دیو سپید　　ز مردی شد امروز دل نا امید
ز دست یکی نا سپرده جهان　　نه گردی نه نام آوری از جهان
بسیری رسانیدم از روزگار　　دو لشکر نظاره بدین کارزار
چو آسوده شد باره هر دو مرد　　ز آزا جنگ و ز جنگ نبرد
بزه بر نهادند هر دو کمان　　یکی سال خورده دگر نوجوان
زره بود خفتان و ببر بیان　　ز کلک و ز پیکان نیامد زیان
بهم تیر باران نمودند سخت　　تو گوئی فرو ریخت برگ درخت
غمین شد دل هر دو از یکدگر　　گرفتند هر دو دوال کمر
تهمتن اگر دست بردی بسنگ　　بکندی سیه سنگ را روز جنگ
بزور از زمین کوه برداشتی　　گران سنگ را موم پنداشتی
کمربند سهراب را چاره کرد　　که از زین بجنباند اندر نبرد
میان جوان را نه بد آگهی　　بماند از هنر دست رستم تهی
فرو داشت دست از کمربند او　　شگفتی فرو ماند از بند او
دو شیر اوژن از جنگ سیر آمدند　　تبه گشته و خسته و دیر آمدند
دگر باره سهراب گرز گران　　ز زین برکشید و بیفشرد ران
بزد گرز و آورد کتفش بدرد　　بپیچید و درد از دلیری بخورد

بخندید سهراب و گفت ای سوار   به زخم دلیران نه پایدار
بزیر اندرت رخش گویی خراست   دو دست سوار از همه بدتراست
مرا رحمت آید بتو بر ز دل   که از خونت آغشته گشت است گل
اگرچه گوی سرو بالا بود   جوانی چو شد پیر گانا بود
تهمتن نداد ایچ اورا جواب   شگفتی فرو ماند در پیچ و تاب
به پستی رسید این ازان آن ازین   چنان تنگ شد بر دلیران زمین
که از یکدگر روی برگاشتند   دل و جان باندیشه بگذاشتند
تهمتن بتوران سپه شد بجنگ   بدانسان که نخچیر بیند پلنگ
به ایران سپه رفت سهراب گرد   عنان بارهٔ تیز تگ را سپرد
بزد خویشتن را بایران سپاه   بدستش بسی نامور شد تباه
میان سپه اندر آمد چو گرگ   پراگنده گشتند خرد و بزرگ
چون رستم بنزدیک توران رسید   پشیمان شد آه از جگر برکشید
غمین گشت و اندیشه کرد و دوید   که کاوس را بی گمان بد رسید
ازین پرهنر ترک نوخاسته   بخفتان برو بازو آراسته
به لشکرگه خویش تازید زود   که اندیشهٔ دل بدانگونه بود
میان سپه دید سهراب را   زمین لعل کرده بخوناب را
سر نیزه پر خون و خفتان و دست   چو شیرے که گردد ز نخچیر مست
دژم گشت رستم چو اورا بدید   خروشی چو شیر ژیان برکشید
و گفت کای ترک خونخوار مرد   ز ایران سپه جنگ با تو که کرد

چرا دست با من نسودی همه　　چو گرگ آمدی در میان رمه
بدو گفت سهراب توران سپاه　　ازین رزم دور اند و هم بیگناه
تو آهنگ کردی بدیشان نخست　　کسی با تو پیکار و کینه نجست
بدو گفت رستم که شد تیره روز　　چو پیدا شود تیغ گیتی فروز
به کشتی بگیریم فردا پگاه　　ببینیم تا بر که گرید سپاه
بدین دشت هم دار و هم منبر است　　که روشن جهان زیر تیغ اندر است
گر ایدونکه بازو و شمشیر و تیر　　چنین آشنا شد تو هرگز ممیر
برفتند و روی هوا تیره گشت　　ز سهراب گردون هوا خیره گشت
تو گفتی ز جنگش سرشت آسمان　　نیاساید از تاختن یک زمان
دگر باره زیر اندرش آهن است　　شگفتی روان است و روئین تن است
شب تیره آمد سوی لشکرش　　نیاسوده از جنگ و آهن سرش
به هومان چنین گفت کامروز هور　　بر آمد جهان کرد پر جنگ و شور
شما را بسر زان سوار دلیر　　که یال یلان داشت چنگال شیر
چه آمد شما را چه گفت و چه کرد　　که او بود همرزم من در نبرد
چه کرد او با لشکرم سر بسر　　که چون اندرانم به گیتی دگر
یکی پیر مرد است برسان شیر　　نگود و ز پیکار و از جنگ سیر
اگر گویم از کار آن نامدار　　نه چندان بود کاید اندر شمار
دو بازوش مانندهٔ ران پیل　　بجوشد ز آواز او رود نیل
ندانم بگرد جهان سر بسر　　که بندد کمر کینه چون او کمر

بدو گفت هومان که فرمانِ شاه   چنین بُد کزو ایدر انجمند سپاه
همه کارِ ما سخت و با ساز بود   به آورد که گشتن آغاز بود
بیامد یکے مرد پرخاش جوے   باین لشکر گشتن بنهاد روے
تو گفتی ز مستی کنون خاست است   که این جنگ را یک تن آراستست
عنان باز پیچید و برداشت راه   به ایران سپاه رفت ازاین جایگاه
چنین گفت سهراب کو زین سپاه   نگرد از دلیران کسے را تباه
از ایرانیان من بسے کشته ام   زمین را بخون چون گل آغشته ام
اگر شیر پیش آمدے بے گمان   نرستے چنین دان ز گرز گران
وزین بر شما جز نظاره نبود   ولیکن نیامد کسے خود چه سود
به پیشم چه شیر و پلنگ و هژبر   به پیکان فرو بارم آتش ز ابر
چو گردان مرا روے بینند تیز   زره بر تن شان شود ریز ریز
چو فردا به پیش است روز بزرگ   پدید آید آنکس که باشد سترگ
بنامِ خدائے جهان آفرین   نمانم ز گردان یکے بر زمین
کنون خوان و مے باید آراستن   بباید همے غم ز دل کاستن
وز آن روے رستم سپه را بدید   سخن راند با گیو و گفت و شنید
که امروز سهراب جنگ آزمائے   چگونه بجنگ اندر آورد پائے
چنین گفت با رستم گرد گیو   که زان گونه هرگز ندیدم نیو
بیامد دمان تا میانِ سپاه   ز لشکر بر طوس شد کینه خواه
که او بود بر زین و نیزه بدست   چو گرگین فرود آمد او بر نشست

بیامد چو او نیزہ او را بدید   بکردار شیر ژیان بردمید
خمیدہ عمودے بزد بر برش   ز نیرو بیفتاد ترگ از سرش
نتابید با او بتابید روے   شدند از دلیران بسے جنگجوے
زگردان کسے مایۂ او نداشت   بجز پیلتن پایہ او نداشت
ہم آئین پیشین نگہداشتم   سپہ را برو ہیچ نگذاشتم
بہ تنہا نشد بر برش جنگجوے   سپردیم میدانِ کینہ بدوے
سوارے نشد پیش او یک تنہ   ہمے تاخت از قلب تا میمنہ
زہر سو ہمے شد دمان و دمان   بزیر اندرون بود اسپش چمان
غمین گشت رستم زگفتار وے   بر شاہ کاؤس بنہاد روے
چو کاؤس کے پہلوان را بدید   بر خویش و نزدیک جالیش گزید
زسہراب رستم زبان برگشاد   ز بالا و برزش ہمے کرد یاد
کہ کس در جہان کودکے نارسید   بدین شیر مردی و گردی ندید
بہ بالا ستارہ بساید ہمے   تنش را زمین بر نتابد ہمے
دو بازو و رانش چو ران ہیون   ہمانا کہ دارد سطبری فزون
بہ تیغ و بہ نیزہ بہ گرز و کمند   زہر گونہ آزمودیم چند
سرانجام گفتم کہ من پیش ازین   بسے گرد را بر گرفتم ززین
گرفتم دوالِ کمربندِ او   بیفشار دم سخت پیوند او
ہمے خواستم کش ززین بر کنم   چو دیگر کسانش بہ خاک افگنم
گر از باد جنبان شود کوہسار   بجنبد ابر زین مر آن نامدار

ازو بازگشتم که بیگاه بود — که شب سخت تاریک و بی ماه بود
بدان تا بگردیم فردا یکی — بکشتی گراییم ما اندکی
چو فردا بیاید بدشت نبرد — بکشتی همی بایدم چاره کرد
بکوشم ندانم که فیروز کیست — ببینیم تا رای یزدان بچیست
کزاویست پیروزی و دستگاه — هم او آفرینندهٔ هور و ماه
بدو گفت کاوس یزدان پاک — تن بدسگالت کند چاک چاک
من امشب به پیش جهان آفرین — بمالم فراوان سر اندر زمین
بدان تا ترا بر دهد دستگاه — بدین ترک بدخواه گم کرده راه
کند تازه پژمرده کام ترا — بر آید بخورشید نام ترا
بدو گفت رستم که با فرّ شاه — بر آید همه کامهٔ نیک خواه
بگفت این و برخاست پس پیلتن — دژم گشته او پیش آن انجمن
بلشکرگه خویش بنهاد روی — پر اندیشه جان و دلش کینه جوی
زواره بیامد خلیده روان — که امروز چون گشت بر پهلوان
ازو خوردنی خواست رستم نخست — پس آنگه ز اندیشه دل را بشست
همین گه بدو حال سهراب گرد — سراسر همه هر چه بد بر شمرد
سپه را دو فرسنگ بد درمیان — گشادن نیارست یک تن میان
چنان راند پیش برادر سخن — که بیدار دل باش و تندی مکن
بشبگیر من چون به آوردگاه — روم پیش آن ترک ناوردخواه
بیاور سپاه و درفش مرا — همان تخت و زرینه کفش مرا

همیں باش در پیش پرده سرای　　چو خورشید تابان برآید ز جای
گر ایدونکه پیروز باشم بجنگ　　برآوردگه بر نیارم درنگ
دگر خود دگرگونه گردد سخن　　تو زاری مساز و نژندی مکن
میائید یک تن به آوردگه　　مسازید جستن سوے رزم ره
یکایک سوے زابلستان شوید　　از ایدر بنزدیک دستان شوید
بروبر کشائی یکایک سخن　　که روز تهمتن درآمد به بن
چنین بود فرمانِ یزدانِ پاک　　که گردد بدستِ جوانے هلاک
تو خرسند گردان دلِ مادرم　　چنیں راند ایزد قضا برسرم
بگویش که تو دل بمن درمبند　　مشو جاودان بهر جانم نژند
کس اندر جهاں جاودانه نماند　　زگردوں مرا خود بهانه نماند
بسے دیو وشیر و پلنگ و نهنگ　　تبه شد ز چنگم بهنگام جنگ
بسے باره و دژ که کردیم پست　　نیاورد کس دستِ من زیردست
درِ مرگ را آں بگو بد که پاے　　به اسپ اندر آرد برآید زجاے
اگر سال گردد فزوں از هزار　　همیں است راه و همیں است کار
نگه کن به جمشید شاهِ بلند　　همان نیز طهمورثِ دیوبند
به گیتی چو ایشاں نه بد شهریار　　سرانجام رفتند زی کردگار
بمردی زگرشاسپ برتر نبود　　سپهر بریں گرد گاهش بسود
نریمان و سام آن دو گردن فراز　　زمردن به گیتی نه بد شان جواز
چو گیتی بر ایشاں نماند و بگشت　　مرا نیز از ره بباید گذشت

همه مرگ را ایم پیر و جوان — به گیتی نماند کسے جاوداں
چو خرسند گردد به دستان بگوے — که از شاه گیتی مبر تاب روے
اگر جنگ سازد تو سستی مکن — چناں رو که او راند از بن سخن
ز شب نیمهٔ گفت سہراب بود — دگر نیمه آرامش و خواب بود

کشتی گرفتن رستم و سہراب و رہائی یافتن رستم از و بچارہ

چو خورشید رخشاں بگسترد پر — سیه زاغ پرّاں فرد برد سر
تہمتن بپوشید ببر بیاں — نشست از بر اژدہاے دماں
بیامد بداں دشت آوردگاه — نهاده ز آہن به سر بر کلاه
وز آں روے سہراب با انجمن — همے مے گسارید با رود زن
به ہومان چنیں گفت کاں شیر مرد — که با من ہمیگردد اندر نبرد
ز بالاے من نیست بالاش کم — به رزم اندروں دل ندارم دژم
بر و کتف و یالش بمانند من — تو گوئی که دانندہ برزد رسن
زیال و رکیبش ہمے جہرِ من — بجنبد۔ به شرم آورد چہر من
نشانہائے مادر بیابم ہمے — به دل نیز لختے بتابم ہمے
گمانے برم من که او رستم است — که چوں او نبرده به گیتی کم است
نباید که من با پدر جنگ جوئے — شوم خیرہ رو اندر آرم به روے

زواد ار گردم بسے شرمناک — سپہ رو بروم از سرِ تیرہ خاک
نباشد اُمید سرائے دِگر — نباید کہ رزم آورم با پدر
بہ شاہانِ گیتی شوم روسیاہ — کہ بر مرزِ ایران و توران سپاہ
نگوید کسے جز بہ بد نام من — نباشد بہ ہر دو سرا کام من
سراسیمہ گردم از آویختن — بجز بد نباشد ز خون ریختن
بدو گفت ہومان کہ در کارزار — رسیداست رستم بمن چند بار
شنیدی کہ در جنگ مازندران — چہ کرد آن سپہبد بہ گرزِ گران
بدین رخش ماند ہمے رخش او — ولیکن ندارو پے و بخش او
چہ یک بہرہ از تیرہ شب در گذشت — خروش طلایہ برآمد ز دشت
جہانجوے سہراب دل پُر ز رزم — بہ آرام گہ رفت از تخت بزم
بہ شبگیر چون بر دمید آفتاب — سرِ جنگ جُویان برآمد ز خواب
بپوشید سہراب خفتانِ رزم — سرش پُر ز رزم و دلش پُر ز بزم
بیامد خروشان بدان دشت جنگ — بچنگ اندرون گرزۂ گاؤ رنگ
ز رستم بپرسید خنداں دو لب — تو گفتی کہ با او بہم بود شب
کہ شب چون بُدی روز چون خاستی — ز پیکارِ دل بر چہ آراستی
زکف بفگن این تیر و شمشیر کین — بزن جنگِ بیداد را بر زمین
نشینیم ہر دو پیادہ بہم — بہ مے تازہ داریم روے دِژم
بہ پیش جہاں دار پیمان کنیم — دل از جنگ جُستن پشیمان کنیم
ہماں تا کسے دیگر آید بہ رزم — تو با من بساز و بیارا اے بزم

دل من همی بر تو مهر آورد | همی آب شرمم به چهر آورد

همانا که داری ز گردن نژاد | کنی پیش من گوهر خویش یاد

ز نامِ تو گردم همی جستجوے | نه گفتند نامت تو با من بگوے

ز من نام پنهاں نبایدت کرد | چو گشتی تو با من کنوں هم نبرد

مگر پورِ دستانِ سامِ یلی | گزین نامورِ رستم زابلی

بدو گفت رستم که اے نامجوے | نگردیم هرگز چنین گفتگوے

ز کشتی گرفتن سخن بُود دوش | نگیرم فریبِ تو زیں در بگوش

نه من کودکم گر تو هستی جواں | بکشتی کمر بسته دارم میاں

بکوشیم و فرجامِ کار آن بُوَد | که فرمان ورای جهانباں بُوَد

و دیگر که در جاے ننگ و نبرد | پژوهش نجویند مردانِ مرد

بسے گشته ام در فراز و نشیب | نیم مرد گفتار زرق و فریب

بُد و گفت سهراب کاے مرد پیر | اگر نیست پندے منت جایگیر

مرا آرزو بُد که بر بسترت | برآید بهنگام ۔ هوش از برت

کسے کز تو ماند ستودان کند | بپرد روان تن به زندان کند

دگر هوش تو زیر دستِ من است | به فرمانِ یزداں برآرم ز دست

ز اسپانِ جنگی فرود آمدند | هشیوار با گبر و خود آمدند

به بستند بر سنگ اسپِ نبرد | برفتند هر دو رواں پُر ز درد

چو شیران به کشتی در آویختند | ز تنها خوے و خون همی ریختند

بزد دست سهراب چوں پیل مست | چو شیر دمنده ز جا در بجست

کمربند رستم گرفت و کشید	زبس زور گفتی زمین بردرید
برستم درآویخت چون پیل مست	برآوردش از جای و بنهاد پست
یکی نعره برزد پر از خشم و کین	بزد رستم شیر را بر زمین
نشست از بر سینهٔ پیل تن	پر از خاک چنگال و روی و دهن
بکردار شیری که بر گور نر	زند دست و گور اندر آید بسر
یکی خنجر آبگون برکشید	همی خواست از تن سرش را برید
نگه کرد رستم به آواز گفت	که این راز باید گشاد از نهفت
به سهراب گفت ای یل شیرگیر	کمند افگن و گرز و شمشیرگیر
دگرگونه این باشد آیین ما	جز این باشد آرایش دین ما
کسی کو به کشتی نبرد آورد	سر مهتری زیر گرد آورد
نخستین که پشتش نهد بر زمین	نبرد سرش گرچه باشد به کین
اگر بار دیگرش زیر آورد	به افگندنش نام شیر آورد
روا باشد ار سر کند زو جدا	بدین گونه باشد آیین ما
بدین چاره از چنگ نر اژدها	همی خواست یابد ز کشتن رها
دلیر جوان سر بگفتار پیر	بداد و ببود آن سخن جایگیر
یکی از دلیری دوم از زمان	سوم از جوانمردیش بی گمان
رها کرد از دست و آمد بدشت	بدشتی که بر پیشش آهو گذشت
همی کرد نخچیر و یادش نبود	از آن کس که با او نبرد آزمود
همی دیر شد۔ بازهومان چو گرد	بیامد بپرسید از او از نبرد

به هومان بگفت آن کجا رفته بود | سخن هرچه رستم بدو گفته بود
بدو گفت هومان دریغ ای جوان | به سیری رسیدی همانا ز جان
دریغ این بر و برز و بالای تو | رکیب دراز و یلی هاے تو
هنرہاے که آورده بودی بدام | رها کردی از دست شد کار خام
نگه کن کزاین بیهده کار کرد | چه آرد به پیشت بدشت نبرد
یکے داستان زد بدین شهریار | که دشمن مدار ار چه خرد است خوار
بگفت و دل از جان او برگرفت | پر اندوه همے ماند اندر شگفت
به لشکر گه خویش بنهاد روے | به خشم و پر از غم دل از کار او ے
به هومان چنین گفت سهراب گرد | که اندیشه از دل بباید سترد
که فردا بباید بر من به جنگ | به بینی به گردنش بر پالهنگ
چو رستم ز جنگ وے آزاد گشت | بسان یکے کوه پولاد گشت
خرامان بشد سوے آب روان | چو جان رفته گو یابیابد روان
بخورد آب و روے سر و تن بشست | به پیش جهان آفرین شد نخست
به زمزم بنالید بر بے نیاز | نیایش همے کرد بر چاره ساز
همے خواست پیروزی و دستگاه | نبود آگه از بخشش خورشید و ماه
که چون رفت خواهد سپهر از برش | بخواهد ربودن کلاه از سرش
شنیدم که رستم ز آغاز کار | چنان یافت نیرو ز پروردگار
که گر سنگ را او به سر بر شدے | همے هر دو پایش بدو در شدے
از ان زور پیوسته رنجور بود | دل او از ان آرزو دور بود

بنالید بر کردگار جهان — به زاری همی آرزو کرد آن

که نیرو ز زورش ستاند همی — که رفتن به ره بر تواند همی

بدانسان که از پاک یزدان بخواست — ز نیروی آن کوه پیکر بکاست

چو باز آن چنان کار پیش آمدش — دل از بیم سهراب ریش آمدش

به یزدان بنالید کای کردگار — بدین کار این بنده را پاسدار

همان زور خواهم کز آغاز کار — مرا دادی ای پاک پروردگار

بدو باز داد آن چنان کش بخواست — بیفزود در تن هر آنچش بکاست

وزان آب خورشد بجای نبرد — پر اندیشه بودش دل و روی زرد

همی تاخت سهراب چون پیل مست — کمندی به بازو کمانی بدست

گرازان و چون شیر نعره زنان — سمندش جهان و جهان را کنان

بران گونه رستم چو او را بدید — عجب ماند در روی همی بنگرید

ز پیکارش اندازها برگرفت — غمین گشت وزو ماند اندر شگفت

چو سهراب باز آمد او را بدید — ز باد جوانی دلش بردمید

چو نزدیک تر شد بدو بنگرید — مر او را بدان فر آن زور دید

چنین گفت کای رسته از چنگ شیر — چرا آمدی باز نزدم دلیر

چرا آمدی یا ز پیشم بگوی — سوی راستی خود نداری تو روی

همانا که از جان تو سیر آمدی — که در جنگ شیران دلیر آمدی

دو بارت امان دادم از کارزار — به پیریت بخشیدم ای نامدار

چنین داد پاسخ بدو پیلتن — که ای نامور گرد لشکر شکن

نگویند زین گونه مردانِ مرد | همانا جوانی تُرا غرّه کرد
به بینی که زین پیر مردے دلیر | چه آید بروئے توانے نرهٔ شیر
هر آنگه که خشم آورد بختِ شوم | شود سنگِ خاره بکردار موم

ازقصائدِ سعدی

وصفِ بہار

صبحم از مشرق در آمد باد نوروز از یمین
عقل و طبعم خیره شد از صنع ربُّ العالمین!
با جوانان راهِ صحرا برگرفتم بامداد
کودکے گفتا، تو پیری باخردمندان نشین
گفتم اے عاقل نه بینی کوه با چندین وقار
ہمچو طفلان دامنش پُر از غوان و یاسمین
آستین بردست پوشید از بہار و برگ و شاخ
میوه پنہان کرد از خورشید و مه در آستین
باد گلہا را پریشان مے کُند ہر صبح دم
زان پریشانی نگر در روے آب افتاده چین

نو بہار از غنچہ بیرون شد بیکتو پیرہن
بید مشک انداخت تا دیگر زمستان پوستین
این نسیم باد شیراز ست یا مشک ختن
یا نگار من پریشان کردہ زلف عنبرین
بامدادش بین کہ چشم از خواب نوشین برکند
گر ندیدی سحر بابل در نگارستان چین

صفت بہار

بامدادان کہ تفاوت نکند لیل و نہار
خوش بود دامن صحرا و تماشاے بہار
صوفی از صومعہ گو خیمہ بزن در گلزار
وقت آن نیست کہ در خانہ نشینی بیکار
کوہ و دریا و درختان ہمہ در تسبیح اند
نہ ہمہ مستمعان فہم کنند این اسرار
بلبلان وقت گل آمد کہ بنالند از شوق
نہ کم از بلبل مستی تو بنال اے ہشیار
آفرینش ہمہ تنبیہ خداوند دل ست
دل ندارد کہ ندارد بخداوند اقرار
این ہمہ نقش عجب بر در و دیوار وجود
ہر کہ فکرت نکند نقش بود بر دیوار

خبرت ہست کہ مرغانِ چمن مے گویند
کاخر اے خفتہ سر از بالشِ غفلت بردار
ہر کہ امروز نہ بیند اثر قدرتِ او
غالب آن ست کہ فرداش نہ بیند دیدار
تاکے آخر چو بنفشہ سرِ غفلت در پیش
حیف باشد کہ تو در خوابی و نرگس بیدار
کہ تواند کہ دہد میوۂ رنگین از چوب
یا کہ داند کہ بر آرد گل صد برگ از خار
وقت آن ست کہ داماد گل از حجلۂ غیب
بدر آید کہ درختان ہمہ گردند نثار
آدمی زادہ اگر در طرب آید چہ عجب
سرو در باغ برقص آمد و بید و چنار
باش تا غنچہ سیراب دہن باز کند
بامدادان چو سر نافۂ آہوے تتار
مژدگانی! کہ گل از غنچہ برون مے آید
صد ہزار آغنچہ ریزند عروسانِ بہار
باد گیسوے عروسان چمن شانہ کند
بوے نسرین و قرنفل برود در اقطار
ژالہ بر لالہ فرود آمدہ ہنگامِ سحر

راست چون عارضِ گلگون عرق کردهٔ یار
باد بوئے سمن آورد و گل و سنبل و بید
در دکان بچه رونق به کشاید عطّار
خیری و خطمی و نیلو فرو بستان افروز
نقش ہاے کہ در اوخیرہ بماند ابصار
ارغوانِ ریختہ بر درہ گہِ خضراے چمن
ہمچنان ست کہ بہ تختۂ دیباِ دینار
این ہنوز اوّلِ آثار جہان افروزیست
باش تا خیمہ زند دولت نیسان وایار
شاخہا دختر دوشیزۂ باغند ہنوز
باش تا حاملہ گردند بالوان ثمار
عقل حیران شود از خوشۂ زرّین عنب
وہم عاجز شود از حقۂ یاقوت انار
بندہاے رطب از نخل فرود آویزند
نقش بندانِ قضا و قدر شیرین کار
تا نہ تاریک شود سایۂ انبوہ درخت
زیر ہر برگ چراغے بہ نہند از گلنار
سیب را ہر طرفے دادہ طبیعت رنگے
ہم بدان گونہ کہ گلگونہ کنند روے نگار

شکل امرود تو گوئی کہ بشیرینی و لطف
کوزۂ چند نبات ست معلق بر بار
حشو انجیر چو حلوا گرِ صانع کہ ہمی
حب خشخاش کند در عسل و شہد بکار
آب در پائے ترنج و بہ و بادام روان
ہمچو در زیر درختانِ بہشتی انہار
گو نظر باز کن و خلعت نارنج ببین!
ایکہ باور نہ کنی فی الشجر الاخضر نار
پاک و بے عیب خدائے کہ بتقدیر عزیز
ماہ و خورشید مسخر کند و لیل و نہار
پادشاہی نہ بدستور کند یا گنجور
نقش بندی نہ لبشنگرف کند یا زنگار
چشمہ از سنگ برون آرد و باران از میغ
انگبین از مگس نحل و دُر از دریا بار
گرچہ بسیار بہ گفتیم درین باب سخن
اندکے بیش نہ گفتیم ہنوز از بسیار
تا قیامت سخن اندر کرم و رحمت او
ہمہ گویند و یکے گفتہ نیاید ز ہزار
نعمتت بار خدایا ز عدد بیرون ست

شکرِ انعام تو ہرگز نہ کند شکر گذار
این ہمہ پردہ کہ بر کردۂ ما مے پوشی
گر بتقصیر بگیری نگذاری دیّار
ناأمید از درِ لطف توکجا شاید رفت
تابِ قہر تو نداریم خدایا زنہار
فعل ہائے کہ زما دیدی و نہ پسندیدی
بخداوندی خود پردہ بہ پوش اے ستّار
سعدیا راست روان گوے سعادت بردند
راستی کن کہ بمنزل نرسد کج رفتار
حیف از عمر گرانمایہ کہ درلہو برفت
یارب از ہرچہ خطارفت ہزار استغفار
دردِ پنہان بتو گویم کہ خداوند منی!
یا نگویم کہ تو خود مطلعی بر اسرار

در مدح انکیانو

پس بگردید و بگردد روزگار
دل بہ دنیا در نہ بندد ہوشیار
اے کہ دستت میرسد کارے بکن
پیش ازان کز تو نیاید ہیچ کار

این که در شه نامه ها آورده اند
رُستم و اِسکندر و اسفند یار
تا بدانند این خداوندانِ ملک
کز بسے خلق ست دُنیا یادگار
این ہمہ رفتند و ما اے شوخ چشم
ہیچ نگہ فتیم از ایشان اعتبار
اے کہ وقتے نطفہ بودی در شکم
وقت دیگہ طفل بودی شیر خوار
مُدّتے بالا گرفتی تا بلوغ
سرو بالاے شدی سیمین عذار
ہم چنین تا مرد نام آور شدی
فارس میدان و مردِ کار زار
آنچہ دیدی بر قرار خود نہ ماند
آنچہ بینی ہم نہ ماند بر قرار
دیر و زود این شکل و شخصِ نازنین
یاد خواہد برد خاکش را غبار
گل بخواہد چید بے شک باغبان
ورنہ چیند خود فرو ریزد زبار
این ہمہ ہیچ ست چون مے بگذرد

تخت و بخت و امر و نہی و گیر و دار
نام نیکو گر بماند ز آدمی
بہ کزو ماند سرائے زرنگار
سالِ دیگر را کہ مے داند حساب
تا کجا رفت آن کہ با ما بود یار
خفتگان بے چارہ در خاکِ لحد
خفتہ اندر کلۂ سر سوسمار
صورتِ زیبائے ظاہر ہیچ نیست
اے برادر سیرت زیبا بیار
ہیچ مے دانی خرد بہ یا روان
من بگویم گر بداری استوار
آدمی را عقل باید در بدن
ورنہ جان در کالبد دارد حمار
پیش ازان کز دست تو بیرون برد
گردشِ گیتی زمام اختیار
گنج خواہی در طلب رنجے ببر
خرمنے مے بایدت تخمے بکار
چون خداوندت بزرگی داد و حکم
خردہ از خردانِ مسکین درگذر

چون زیر دستیت بخشید آسمان
زیر دستان را همیشہ نیک دار
عذر خواہان را خطاکاری بہ بخش!
زینہاری را بجان دہ زینہار
شکر نعمت را نکو مے کن کہ حق
دوست دارد بندگانِ حق گذار

متفرقات

مختصر مثنویات

صفت شہرے

شدہ تازہ شہرے عمارت پذیر
کہ گردون نہ دیدش بدوران نظیر

ہوایش معنبر چو بادِ بہار
نسیمش معطر چو مشکِ تتار

بصورت نمودار باغِ بہشت
ہمہ خاکِ او مشک و عنبر سرشت

ریاضش مفرح تر از بوستان
وزد بوستانِ ارم بوستان

روان بر لبش چشمہ سلسبیل
ز رشکش چرخِ نیل در آبِ نیل

عمارات عالیِ و ز ارتفاع
گزشتہ ز گردوں بہ نہصد ذراع

بسے خانہائے منقش بزر
برآوردہ بر چرخ فیروزہ سر

بہر جانبے گنبدے زرنگار
معلی چو ایوان نیلی حصار

دوکانہا و بازارش آراستہ
مہیا درو ہرچہ دل خواستہ

درو مسجدے پُر شرف ز احترام
معلی منازل چو بیت الحرام

نہادہ درو منبرے زرنگار
فلک را ازو پایۂ افتخار

در آویختہ از پئے زیب و فر
مصابیح سیم و قنادیلِ زر

مدارس درو بیحد و خانقاہ
برائے مسافر کہ آید ز راہ

صفت قصر

برآوردہ برچرخ ایوانِ شاہ ‫ ‫ ‫ ‫ بہر برج او رفتہ براوجِ ماہ
رواقِ فلک گوشۂ طاق او ‫ ‫ ‫ ‫ گزشتہ زنہ چرخ الطباق او
بنایش نہ از چوب وے خشت بود ‫ ‫ ‫ ‫ کہ خشتش ززر بود وچوبش زعود
درو بوستانے چو باغ بہشت ‫ ‫ ‫ ‫ ہمہ خاک او مشک عنبر سرشت
درختان او جملہ طوبیٰ مثال ‫ ‫ ‫ ‫ برفعت رسیدہ بحدِ کمال
درو کرد ترتیب حوضے ززر ‫ ‫ ‫ ‫ کہ میداد از آبِ حیوان خبر
صفائے درونش برون از صفات ‫ ‫ ‫ ‫ زروئے لطافت چو آبِ حیات
روان ہر طرف جوئے آبِ روان ‫ ‫ ‫ ‫ چو انہار در بوستانِ جنان
درختان او ہم چو طوبیٰ بلند ‫ ‫ ‫ ‫ بر و میوہ ہا رستہ شیرین چو قند
بہر شاخ او بلبلے در خروش ‫ ‫ ‫ ‫ ز آواز بلبل شدہ گل زہوش
درختانِ خرّم ہمہ میوہ دار ‫ ‫ ‫ ‫ ثمر ہائے چون شکر آوردہ بار
درختانِ لغزش سر اندر ہوا ‫ ‫ ‫ ‫ چو طاؤس ور زیر پر بیضہا

زغن وکرگس

چُنین گفت پیشِ زغن کرگسے ‫ ‫ ‫ ‫ کہ نبود زمن دوربین تر کسے
زغن گفت زین در نشاید گزشتن ‫ ‫ ‫ ‫ بیا تا چہ بینی باطرافِ دشت
شُنیدم کہ مقدار یک روزہ راہ ‫ ‫ ‫ ‫ بکرد از بلندی بہ پستی نگاہ
چُنین گفت دیدم گرت باور است ‫ ‫ ‫ ‫ کہ یکدانہ گندم بہ ہامون دراست

زغن را نماند از تعجب شکیب ز بالا نهادند سر در نشیب
چو کرکس بر آں دانہ آمد فراز بپالیش بہ پیچید قیدے دراز
نہ دانست زان دانہ خوردنش کہ دہر افگند دام در گردنش
زغن گفت زاں دانہ دیدن چہ سود چو بینائی دام خصمت نبود
شنیدم کہ میگفت و گردن بہ بند نہ باشد حذر با قدر سودمند
قضا چشم باریک بینش بہ بست اجل چوں بخونش بر آورد دست
در آبیکہ پایان ندارد کنار غرور شناور نیاید بہ کار

اصل بد نہ گردد

درختے کہ تلخ است وے را سرشت گرش در نشانی بباغ بہشت
ور از جوئے خلدش بہ ہنگام آب بہ بیخ انگبین ریزی و شیر ناب
سر انجام گوہر بکار آورد ہمان میوۂ تلخ بار آورد

اگر بیضۂ زاغ ظلمت سرشت نہی زیر طاؤس باغ بہشت
بہنگام آن بیضہ پروردنش ز انجیر جنت دہی ارزنش!
دہی آب از چشمۂ سلسبیل! دراں بیضہ ہم در دمد جبرئیل
شود عاقبت بچۂ زاغ زاغ کشد رنج بیہودہ طاؤس باغ

عاقبت گرگ زادہ گرگ شود
گرچہ با آدمی بزرگ شود

ہیچ دانی کہ چیست دخلِ حرام — یا کدام است خرجِ نافرجام
بہ گدائی فراہم آوردن — پس بشوخی و معصیت خوردن

یکے را دیدم اندر خانقاہے — کہ مے کاوید قبر بادشاہے
بدست از خوابگاہش خاک میرفت — سرشک از دیدہ میبارید و میگفت
ندانم بادشہ یا پاسبانی — ہمے بینم کہ مشتِ استخوانی

خردمند باشد جہان دیدہ مرد — کہ بسیار گرم آزمودہ است و سرد
جوانانِ فرخندۂ بخت ور — ز تدبیر پیران نہ پیچند سر
جوانانِ پیل افگنِ شیر گیر — ندانند دستانِ روباہ پیر

سگ بر آن آدمی شرف دارد — کہ دلِ دوستان بیازارد
این سخن را حقیقتے باید — تا معانی بدل فرو آید
آدمی یا تو دست در مطعوم — سگ ز بیرونِ آستان محروم
حیف باشد کہ سگ وفا دارد — و آدمی دشمنی روا دارد

چہ نیکو زد است این مثل برہمن — بود حرمتِ ہر کس از خویشتن
چو دشنام گوئی دعا نشنوی — بجز کشتۂ خویشتن ندروی
نخواہی کہ نفرین کنند از پَسَت — نکو گوئے تا بد نگوید کَسَت

نه باید که بسیار بازی کنی | که مر قیمت خویش را بشکنی
اگر تند باشی به یک بار و تیز | جهان از تو گیرند راه گریز
نه کوتاه دستی و بیچارگی | نه زجر و تطاول بیک بارگی
بجز دانِ مفرمای کار درشت | که سندان نه شاید شکستن بمشت

این دغل دوستان که می بینی | مگسانند گردِ شیرینی
تا طعامیکه هست می نوشند | همچو زنبور بر تو می جوشند
باز وقتی که ده خراب شود | کیسه چون کاسهٔ رباب شود
ترکِ صحبت کنند و دلداری | مهربانی نه بود پنداری
باز دیگر که بخت باز آید | روشنائی ز در فراز آید
دوغ تا نے پیرکه از چپ و راست | در وے افتند چون مگس درماست
راست خواهی سگانِ بازارند | کاستخوان از تو دوست تر دارند

اگر تنگدستی مرو پیش یار | وگر سیم داری بیا و بیار
خدا وند زر بر کند چشمِ دیو | بدام آورد صخر جنی بریو
ز دست تهی بر نیاید امید | بزر برکنی چشمِ دیو سفید

چه نیکو گفت ابراهیم ادهم | چو ترکِ ملک و دولت گفت و خاتم
نباید بستن اندر چیز و کس دل | که دل برداشتن کارے است مشکل

بخواب اندر شبے موشے شتر شد
ز خر سندی تن و دل تیز تر شد
زخواب خوش در آمد شاد گشتہ
ہمے شد سو بسو پر باد گشتہ
کہ ناگہ اشترے بارے برو ریخت
ز صد من یکجو آزارے برو ریخت
تہ آن بار مسکین موش در ماند
بہ مسکینی جنازہ در عدم راند
خوش است ایں خوابہائے خوش بہ تعبیر
اگر بر عکس ننماید تاثیر
چہ بازیچہ است ملک سست بنیاد
بدین بازیچۂ طفلان مشو شاد

قطعات

چنار و کدو

گویند بر کنار چنارے کدوبنے
بر رست و بر دوید برا و بر بروز بیست
پرسید از چنار که تو چند روزهٔ
گفتا بدان که سال مرا بیشتر زسی است
خندید و گفت من ز قد تو به بست روز
بگذشته ام بگو که ترا کاهلی زچیست
دادش چنار پاسخ خوبے که درگزر
کامروز با توام نه خصومت نه داوری است
فردا که برمن و تو وزد باد مهرگان
آنگه شود پدید که نامرد و مرد کیست

برد ند پیمبران و پاکان
از بے ادبان جفائے بسیار
دل تنگ مکن که پتک و سندان
پیوسته درم زنند و دینار
قدر زر و سیم کم نه گردد
و آهن نه شود بزرگ مقدار

مگسے گفت عنکبوتے را
کاین چہ ساق است و ساعد باریک
گفت اگر کمند من اُفتی
پیش چشمت جہان کنم تاریک

پدرے با پسر بہ شفقت گفت
کہ پسندیدہ دار عادت و خو
راحتِ نفس اگر ہمے خواہی
بیشتر از نصیبِ خویش مجو
تا نہ پرسند دم مزن ز سخن
و آنچہ گوئی بجُز صواب مگو
گر رسیدن بمقصدت ہوس است
راہ کان مستقیم نیست، مپو

گفتند چو رزق ہست مقسوم
زحمت چہ کشی ز بہر جستن!
گفتم کہ بلے. و لے ازیں پیش
گشت است حوالتے معیّن
روزیِّ یکے بمصر و شام است

وان هم دگرے بروم دارمن
از بندہ مبین تو این تگا پوئے
کاین حکم خدائے راند برمن
بے ہیچ شکے نفاذ یابد
حکمے کہ کند خدائے ذوالمن

جہان بگشتم و آفاق سربسر دیدم
نہ مردمم اگر از مردمی اثر دیدم
درین رواقِ زبرجد بخانۂ خورشید
نوشتۂ سخنِ خوش بآبِ زر دیدم
کہ اے بدولت دوروزہ گشتۂ مغرور
مباش غرّہ کہ از تو بزرگ تر دیدم
کسے کہ تاجِ مرصّع صباح برسرداشت
نمازِ شام وراخشت زیر سر دیدم
زحادثاتِ جہانم ہمیں پسند آمد
کہ خوب وزشت و بدونیک در گزر دیدم

مباش در پۓ آزارِ خاطرِ مردم
کہ نزدِ اہلِ خرد این ہنر نمے باشد

اگر ہوائے خرد مندی و ہنر داری
بگوش گیر گزین خوب ترے باشد
بعیب خویش نظر کن اگر خرد مندی
کہ عیب چینی مردم ہنر نے باشد

مرا گفتند جمعے مہر بانان
چہ دیدہ ندم زغم در اضطرابے
کہ خوش مے باش کز دوران گردون
عمارت باز یابد ہر خرابے
کشیدم از جگر آہے وگفتم
بدان روشن دلان نیکو جوابے
چہ سود آنگہ کہ ماہی مردہ باشد
کہ باز آید بجوئے رفتہ آبے

تفاخر بعلم است ہر مرد را
نشاید کہ از مال فخر آوری
بمال و حشم گرچہ قارون شوی
دگر در جہاں گیری اسکندری

چو دانش نہ داری تو با این ہمہ
بہ نزدیک دانا ز خر کمتری

ہر کہ رنجے کشید و گنج نہاد
بہ ضرورت بہ دیگرے بگذاشت
چون نظر مے کنی بہ آخر او
حاصل از گنج غیر رنج نداشت
خرّم آنکس کہ ہمچو درویشان
نخورد وقتِ شام اندہِ چاشت

گفت عالم بگوش جان بشنو
ور نماند بگفتنش کردار
باطل است آنچہ مدّعی گوید
خفتہ را خفتہ کے کند بیدار
مرد باید کہ گیرد اندر گوش
ور نبشتہ است پند بر دیوار

گلے خوشبوے در حمام روزے
رسید از دست محبوبے بدستم
بدو گفتم کہ مشکی یا عبیری
کہ از بوئے دلاویز تو مستم
بگفتا من گلے ناچیز بودم

ولیکن مدّتے با گل نشستم!
جمالِ ہم نشین در من اثر کرد
وگرنہ من ہمان خاکم کہ ہستم

مظلوم دست بستۂ مغلوب را بگوئے
تا چشم بر قفا کند و گوش بر رضا
کاین دست بستہ ام بکشایند عاقبت
وان بر کشادہ یا زبہ بندند بر قفا

رزق ہر چند بے گمان برسد
شرط عقل است جستن از درہا
گرچہ کس بے اجل نہ خواہد مرد
تو مرو در دہانِ اژدرہا

علاج واقعہ پیش از وقوع باید کرد
دریغ سود ندارد چو رفت کار از دست
بروزگار سلامت سلاحِ جنگ بساز
وگرنہ سیل چو بگرفت سر نپاید باز

دست بر پشت مار مالیدن
به تلطف نه کار هشیارست
کان بد اخلاق بے مروت را
سنگ بر سر زدن سزاوارست

دشمن اگر دوست شود چند بار
صاحب عقلش نه شمارد بدوست
مار همان است بسیرت که هست
در چه به صورت بدر آید ز پوست

ای که دستت نمیرسد بر شاخ | بتماشائے میوہ راضی شو
بارگہ کردمے و صفّہ و کاخ | گر مرا نیز دستگہ بودے
نتواند نهاد پائے فراخ | و آدمی را که دست تنگ بود

چه سود از دزدی آنگه توبه کردن
که نتواند کمند انداخت بر کاخ
بلند از میوه گو کوتاه کن دست
که کوته را نیاید دست بر شاخ

تہ کُنی دفع ظالم از مظلوم
تا دلِ خلق نیک بخراشند
تا تو یا صید گرگ پردازی
گوسفندان ہلاک مے باشند

نفس ظالم مثالِ زنبور ست
کہ جہانش ز دست مے نالند
صبر کُن تا بیو فتد روزے
کہ ہمہ پائے بر سرش مالند

آدمی زاد نیک محضر باش
تا ترا بر دوابِ فضل نہند
تو بہ عقل از دواب ممتازی
ورنہ ایشان بقوّت از تو بہند

بسیار برفتند و بجائے نرسیدند
اربابِ فنون با ہمہ علمے کہ بخواندند
توفیقِ سعادت چو نباشد چہ تواں کرد
ابلیس براندند براو کفر نماندند

ناکسان را فراستے است عظیم
گرچہ تاریک طبع وبد خویند
چون دوکس مشورت کنند بہم
گوید این عیب من ہمے گویند

آدمی فضل بر دگر حیوان
بجوان مردمی وادب دارد
گر توگوئی بصورت آدمیم
ہوشمند این سخن عجب دارد
پس تو ہمتائے نقش دیواری
کہ ہمیں چشم وگوش ولب دارد

شنیدم کہ بیوہ زنے دردمند
ہمے گفت ورخ برزمین می نہاد
ہر آن کدخدا راکہ بربیوہ زن
ترحم نباشد زنش بیوہ باد

ہیچ دانی کہ آب دیدۂ پیر
از دوچشم جوان چرا نہ چکد

برف بر بام سال خوردہ ماست
آب در خانۂ شما نہ چکد

از دستِ تہی کرم نیاید
ہر چند دلش جواد باشد
سکین چہ کُند سوار چالاک
کش اسپ نہ بر مراد باشد

جز لبعی آدمی نخواہد شد
در چہ دریائے مبنرے باشد
و آدمی راکہ تربیت نہ کنند
تا بصد سالگی خرے باشد

اے عزّہ برحمتِ خداوند | در رحمت او کسے چگوید
ہر چند موثر ست باران | تا دانہ نہ افگنی نروید

گر خرد مند از اوباش جفائے بیند | تا دلِ خویش نیازارد و درہم نشود
سنگ بر گوہر اگر کاسۂ زرّین شکند | قیمت نیفزاید و زر کم نشود

عنکبوت ضعیف نتواند | کرود چون رونده گان بشکار
رزق او را پرے و یاسے داد | تا بدامش در اوفتد ناچار

خطاب حاکم عادل مثال باران است
چہ بر حدیقہ سلطان چہ بر گنیسۂ عام
اگر رعایتِ خلق است منصفِ ہمہ باش
نہ مال زید حلالست و خون عمرو حرام
ضرورتست کہ احاد را سرے باشد
وگرنہ ملک نہ گیرد ہیچ گونہ نظام
بشرطِ آن کہ بداند سرا کابر ملک
کہ بے وجود رعیت سریست بے اندام

خلق در ملک خدا از ہمہ جنسے باشد
زاہدان خوردہ مگیرید کہ ما رندانیم
ہر کسے را عملے ہست وامیدے دارد
ما گدائیم درین ملک نہ بازرگانیم

ہر بد کہ بخود نمے پسندی | باکس مکن اے برادرِ من
گر مادرِ خویش دوست داری | دشنام مدہ بمادرِ من

صبر بر قسمت خدا کردن | به که حاجت بناسزا بردن
تشنه بر خاک گرم مردن به | کاب سقای بی صفا خوردن

زمان ضایع مکن در علم صورت
مگر چندان که در معنی بری راه
چو معنی یافتی صورت رها کن
که این تخم است و آنها سر بسر کاه
اگر بقراط جولاهی نداند
نیفزاید بر و بر قدر جولاه

شور بختان بآرزو خواهند
مقبلان را زوال نعمت و جاه
گر نه بیند بروز شپره چشم!
چشمهٔ آفتاب را چه گناه
راست خواهی هزار چشم چنان
کور بهتر که آفتاب سیاه

آن مکن در عمل که در عزلت | خوار و مذموم و متهم باشی
در همه حال نیک محضر باش | تا همه وقت محترم باشی

زلوحِ روے کودک بر توان خواند
کہ بد یا نیک باشد در بزرگی
سرشتِ نیک و بد پنہاں نماند
توان دانست ریحاں از دو برگی

شنیدہ ام کہ فقیہے بدہقانے گفت
کہ ہیچ خربزہ داری رسیدہ؟ گفت آرے
ازین طرف دو بدانگے گر اختیار کنی
وزآن چہار بدانگے قیاس کن بارے
سوال کرد کہ چندین تفاوت از پے چیست
کہ فرق نیست میانِ دو نوع بسیارے
بگفت انکہ آنچہ توبینی حلال و ملکِ منست
نیامدہ است بدستم بوجہ آزارے
وزان دگر پسرانم بغارت آوردند
حرام را نبود نزد شرع مقدارے
فقیہہ گفت حکایت دراز خواہی کرد
ازین حرام ترت ہست صد بدینارے؟

رباعی

اے دل ز زمانہ رسمِ احسان مطلب!
وز گردشِ دوران سر و سامان مطلب!
درمان طلبی، دردِ تو افزون گردد
با درد بساز و ہیچ درمان مطلب!

من بندۂ عاصیم رضائے تو کجا است
تاریک دلم۔ نور و صفائے تو کجا است
مارا تو بہشت اگر بطاعت بخشی
این مزد بود لطف و عطائے تو کجا است

در دہر آنکہ نیم نانے دارد
از بہر نشست آستانے دارد
نہ خادمِ کس بود نہ مخدوم کسے
گو شاد بزی کہ خوش جہانے دارد

تا در تن تست استخوان و رگ و پے
از خانۂ تقدیر منہ بیرون پے
گردن منہ ار خصم بود رستمِ زال
منت مکش از دوست بود حاتمِ طے

بکشای درے کہ در کشاینده توئی
بنمای رہے کہ رہ نماینده توئی
من دست بهیچ دستگیرے ندہم
کایشان ہمہ فانی اند و پاینده توئی

از آتش و باد و آب و خاکیم ہمہ
در عالم کون در ہلاکیم ہمہ
تا تن باماست در جفائیم ہمہ
چون تن برود روان پاکیم ہمہ

ہر روز فلک حادثۂ نو زاید
کاندیشہ بجہد مثل آن نکشاید
روشن ترازآفتاب رائے باید
تا مشکل این زمانہ را بکشاید

اے آنکہ زبانت بمعارف گویاست
ہر دم دلت از نور یقین پردہ کشاست
فکرے نہ کنی کزان پشیمان گردی
حرفے نہ زنی کہ عذر آن باید خواست

محوی بہوائے دل نوائے نزنی
در کوچۂ کس دو سرائے نزنی

بیگانگیِ تمام عالم دیدی   زنہار کہ حرفِ آشنائے نزنی

از دست جفائے تو اگر بگریزم
دُور از تو ـ بگو ـ چہ خاک بر سر ریزم
بر خاکِ رہ کہ افتم از بنشینم
برگرد سرکہ گردم از برخیزم

دردا کہ دوائے دردِ تنہائیِ ما   افسوس کہ چارۂ پریشانیِ ما
در عہدۂ جمعیت کہ بپنداشتہ اند   آبادیِ خویش رازِ ویرانیِ ما

زان پیش کہ کردند شمار من و تو
بُردند ز دستِ اختیار من و تو
فارغ بنشیں کہ کارسازِ دوجہان !
پیش از من و تو ساختہ کار من و تو

فریاد کہ پائے طاقتم بشکستند
افسوس کہ دستِ فکرتم بربستند
آوخ کہ بہ تیرِ غم روانم خستند
دادند بدستِ غم مرا خود جستند

تا من بزیم بجز نکوئی نه کنم
جز نیک دلی و نیک خوئی نه کنم
آنها که بجاے ما بدیها کردند
تا دست رسد بجز نکوئی نه کنم

هر روز یکے روز بر آید که منم
خود را بجهانیان نماید که منم
چو کار جهان برد قرارے گیرد
ناگاه اجل ز در در آید که منم

اے آنکه انیس خاطر محزونی — چون طبع لطیف خویشتن موزونی
بے یاد تو نیستم زمانے هرگز — آیا تو بیاد من محزون چونی

جانا! بیم از ذکر تو خاموش مباد — یاد تو ز خاطرم فراموش مباد
هر جا ز شما بلب حدیثے گزرد — ذرات وجود من بجز گوش مباد

از باد صبا دلم چو بوے تو گرفت — بگذاشت مرا و جستجوے تو گرفت
اکنون ز من خسته نمے آرد یاد — بوئے تو گرفته بود خوئے تو گرفت

آنکس که خطائے خویش بیند کہ رواست
تقریر کُنُ صواب پیشش کہ خطاست
آن روئے نمایدش کہ در طینت اوست
آئینہ اگر جمال نہ نماید راست

چون بخت بتدبیر نکو نتوان کرد
بے فائدہ سعے گفتگو نتوان کرد
گفتم بر دم صبر کنم یک چندے
ہم صبر رود کہ صبر ازو نتوان کرد

آہو برہ راکہ شیر در پے باشد
بیچارہ چہ اعتماد بر وے باشد
این یخ در آب چند بتواند بود
دین برف در آفتاب تا کے باشد

با گل بمثل چو خارمی باید بود
با دشمن و دوست یار مے باید بود
خواہی کہ سخن ز پردہ بیرون نرود
در پردۂ روزگار مے باید بود

آن گل کہ ہنوز بدشت آمدہ بود
نشگفتہ تمام باد قہرش بربود
بیچارہ بسے امید در خاطر داشت
امید دراز عمر کوتاہ چہ شود

اے غائب چشم و حاضر دل چونی وے شاخ گل شکستہ در گل چونی
یکبار نگوئی برفیقان وداع کاخر تو درین اوّل منزل چونی

فردا کہ بنائے سیہ درد نگری
بس دست تحسّر کہ بدندان ببُری
بفروختہ دین بدنیا از بے خبری
یوسف کہ بدہ درم فروشی چہ خری

با زندہ دلان نشین و صاحب نفسان
حق دشمن خود مکن بتدبیر خسان
خواہی کہ پر از ملک سلیمان بخوری
آزار یاندرون مورے مرسان

می آئی و لطف و کرمت مے بینم
و آسائش جان در قدمت مے بینم
دان وقت کہ غائبی ہمت مے بینم
ہر جا کہ نگہ مے کنمت مے بینم

چون ما و شما اقارب یک دگریم به زان نبود کہ پردۂ ہم بدریم

اے خواجہ تو عیب من مکن تا من نیز   عیب تو نگویم کہ یک از یک بتریم

تدبیر صواب از دل خوش باید جست   سرمایۂ عافیت کفاف است نخست
شمشیر قوی نیاید از بازوے سست   یعنی ز دلِ شکستہ تدبیر درست

اے باد چو عزم آن زمین خواہی کرد   رخ بر رخ یار نازنین خواہی کرد
از ماش بسے سلام و خدمت برسان   گو! یاد ز دوستان چنیں خواہی کرد

اے صاحب مال! فضل کن بر درویش   گر فضل خداے می شناسی بر خویش
نیکوئی کن کہ مردمِ نیک اندیش   از دولت و بخشش ہمہ نیک آید پیش

روزے دو سہ شد کہ بندہ ننواختۂ   واندیشہ بذکر من نہ پرداختۂ
زان می ترسم کہ دشمنان اندیشند   کز چشمِ عنایتم بینداختۂ

امروز کہ دستگاہ داری و توان   بیخ کہ بر سعادت آرد بنشان
پیش از تو ازاں دیگرے بود جہاں   بعدت از آن دیگرے باشد ہان

بشنو یارادت سخن پیر کہن   تا فہم کنی کار جہان را سر و بن
خواہی کہ کسے را نہ رسد بر تو سخن   بنگر تو و ہر چہ آن نہ نیکوست مکن

چندے از ابیات

کہ از غایت حکمت و نہایت قبول ضرب المثل شدہ در انشاء و خطابت بکار آید و حفظ و استحضار را شاید

خیرے کن اے فلان وغنیمت شمار عمر — زان پیشتر کہ بانگ برآید فلان نماند

ہر کہ آمد عمارتے نو ساخت — رفت منزل بدیگرے پرداخت

بزرگش نخوانند اہل خرد — کہ نام بزرگان بزشتی برد

کس نیاید بزیر سایۂ بوم — ور ہما از جہان شود معدوم

نکوئی با بدان کردن چنان است — کہ بد کردن بجائے نیک مردان

بنی آدم اعضائے یکدیگر اند — کہ در آفرینش ز یک جوہر اند

در میر و وزیر و سلطان را — بے وسیلت مگرد پیرامن

یا مکن با پیلبانان دوستی — یا بنا کن خانۂ درخورد پیل

ہر کہ عیب دگران پیش تو آورد و شمرد — بیگمان عیب تو پیش دگران خواہد برد

چہ دانند مردم کہ در جامہ کیست — نویسندہ داند کہ در نامہ چیست

گہے بر طارم کہ اعلیٰ نشینم ! — گہے بر پشت پائے خود نہ بینم

شگوفہ گاہ شگفتہ است گاہ خوشیدہ — درخت گاہ برہنہ است گاہ پوشیدہ

بہ تمنائے گوشت مردن بہ — کہ تقاضائے زشت قصابان

شد غلامے کہ آب جو آورد — آب جو آمد و غلام ببرد

تا بدکان خانہ در گروی — ہرگز اے خام آدمی نشوی

هر بیشه گمان مبر که خالی است — شاید که پلنگ خفته باشد

بخت و دولت بکاردانی نیست — جز بتائید آسمانی نیست

این سعادت بزور بازو نیست — تا نه بخشد خدائے بخشنده!

گه بود کز حکیم روشن رائے — بر نیاید درست تدبیرے

گاہ باشد کہ کودکے ناداں — از غلط بر ہدف زند تیرے

مزن بے تامل بگفتار دم — نکو گونے گر دیر گوئی چہ غم

چو یکبار گفتی مگو باز بس — کہ حلوا چو یکبار خوردند و بس

چشم بد اندیش کہ برکندہ باد — عیب نماید ہنرش در نظر

پارسا را بس این قدر زندان — کہ بود ہم طویلۂ رندان

خر عیسےٰ اگر بمکہ برند — چون بیاید ہنوز خر باشد

کریمان را بدست اندر درم نیست — خداوندانِ نعمت را کرم نیست

ہر کجا چشمہ بود شیرین — مردم و مرغ و مور گرد آیند

علم چندان کہ بیشتر خوانی — چون عمل در تو نیست نادانی

نہ محقق بود نہ دانشمند — چارپاے برو کتابے چند

ترحم بر پلنگِ تیز دندان — ستمگاری بود بر گوسفندان

بدان را نیک دار اے مرد ہشیار — کہ نیکان خود بزرگ و نیک روناند

ہزار بار چراگاہ خوشتر از میدان

ولیک اسپ ندارد بدستِ خویش عنان

کهن خرقهٔ خویش پیراستن | به از جامهٔ عاریت خواستن
اگرچه خردیم نسبتے است بزرگ | ذرّه آفتاب تابانیم

آسائشِ دو گیتی تفسیر این دو حرف است
با دوستان تلطّف با دشمنان مدارا

روزگارم بشد بنادانی ! | من نکردم شما حذر بکنید
اگر صد سال گبر آتش فروزد | اگر یکدم دروا فتد بسوزد

تو پاک باش برادر و مدار از کس باک
زنند جامهٔ ناپاک گازران بر سنگ

هر که با فولاد بازو پنجه کرد | ساعدِ سیمین خود را رنجه کرد
مهتری در قبول فرمان است | ترک فرمانِ دلیل حرمان است
کس نیاموخت علم تیر از من | که مرا عاقبت نشانه نکرد
در عمل کوش و هرچه خواهی پوش | تاج بر سر نه علم بر دوش
در قفر اگنده مرد باید بود | بر مخنّث سلاحِ جنگ چه سود
چو از قومے یکے بیدانشی کرد | نه که را منزلت ماند نه مہ را
اے بسا اسپ تیز رو که بماند | که خرِ لنگ جان بمنزل برد
اگر بہر سر مویت دو صد ہنر باشد | ہنر بکار نیاید چو بخت بد باشد
کلاغے تک کبک در گوش کرد | تک خویشتن را فراموش کرد
گربهٔ مسکین اگر پر داشتے | تخم گنجشک از جہان بر داشتے
سرِ چشمه باید گرفتن به بیل | چو پُر شد نشاید گذشتن به پیل

دوست آن باشد کہ گیرد دستِ دوست	در پریشان حالی و درماندگی
باز گو از نجد و از یاران نجد	تا درو دیوار را آدمی بوجد
پسرِ نوح با بدان بنشست	خاندانِ نبوتش گم شد
صلاحِ کار کجا و منِ خراب کجا	ببیں تفاوتِ رہ از کجاست تا بہ کجا
جمالِ ہم نشیں در من اثر کرد	وگرنہ من ہمان خاکم کہ ہستم
قناعت کُن اے نفس براندکے	کہ سلطان و درویش بینی یکے
قضا کشتی آنجا کہ خواہد برد	دگر نا خدا جامہ برخود درد
تو کارِ زمین را نکو ساختی	کہ با آسمان نیز پرداختی
دلِ دوستان جمع بہتر کہ گنج	خزینہ تہی بہ کہ مردم برنج
آنان کہ خاک را بنظر کیمیا کُنند	آیا بود کہ گوشۂ چشمے بما کنند
شنیدم کہ در روزِ امید و بیم	بدان را بہ نیکان ببخشد کریم
سپردم بتو مایۂ خویش را	تو دانی حسابِ کم و بیش را
آدمی را آدمیت لازم است	ورنہ جان در کالبد دارد حمار

آنکہ شیران را کُند روبہ مزاج
احتیاج ست احتیاج ست احتیاج

گندم از گندم بروید جو ز جو | از مکافاتِ عمل غافل مشو

با ہمیں مردمان باید ساخت
چہ توان کرد مردمان این اند

نه رفت از دلم قول آن کاسه گر | که میگفت با کاسهٔ پُر خطر
ندانم که سنگ سپهر قضا | ترا بشکند پیشتر یا مرا
اگر صد هزار لعل و گہر میدہی چہ سود | دل را شکستهٔ نه که گوہر شکستهٔ
بلبلا مژده بہار بیار | خبر بد بیوم شوم گزار
بهر کارے که همت بسته گردد | اگر خارے بود گلدسته گردد
صحبتِ صالح ترا صالح کند | صحبتِ طالح ترا طالح کند
خزان را کسے در عروسی نخواند | مگر آن زمان کاب و هیزم نماند
خوئے بد در طبیعتے کہ نشست | نرود جز بمرگ از دست
رشتهٔ در گردنم افگنده دوست | مے برد هر جا که خاطر خواه اوست
زمینِ شور سُنبل بر نیارد | درو تخم عمل ضائع مگردان
سگِ اصحاب کهف روزے چند
پئے نیکاں گرفت و مردم شد
ترا دیده و یوسف را شنیده | شنیده کے بود مانند دیده
گفته گفته من شُدم بسیار گو | از شما یک تن نه شد اسرار جو
لنگے زیر و لنگے بالا | نے غم دزد و نے غم کالا
ما ز یاران چشم یاری داشتیم
خود غلط بود آنچه ما پنداشتیم
نا برده رنج گنج میسّر نمے شود
مزد آں گرفت جانِ برادر که کار کرد

نرخ متاع که فراوان بود — گر بمثل جان بود ارزان بود

نیشِ عقرب نه از پے کین است — مقتضائے طبیعتش این است

در پسِ آئینه طوطی صفتم داشته اند — آنچه استادِ ازل گفت بگو میگویم

آنچه دانا کند کند نادان — لیک بعد از خرابی بصره

رموزِ مملکتِ خویش خسروان دانند
گدائے گوشه نشینی تو حافظا مخروش

درِ مجلسِ خود راه مده همچو منے را
کافسرده دل افسرده کند انجمنے را

خاکسارانِ جهان را بحقارت منگر
تو چه دانی که درین گرد سوارے باشد

هر دم ازین باغ برے مے رسد
تازه تر از تازه ترے مے رسد

